

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

**Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης
Συμφωνίας στην Ελλάδα**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΑΓΓΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ/ΕΞΕΤΑΣΤΗΣ: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΞΕΤΑΣΤΗΣ: ΣΚΙΑΔΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<i>Πρόλογος</i>	1
<i>Ευχαριστίες</i>	2
<i>Περίληψη</i>	4
<i>Abstract</i>	4
<i>Εισαγωγή</i>	5
1. Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική	9
1.1 <i>Ιστορική αναδρομή</i>	9
1.2 <i>Δίκαιο Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης</i>	10
1.2.1 <i>Ευρωπαϊκή έννομη τάξη για το περιβάλλον</i>	12
1.2.2 <i>Περιβαλλοντικές αρχές</i>	12
1.3 <i>Συντρέχουσα αρμοδιότητα</i>	14
1.4 <i>Προγραμματικό πλαίσιο και οριζόντιες στρατηγικές</i>	15
1.4.1 <i>Συνέργεια με ΟΗΕ</i>	17
2. European Green Deal	21
2.1 <i>Η Στρατηγική</i>	21
2.1.1 <i>Δράση για το κλίμα</i>	23
2.1.2 <i>«Farm to Fork» και «Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα με Ορίζοντα το 2030»</i>	26
2.1.3 <i>Ευρωπαϊκή Βιομηχανική Στρατηγική</i>	32
2.1.4 <i>Κυκλική οικονομία</i>	35
2.1.5 <i>Μηδενική ρύπανση υδάτων, αέρα και εδάφους</i>	37
2.1.6 <i>Μηχανισμός Συνοριακής Προσαρμογής Άνθρακα</i>	38
2.2 <i>Χρηματοδοτικά εργαλεία</i>	40
2.2.1 <i>«Βιώσιμη Ευρώπη» και Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης</i>	42
2.2.2 <i>Πρόγραμμα InvestEU</i>	47
2.2.3 <i>Σχέδιο Ανάκαμψης για την Ευρώπη – NextGenerationEU</i>	49
2.2.4 <i>Συμβολή περαιτέρω ευρωπαϊκών χρηματοδοτικών ροών</i>	51
2.2.5 <i>Εθνική συνεισφορά</i>	54
3. Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία στην Ελλάδα	56
3.1 <i>Η βιοποικιλότητα στην Ελλάδα</i>	56
3.2 <i>Ελληνική περιβαλλοντική πολιτική</i>	57

3.2.1	Εθνικό νομικό πλαίσιο	57
3.3	Προσαρμογή εθνικών σχεδίων στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία – Ελληνικές δράσεις για βιώσιμη ανάπτυξη.....	60
3.3.1	Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ).....	61
3.3.2	Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΕΣΠΚΑ).....	63
3.3.3	Συνδέοντας την Ευρώπη (ΜΣΕ).....	64
3.3.4	Εθνική Στρατηγική για την Κυκλική Οικονομία	66
3.3.5	Μακροπρόθεσμη Στρατηγική για την Ανακαίνιση του Εθνικού Κτιριακού Αποθέματος	68
3.3.6	Εθνικά Σχέδια Διαχείρισης Αποβλήτων (ΕΣΔΑ)	69
3.3.7	Εθνική Στρατηγική για τα Δάση	69
3.3.8	Προγράμματα Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ).....	70
3.3.9	Ελλάδα 2.0	71
3.4	Ενεργειακή κρίση και απολιγνιτοποίηση	73
3.5	Συμπεράσματα για τη χώρα μας	76
4.	Συζήτηση – Συμπεράσματα.....	80
	Βιβλιογραφικές αναφορές και αναφορές σε ιστοσελίδες	83

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Οι βασικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (European Commission, 2019)	22
Εικόνα 2: Η συνολική χρηματοδότηση του Επενδυτικού Σχεδίου της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (European Commission, 2020b)	43

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, με τίτλο «Διεθνείς Σπουδές» και ειδίκευση στις «Ευρωπαϊκές Σπουδές και Διπλωματία».

Αντικείμενο της εργασίας είναι η διεξαγωγή βιβλιογραφικής έρευνας, η οποία συνίσταται σε μελέτη και ανάλυση δεδομένων για την αναπτυξιακή στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης «Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία», καθώς και περιγραφή της εφαρμογής της εν λόγω στρατηγικής στην Ελλάδα, με σκοπό τη γνωστοποίηση αξιόπιστων πληροφοριών, την εξαγωγή αντικειμενικών συμπερασμάτων και την προώθηση της οικολογικής συνείδησης και ευαισθητοποίησης επί των περιβαλλοντικών θεμάτων.

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνησή της.

Ειδικότερα, ευχαριστώ θερμά τον Καθηγητή κ. Παπαδόπουλο Ιωάννη για την αποδοχή επίβλεψης της παρούσας διατριβής και την πολύτιμη συμβολή του σε αυτή. Η βοήθεια που μου παρείχε, τόσο στις αρχικές κατευθυντήριες γραμμές όσο και στις προτάσεις διορθώσεων και βελτιώσεων, ήταν καθοριστική. Δεδομένων των ποικίλων επιστημονικών δραστηριοτήτων στις οποίες έχει συμμετάσχει, της αξιοσημείωτης επαγγελματικής πορείας που έχει διανύσει και, έχοντας παρευρεθεί στις διαλέξεις, της εξαιρετικής μεταδοτικότητάς του, με τιμά ιδιαίτερα που συνεργάστηκα με τον κ. Παπαδόπουλο.

Δε θα μπορούσα να παραλείψω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Καθηγητή κ. Σκιαδά Δημήτριο, ο οποίος δέχθηκε να είναι ο δεύτερος αναγνώστης – εξεταστής της εργασίας μου. Θαυμάζω τη μεγάλη επιστημονική κατάρτιση του κ. Σκιαδά, εκτιμώ την επαγγελματική εμπειρία που διαθέτει και χαίρομαι πολύ που συμμετείχα στις διδασκαλίες του, διευρύνοντας τον κύκλο των γνώσεών μου.

Τέλος, ένα τεράστιο ευχαριστώ στη μητέρα μου, της οποίας η συνεχής στήριξη και η πίστη στις δυνατότητές μου με βοήθησαν να αντεπεξέλθω στις απαιτήσεις των σπουδών καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου. Την ευγνωμονώ για όλη τη συμβολή της.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Στον μπαμπά μου

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εργασία παρουσιάζεται το ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής στρατηγικής «Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία», το οποίο έγκειται στη βαθειά κατανόηση ενός αξιοσημείωτου «άλματος» στην πράσινη πολιτική, δηλαδή μιας πράσινης στροφής της κοινωνίας και του τρόπου ζωής, κατόπιν συνειδητοποίησης της ευαλωτότητας της ανθρωπότητας και του πλανήτη ενώπιον πανδημιών, περιβαλλοντικών απειλών και κλιμάκωσης της οικολογικής κρίσης. Η μελέτη αυτής της φιλόδοξης στρατηγικής εστιάζει στη διαμόρφωση του ενωσιακού δικαίου και στις βάσεις της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στις συγκεκριμένες δράσεις και επιδιώξεις που περιλαμβάνει, και σε όλους τους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς που τη στηρίζουν. Αναλύονται, επιπλέον, η εφαρμογή της πολιτικής περιβάλλοντος στην Ελλάδα και τα εθνικά σχέδια με σκοπό τη βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς και οι δεσμεύσεις της χώρας μας, υιοθετώντας τους κλιματικούς και περιβαλλοντικούς στόχους που προωθεί η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία.

Λέξεις – κλειδιά: Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, ευρωπαϊκή στρατηγική, περιβαλλοντική νομοθεσία – περιβαλλοντικό δίκαιο, περιβαλλοντική πολιτική, βιώσιμη ανάπτυξη, πράσινη μετάβαση, περιβάλλον, βιοποικιλότητα, κλιματική αλλαγή, πανδημία COVID-19

Abstract

The present Diploma thesis studies the interest of the European strategy “Green Deal”, which lies in the profound understanding of a remarkable “leap” in green policy, that illustrates a green turn of the society and the way we live, after realizing the vulnerability of humanity and the planet in front of pandemics, environmental threats and the escalation of the ecological crisis. The study of this ambitious strategy is focused on the formulation of EU law and the foundations of European Union’s environmental policy, the specific actions and goals that it includes, and all of the funding mechanisms supporting it. The thesis also analyses the implementation of environmental policy in Greece and the national plans for sustainable development, as well as the commitments of our country, while adopting the climate and environmental objectives that the European Green Deal promotes.

Key – words: European Green Deal, European strategy, environmental legislation – environmental law, environmental policy, sustainable development, green transition, environment, biodiversity, climate change, COVID-19 pandemic

Εισαγωγή

Τα ποικιλόμορφα, εύρωστα οικοσυστήματα του πλανήτη μας μπορεί να μοιάζουν ως κάτι μόνιμο, αλλά στην πραγματικότητα κινδυνεύουν να καταρρεύσουν. Τα βιολογικά είδη που στερούνται γενετικής ποικιλομορφίας, λόγω απομόνωσης ή μικρού πληθυσμού, είναι πολύ πιο ευάλωτα σε διακυμάνσεις που προκαλεί η κλιματική αλλαγή, σε ασθένειες ή σε κατακερματισμό του ενδιαιτήματός τους. Αυτό που καθορίζει την ισχύ ενός οικοσυστήματος ενώπιον των αλλαγών είναι, σε μεγάλο βαθμό, η βιοποικιλότητα. Οικοσυστήματα, βιολογικά είδη και γενετική ποικιλομορφία, όλα μαζί διαμορφώνουν το πολύπλοκο «υφαντό» της βιοποικιλότητας, η οποία είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση των οργανισμών στη Γη και εμείς οι άνθρωποι είμαστε συνυφασμένοι με αυτό· ακόμη και λίγες «κλωστές» να χαθούν, απειλείται η ευζωία μας (Preshof, 2015; Χριστοπούλου, 2016; Δημόπουλος, Χριστοπούλου και Κόκκαλης, 2020).

Η υγεία, η ποιότητα ζωής και το μέλλον κάθε ανθρώπου και των απογόνων του είναι άμεσα συνδεδεμένα με το περιβάλλον. Λυδία λίθος για τη συνεχή εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του περιβάλλοντος και την εμφάνιση του φαινομένου της απώλειας της βιοποικιλότητας ήταν και παραμένει η ανθρώπινη εξέλιξη και δραστηριότητα. Ανεπιθύμητες ή επιβλαβείς διαταραχές και ταχεία υποβάθμιση του περιβάλλοντος αποδίδονται στην αύξηση του πληθυσμού και κατά συνέπεια, των αναγκών και επιδιώξεών του, καθώς και στην εξέλιξη της τεχνολογίας. Η αλλαγή του κλίματος του πλανήτη είναι ανθρωπογενής και οφείλεται στην εξάρτησή μας από τα ορυκτά καύσιμα, την αποψίλωση των δασών και τις πρακτικές χρήσεις γης, ενέργειες οι οποίες αυξάνουν τις συγκεντρώσεις αερίων του θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα. Εξίσου σημαντικές επιδράσεις είναι η ρύπανση του περιβάλλοντος από οικονομικές δραστηριότητες, η απειλή προς εξαφάνιση ειδών ζωτικής σημασίας από την ευρεία χρήση φυτοφαρμάκων, η συσσώρευση ποσοτήτων αποβλήτων από τα μη βιώσιμα συστήματα παραγωγής και κατανάλωσης που εφαρμόζουμε. Έχει καταστεί σαφές, τουλάχιστον στη γενιά μας, πως ασκούμε πιέσεις στον πλανήτη Γη και διαταράσσουμε τη σταθερότητα και την ικανότητά του να υποστηρίξει την ανθρώπινη ανάπτυξη όπως τη γνωρίζουμε και εκ των πραγμάτων, το να συνεχίσουμε αυτήν τη συστηματική αυτοκαταστροφή δεν αποτελεί επιλογή (Χριστοπούλου, 2016; Bruyninckx, 2019; Μπάλα, 2019; ‘Διαμορφώνοντας μια Ευρώπη ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή - η

νέα στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/82 final)', 2021).

Η κατανόηση της αυξανόμενης πίεσης στον πλανήτη και η ανάγκη για αλλαγή πορείας εμφανίστηκαν κατά περιόδους, ωστόσο ο δρόμος για την επίτευξη των επιθυμητών αποτελεσμάτων στην ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων αποδεικνύεται «μαραθώνιος» και οι προκλήσεις βιωσιμότητας αυξάνονται. Η αειφορία, ως έννοια, έχει αναδυθεί, σταδιακά, στην πρώτη γραμμή της δημόσιας πολιτικής και οικονομικής ζωής. Η μακρά περίοδος διεθνούς αβεβαιότητας, από το ξέσπασμα της παγκόσμιας πανδημίας COVID-19 έως την πρόσφατη κρίση στον ενεργειακό τομέα, έχουν τοποθετήσει την αειφορία στο επίκεντρο της διεθνούς πολιτικής ατζέντας. Τούτο συνάδει με την, πολύ προσφιλή στη σύγχρονη πολιτική ατζέντα, έννοια της ανθεκτικότητας, συνδεδεμένη κυρίως με την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, η οποία αντικατοπτρίζει όχι μόνο την ικανότητα ενός συστήματος-περιβάλλοντος να ανταποκρίνεται σε αλλαγές, διαταραχές ή πιέσεις, αλλά και το πώς μπορεί να αναδιαρθρωθεί, έτσι ώστε να αναπτυχθεί και να προσαρμοστεί ενώπιον νέων αναδυόμενων αναγκών. Η εισαγωγή της ανθεκτικότητας στις κοινωνικές επιστήμες και τη δημόσια πολιτική πραγματοποιήθηκε υπό το πεδίο εξέτασης για το πώς αποκρίνονται χωρικά και κοινωνικά συστήματα σε παγκόσμιες απειλές, όπως η οικονομική κρίση, η κλιματική αλλαγή και οι φυσικές καταστροφές. Η βιωσιμότητα (βιώσιμη ανάπτυξη), από την άλλη πλευρά, αναφέρεται στην ανάπτυξη που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακινδυνεύεται η ικανότητα των επόμενων γενεών να εξυπηρετούν τις δικές τους ανάγκες. Συνάγεται η διαπίστωση πως η ανθεκτικότητα προσθέτει μια νέα, ευρύτερη προοπτική στο ζήτημα της βιωσιμότητας, καθώς είναι προαπαιτούμενο ενός βιώσιμου περιβάλλοντος (World Commission on Environment and Development, 1987; Walker, Salt and Reid, 2006; Κοτζαμάνη, 2019).

Η ενεργοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πεδίο της πολιτικής και νομικής υπεράσπισης του περιβάλλοντος την καθιστά διεθνούς αναγνώρισης πρωτοπόρο στον τομέα προστασίας του περιβάλλοντος. Η ευρωπαϊκή πολιτική για το περιβάλλον διαμορφώθηκε σταδιακά κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών και στο πλαίσιο κοινής δράσης για το κλίμα, η Ευρώπη επέδειξε άμεσα και υγιή αντανάκλαστικά μέσω της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας. Ο κοινός στόχος επικεντρώνεται στη μετάβαση σε μια κλιματικά ουδέτερη Ευρώπη, μειώνοντας το αποτύπωμα άνθρακα τουλάχιστον κατά 55% έως το έτος 2030 και

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

επιτυγχάνοντας μηδενικές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου έως το 2050. Στην ατζέντα περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα βασικά προσαρμοσμένα μέτρα:

- Σχέδια για την κλιματική ουδετερότητα και την προσαρμογή στην αλλαγή του κλίματος.
- Ενέργειες για τη διαμόρφωση ενός υγιούς και βιώσιμου συστήματος τροφίμων.
- Στρατηγικές με σκοπό τη διασφάλιση της βιοποικιλότητας.
- Πολιτικές για την επίτευξη μιας πιο ανθεκτικής, πιο ψηφιακής και πιο ανταγωνιστικής βιομηχανίας.
- Δεσμεύσεις με επίκεντρο τη μετάβαση στο κυκλικό μοντέλο οικονομίας.
- Σχεδιασμοί προς επιδίωξη της μηδενικής ρύπανσης των υδάτων, του αέρα και του εδάφους.
- Μηχανισμοί για την αποτροπή διαρροής άνθρακα και την ελάττωση ανθρακούχων εκπομπών (Siddi, 2020; Sikora, 2020; ‘Διαμορφώνοντας μια Ευρώπη ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή – η νέα στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή – Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/82 final)’, 2021).

Στη μετασχηματιστική συνθήκη που επιδιώκει η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία συμμετέχουν και συμβάλλουν όλα τα κράτη μέλη με εθνικούς σχεδιασμούς και σχέδια δράσης. Στην περίπτωση της Ελλάδας, διαγράφεται ζωνρά η ανάγκη για προστασία και διατήρηση της βιοποικιλότητας λόγω της γεωγραφικής θέσης, της ποικιλομορφίας, της γεωλογικής ιστορίας και του πλούτου της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Από το 2008 και έπειτα, η ελληνική περιβαλλοντική πολιτική γνωρίζει σημαντική πρόοδο μέσω δράσεων οι οποίες επικεντρώνονται, κυρίως, σε ό,τι αφορά τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και τη διεϊσδυση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) στην εγχώρια παραγωγή ενέργειας. Ακολουθώντας τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ενσωματώνοντας τις ευρωπαϊκές Οδηγίες στην εθνική νομοθεσία, η Ελλάδα έχει διαμορφώσει βαθμιαία μια ολοκληρωμένη πολιτική περιβάλλοντος και προβαίνει σε νομοθετική αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, καταγράφοντας μεγάλη εξέλιξη. Συνάδοντας με τους στόχους του EU Green Deal, οι σχεδιασμοί της χώρας αφορούν στις πολιτικές προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή και μετριασμού αυτής, στις ενέργειες για επίτευξη ουδέτερου ισοζυγίου άνθρακα, στα μέτρα για την προώθηση της κυκλικής οικονομίας και στην εφαρμογή πράσινων τεχνολογιών με επιδίωξη τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οι

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

εξατομικευμένες δράσεις για την αναβάθμιση της Ελλάδας επιδιώκουν τη μείωση της εξάρτησης από εισαγόμενη ενέργεια και τη μεγιστοποίηση της χρήσης των ΑΠΕ, τον περιορισμό του αρνητικού αντίκτυπου παραγωγής και διαχείρισης αποβλήτων, την αύξηση της συνεισφοράς των δασικών οικοσυστημάτων στην οικονομία της χώρας υιοθετώντας το μεσογειακό πρότυπο δασοπονίας, την ισχυροποίηση της βιωσιμότητας και της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, και την επίτευξη της ανάκαμψης και ανθεκτικότητας της χώρας (Αβράμη, 2021; Moutsinas *et al.*, 2022).

1. Ευρωπαϊκή Περιβαλλοντική Πολιτική

1.1 Ιστορική αναδρομή

Η ανάγκη να αναπτυχθούν κοινές δράσεις στους τομείς πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο αναγνωρίστηκε το 1957 με την υπογραφή της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, η οποία καθιέρωσε τρεις κοινές πολιτικές μεταξύ των κρατών μελών και προετοίμασε το έδαφος για την εισαγωγή πρόσθετων κοινών πολιτικών. Το έναυσμα που έδωσε η Συνθήκη της ΕΟΚ¹ για τη δημιουργία επιπλέον πολιτικών, εφόσον προέκυπτε η ανάγκη, συνοδεύτηκε από την πολιτική συναίνεση των αρχηγών των κρατών μελών στη Σύνοδο Κορυφής των Παρισίων το 1972, όπου υιοθετήθηκαν κοινές δράσεις σε περαιτέρω πεδία πολιτικής, ένα εκ των οποίων ήταν το περιβάλλον. Η πρώτη νομική βάση αυτής της απόφασης των ηγετών των κρατών μελών αποτέλεσε το πλαίσιο μεταρρυθμίσεων της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης (έναρξη ισχύος το 1987) με τη δημιουργία μιας «κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής», η οποία θα είχε ως στόχο την προστασία της ποιότητας του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας καθώς και τη συνετή χρήση των φυσικών πόρων (Commission of the European Communities, 1972; European Economic Community, 2017; 5.9.2. Αναφορές στις Συνθήκες, 2018; Moutsinas *et al.*, 2022).

Δεδομένου ότι εισήχθη ο τομέας του περιβάλλοντος στη σφαίρα των κοινοτικών (πλέον ευρωπαϊκών) στόχων, η θεμελίωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης επί των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ (Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση) το 1992 σηματοδότησε την επίσημη προσθήκη του στους τομείς πολιτικής με ρητή αναφορά στο κείμενο της Συνθήκης, ενώ παράλληλα εισήγαγε νέες πολιτικές και ενίσχυσε τις προϋπάρχουσες (Kurrer, 2021; Moutsinas *et al.*, 2022).

Η ΣΕΚ² και η ΣΕΕ³ τροποποιήθηκαν με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, η οποία συνέβαλε ενεργά στην ενίσχυση του ενωσιακού πλαισίου πολιτικής για το περιβάλλον και ουσιαστικά εδραίωσε τις πρωτοβουλίες των Συνθηκών. Με τη θέση σε ισχύ της εν λόγω δεσμευτικής

¹ ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.

² ΣΕΚ: Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η ονομασία «Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα» αντικαταστάθηκε από την ονομασία «Ευρωπαϊκή Κοινότητα» και η Συνθήκη ΕΟΚ έγινε Συνθήκη ΕΚ (έναρξη ισχύος το 1993).

³ ΣΕΕ: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

συμφωνίας το 1999 και την ειδική μνεία στην «αειφόρο ανάπτυξη» καθιερώθηκε η ένταξη της προστασίας του περιβάλλοντος σε όλες τις τομεακές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Kurrer, 2021; Moutsinas *et al.*, 2022).

Η ενίσχυση του τομέα του περιβάλλοντος και η αναβάθμισή του σε επίπεδο «οριζόντιας πολιτικής» κλιμακώθηκε με τις διατάξεις της Συνθήκης της Λισαβόνας, η οποία περιλάμβανε ως ειδικούς στόχους την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Συμβολή της Συνθήκης της Λισαβόνας στο περιβαλλοντικό κεκτημένο είναι και η ισχύς του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος συγκεντρώνει τις κοινές αξίες των κρατών μελών της Ένωσης και όλα τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικο-οικονομικά δικαιώματα των πολιτών της σε ένα ενιαίο, νομικά δεσμευτικό κείμενο, το οποίο περιλαμβάνει το άρθρο 37 για την προστασία του περιβάλλοντος⁴. Από το 2009, λοιπόν, οι στόχοι των πολιτικών και της νομοθεσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το περιβάλλον αποτελούν προϋποθέσεις συμμετοχής των ευρωπαϊκών χωρών στο ενωσιακό εγχείρημα (Savasan, 2006; Sikora, 2020; Kurrer, 2021; Pillay, 2021).

1.2 Δίκαιο Περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και στη συνέχεια, της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχαν ως αποτέλεσμα τον εμπλουτισμό της εθνικής δικαιοσύνης με μια νέα πηγή νομιμότητας. Οι ιδρυτικές Συνθήκες της Ένωσης, σε αντίθεση με τις συνήθειες διεθνείς συνθήκες, έχουν εγκαθιδρύσει μια νέα έννομη τάξη υιοθετώντας τα δικά της θεσμικά όργανα, υπέρ της οποίας τα κράτη μέλη έχουν περιορίσει, σε διαρκώς διευρυνόμενους τομείς, τα κυριαρχικά δικαιώματά τους και της οποίας υποκείμενα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά και οι πολίτες τους. Αυτόνομη πηγή του ενωσιακού δικαίου είναι οι Συνθήκες (πρωτογενές δίκαιο) και ιδιότητά του είναι η υπεροχή του, απόλυτη ή σχετική, έναντι του δικαίου των κρατών μελών. Η ευρωπαϊκή έννομη τάξη διαμορφώνεται, επίσης, από το παράγωγο δίκαιο, και συγκεκριμένα από τις νομικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Κανονισμοί, Οδηγίες,

⁴ Άρθ. 37 ΧΘΔ «Προστασία του περιβάλλοντος»: «Το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης».

Αποφάσεις, Συστάσεις, Γνώμες), καθώς και τις γενικές αρχές (άγραφο δίκαιο) (Πρεβεδούρου, 2014, 2022).

Το δίκαιο περιβάλλοντος αποτελεί έναν κλάδο του δικαίου ο οποίος διαθέτει τρία ξεχωριστά γνωρίσματα. Το πρώτο αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα της επιστήμης του δικαίου να μην είναι στατική και κυρίως, προβάλλει την ανάγκη να μην είναι στατική. Το περιβάλλον είναι ένας από τους παράγοντες διαμόρφωσης της ιδιότητας του δικαίου να προσαρμόζεται στις νέες κοινωνικές ανάγκες και να εξελίσσεται σε αντιστοιχία με την κοινωνική εξέλιξη. Δεύτερο χαρακτηριστικό αποτελεί η επίδραση άλλων έννομων τάξεων, στην οποία υπόκειται όλο και περισσότερο η επιστήμη. Λόγω της βαθμιαίας εξόδου από την εθνική νομική αυτάρκεια και της συμμόρφωσης με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, τα κράτη μέλη, με κυρίαρχο παράδειγμα την Ελλάδα, προσαρμόζουν την περιβαλλοντική νομοθεσία τους κατά τις παραδοχές του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μεγαλύτερο ποσοστό εφαρμογής, παρόλο που ο υπόψη τομέας ανήκει στην πολιτική συντρέχουσας αρμοδιότητας. Τρίτο, και για τη χώρα μας σημαντικότερο, γνώρισμα είναι η καθιέρωση του δικαίου περιβάλλοντος από τη νομολογία (Ε' Τμήμα και Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας) σε αυτόνομο κλάδο του δικαίου, ήδη από τη δεκαετία του 1980 (Βασιλειάδης *et al.*, 2021).

Το δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος εμφανίστηκε έπειτα από περιβαλλοντικές ανησυχίες και σημαντικές οικολογικές καταστροφές και αποβλέπει στη διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος από τις ανθρώπινες επενέργειες σε αυτό. Το ενωσιακό περιβαλλοντικό δίκαιο αναπτύσσει νομοθετικά κείμενα και διατάξεις για τη φροντίδα του περιβάλλοντος, τη διατήρηση ή βελτίωση των οικολογικών ισορροπιών μέσω της πρόληψης της υποβάθμισης του περιβάλλοντος, της αποκατάστασης και αντιμετώπισης της οικολογικής βλάβης. Είναι εμφανές πως οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας έχουν ενταχθεί στην εφαρμογή των πολιτικών και δράσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες αποβλέπουν σε υψηλό επίπεδο προστασίας, ιδίως προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη, και λαμβάνουν υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Ένωσης (Βασιλειάδης *et al.*, 2021; Moutsinas *et al.*, 2022).

1.2.1 Ευρωπαϊκή έννομη τάξη για το περιβάλλον

Η ενωσιακή πολιτική στον τομέα του περιβάλλοντος, εξαγόμενη από το ευρωπαϊκό δίκαιο, βασίζεται στο άρθρο 191 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), όπου προβλέπονται οι επιδιώξεις υψηλής προστασίας του περιβάλλοντος και της υγείας του ανθρώπου και της αποδοτικής διαχείρισης των φυσικών πόρων. Ο σχεδιασμός αποσκοπεί στην επιτάχυνση της μετάβασης σε μια βιώσιμη οικονομία και στην προαγωγή μέτρων για τη διαχείριση διεθνών περιβαλλοντικών διαταραχών, όπως η κλιματική αλλαγή, η ταχεία μείωση της βιοποικιλότητας και η περιβαλλοντική ρύπανση (Publications Office of the European Union, no date; Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016a; Kurrer, 2021).

Το περιβαλλοντικό κεκτημένο της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβάλλει και μέσα από το άρθρο 194 ΣΛΕΕ και το άρθρο 3 ΣΕΕ για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, τα οποία προβλέπουν και τη λήψη μέτρων εναρμόνισης για την προστασία του περιβάλλοντος. Υπάρχουν περαιτέρω διατάξεις στη Συνθήκη οι οποίες αφορούν, άμεσα ή έμμεσα, το περιβάλλον, όπως το άρθρο 36 ΣΛΕΕ για τους περιορισμούς επί των εισαγωγών και εξαγωγών μεταξύ των κρατών μελών και το άρθρο 21 ΣΕΕ για τους στόχους της εξωτερικής δράσης της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της προαγωγής και διασφάλισης της αειφόρου ανάπτυξης. Επιπρόσθετα, η Οδηγία 79/409/ΕΟΚ για τη διατήρηση των άγριων πτηνών, οι Οδηγίες 2001/42/ΕΚ και 2011/92/ΕΕ για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων από σχέδια και προγράμματα και η Οδηγία 2000/60/ΕΚ για την καλή ποιότητα των υδάτων, αποτελούν ελάχιστες από τις νομοθετικές πράξεις περιβαλλοντικού χαρακτήρα της ΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 1979, 2000, 2001, 2012, 2016b, 2016a).

1.2.2 Περιβαλλοντικές αρχές

Τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται σε ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος βασίζονται σε νομικές δεσμευτικές αρχές περιβαλλοντικής προστασίας – την αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, την αρχή της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή και την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» (Νικολόπουλος, 2003).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Η αρχή της προφύλαξης ανακύπτει από την ανεπάρκεια ή ανακρίβεια επιστημονικών δεδομένων και αφορά στην ανάλυση και διαχείριση των δυνητικών επιπτώσεων στον άνθρωπο, τα ζώα ή το περιβάλλον εξαιτίας μιας δραστηριότητας, η οποία δε θα επιδιωχθεί λόγω της πιθανότητας αντίστοιχου κινδύνου. Ουσιαστικά, αποτελεί μια βάση για την ανάληψη ή μη ενεργειών, ο δυσμενής περιβαλλοντικός αντίκτυπος των οποίων δεν μπορεί να αξιολογηθεί σαφώς από την επιστημονική πληροφόρηση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016).

Στο ίδιο πλαίσιο δράσης, δυνάμει της αρχής της προφύλαξης, έγκειται και η αρχή της πρόληψης, η οποία συνιστά τον πυρήνα του περιβαλλοντικού δικαίου. Η προληπτική προσέγγιση δηλώνει τη ρυθμιστική στρατηγική που εγκύπτει στην ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών βλαβών μέσω της μείωσης ή αποτροπής διεργασιών οι οποίες προκαλούν αποδεδειγμένη ανάλογη ζημία. Καθίσταται αντιληπτή, λοιπόν, η προτίμηση εστίασης στο επίπεδο πρόληψης παρά αντιμετώπισης εκ των υστέρων. Η προσφυγή στην πρόληψη δε, γίνεται στην περίπτωση ορατών και μετρήσιμων κινδύνων και όχι ενδεχόμενων περιβαλλοντικών συνεπειών (Vomácka, no date a; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016).

Η αρχή της επανόρθωσης στην πηγή αποτελεί τον οδηγό πολιτικής ώστε οι περιβαλλοντικές βλάβες να αποκαθίστανται κατά προτεραιότητα στο σημείο όπου εκδηλώθηκαν αρχικά, αποσκοπώντας στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των προσβολών του περιβάλλοντος. Αυτή η αρχή ανάληψης διορθωτικών ενεργειών στην πηγή συνιστά μια διάσταση της αρχής της πρόληψης, η οποία έπεται αυτής και απαιτεί μεγαλύτερη ποιοτική παρέμβαση για διόρθωση και αποκατάσταση (Νικολόπουλος, 2003).

Τέλος, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» αφορά στην καταπολέμηση των αρνητικών εξωτερικοτήτων οι οποίες προκύπτουν από το φαινόμενο των free riders στην παραγωγή ή κατανάλωση προϊόντων και υπηρεσιών. Στη συγκεκριμένη και συνήθη περίπτωση της ρύπανσης από μια βιομηχανική δραστηριότητα, η αρχή επιβάλλεται να εφαρμοσθεί και το κόστος της δραστηριότητας να εσωτερικευθεί στην ίδια τη βιομηχανία που το παράγει, προκειμένου να μην το επωμιστεί το περιβάλλον και όλη η κοινότητα. Η αρχή βασίζεται στην παραδοχή ότι ο φορέας εκμετάλλευσης (ρυπαίνων), αυτοβούλως ή μη, θα αποκτήσει «περιβαλλοντική ευθύνη» λαμβάνοντας μέτρα βελτίωσης της παραγωγής και ελαχιστοποίησης των περιβαλλοντικών προσβολών, ώστε να μειωθεί η έκθεσή του σε οικονομικές ευθύνες (Vomácka, no date b).

Σε γενικό πλαίσιο, οι περιβαλλοντικές αρχές μεταφέρουν αξίες και προσδίδουν μια συνοχή στο ευρωπαϊκό δίκαιο περιβάλλοντος. Δεν έχουν όλες τον ίδιο χαρακτήρα, την ίδια προστατευτική εμβέλεια ή τον ίδιο βαθμό νομικής δεσμευτικότητας, ωστόσο όλες έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση ενός προσανατολισμένου πλαισίου ενεργειών και λειτουργούν διαρκώς ως καθοδήγηση για τους αρμόδιους λήψης αποφάσεων. Οι αρχές περιβαλλοντικής προστασίας είναι ζωτικής σημασίας διότι μέσω αυτών αυξάνεται η ισχύς του περιβαλλοντικού δικαίου και συνδυασμένες, εκφράζουν το αυταπόδεικτο γενικό και δημόσιο συμφέρον για ένα υψηλό επίπεδο προστασίας και μια αειφόρο ανάπτυξη (Vomáčka, no date c; Νικολόπουλος, 2003).

1.3 Συντρέχουσα αρμοδιότητα

Σύμφωνα με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας, η δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν διέπεται από γενικό κριτήριο αρμοδιότητας, αλλά αναλαμβάνεται σύμφωνα με τις αρμοδιότητες που της έχουν απονεμίσει τα κράτη μέλη, σε συνάρτηση με τους στόχους που ορίζουν οι Συνθήκες. Αυτή η ρητή ταξινόμηση καθηκόντων είναι η ειδική νομοθετική ρύθμιση που διέκρινε η Συνθήκη της Λισαβόνας με έναρξη ισχύος το 2009, γεγονός το οποίο απάλειψε την ασάφεια κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ Ένωσης και κρατών μελών και τακτοποίησε τα ζητήματα ανάληψης δράσης σε διάφορους τομείς (Παπαδόπουλος, 2020; Official Journal of the European Union, 2022).

Στους τομείς πολιτικής όπου αρμόδια είναι τόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και τα κράτη μέλη της, ρυθμιστής των αρμοδιοτήτων αποτελεί η θεμελιώδης πολιτική αρχή του ευρωπαϊκού συστήματος, η αρχή της επικουρικότητας (principle of subsidiarity), κατά την οποία η δυναμική παρέμβαση της Ένωσης εξαρτάται από την επάρκεια του βαθμού επίτευξης των στόχων της προβλεπόμενης ενέργειας από τα εθνικά θεσμικά όργανα. Συμπληρωματικά, στο ερώτημα «ποια η ένταση της δράσης» απαντά η αρχή της αναλογικότητας (principle of proportionality), η οποία καθιερώνει πως ο βαθμός δράσης σε ενωσιακό επίπεδο περιορίζεται μόνο στο μέτρο που είναι απαραίτητο για να επιτυγχάνονται οι στόχοι πολιτικής, για την εκπλήρωση των οποίων τα εθνικά μέσα είναι ανεπαρκή (Γιαννακούλα, 2006; Evans, 2013; Schmitt *et al.*, 2018; Παπαδόπουλος, 2020).

Το πεδίο πολιτικής για το περιβάλλον περιλαμβάνεται στους τομείς πολιτικής συντρέχουσας αρμοδιότητας (ευρωπαϊκή και εθνική), όπου δυνατότητα νομοθέτησης και εξυπηρέτησης του στόχου πολιτικής έχουν τα κράτη μέλη μαζί με το πρόσθετο όφελος που μπορεί να επιφέρει η ανάληψη δράσης εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική υπάγεται στο εύρος των ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων των κρατών μελών και των περιφερειών τους διαγράφει ζοηρά την ανάγκη να επικρατεί ορθολογική κρίση, να προβάλλονται άμεσες αντιδράσεις, να υιοθετούνται φιλόδοξες ενέργειες και να παράγονται αποδοτικά αποτελέσματα όσον αφορά στην ανάληψη δράσης από την πλευρά των ευρωπαϊκών χωρών ενώπιον των απαιτητικών και διαρκώς μεταβαλλόμενων περιβαλλοντικών αναγκών (Μουργελάς, 2021; Official Journal of the European Union, 2022).

1.4 Προγραμματικό πλαίσιο και οριζόντιες στρατηγικές

Χαράσσοντας δική της περιβαλλοντική στρατηγική, η Ευρωπαϊκή Ένωση διαδραματίζει πρωτοποριακό ρόλο σε θέματα βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος. Οι στόχοι της για το περιβάλλον δύνανται να επιδιωχθούν με την άσκηση των ακόλουθων κατηγοριών πολιτικών:

- Κυκλική οικονομία
- Θαλάσσιο και παράκτιο περιβάλλον
- Καθαρή ατμόσφαιρα
- Χημικά
- Ηχορύπανση
- Ποιότητα του εδάφους
- Αστικό περιβάλλον
- Απόβλητα και ανακύκλωση
- Υδάτινοι πόροι
- Ενδοκρινικοί διαταράκτες (European Chemicals Agency, no date; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, no date c)

Μέσα σε αυτό το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται η ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική, εκπονούνται τα πολυετή «Προγράμματα Δράσης για το Περιβάλλον» (ΠΔΠ), με το

πρώτο να θεσπίζεται το 1973, ενώ το τρέχον όγδοο πρόγραμμα ισχύει μέχρι το 2030. Τα συγκεκριμένα προγράμματα εστιάζουν στην πραγματοποίηση των περιβαλλοντικών στόχων της Ένωσης και προσδιορίζουν προτάσεις νομοθεσίας, που έπονται (Kurrer, 2021).

- Το πρώτο ΠΔΠ (1973-1976) διαμορφώνει τις περιβαλλοντικές αρχές και στόχους της ευρωπαϊκής (τότε κοινοτικής) πολιτικής για το περιβάλλον και καθορίζει τις ανάλογες δράσεις.
- Στο δεύτερο ΠΔΠ (1977-1981) περιλαμβάνονται τα βήματα και οι ενέργειες που απαιτούνται για την αντιμετώπιση της ρύπανσης των υδάτων και της ατμόσφαιρας, της ηχορύπανσης, καθώς επίσης και την ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων.
- Το τρίτο ΠΔΠ (1982-1986) αφορά στην ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής στις άλλες τομεακές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (τότε ΕΟΚ), θέτοντας νέες προτεραιότητες.
- Σύμφωνα με το τέταρτο ΠΔΠ (1987-1992), υπάρχει ανάγκη ενημέρωσης και εκπαίδευσης των πολιτών σε περιβαλλοντικά θέματα, ενώ παράλληλα, εφιστάται η προσοχή των ίδιων για συμμόρφωση και εφαρμογή των ευρωπαϊκών (τότε κοινοτικών) Οδηγιών για το περιβάλλον.
- Το «Με στόχο την Αειφορία» πέμπτο ΠΔΠ (1993-2000), το οποίο καλύπτει την περίοδο που ακολούθησε τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, προσδιορίζει νέες πολιτικές και βελτιωμένα μέσα, προετοιμάζοντας το έδαφος για αειφόρα αναπτυξιακά πρότυπα.
- Προτεραιότητα του έκτου ΠΔΠ (2002-2012) είναι η καταπολέμηση των λεγόμενων «επίμονων περιβαλλοντικών προβλημάτων», όπως η κλιματική αλλαγή, η απώλεια της βιοποικιλότητας, η περιβαλλοντική ρύπανση και η αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων.
- Το έβδομο ΠΔΠ (2014-2020), με την πρωταρχική επιδίωξη «Ευημερία εντός των ορίων του πλανήτη μας», έχει σκοπό την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων, χαράσσοντας τον «δρόμο» για την επιδίωξη των μακροπρόθεσμων στόχων βιώσιμης ανάπτυξης. Το εν λόγω πρόγραμμα εμφανίζει μια έντονη εναλλακτική «ενεργειακή» κατεύθυνση στα πλαίσια της αειφορίας.
- Το νέο όγδοο ΠΔΠ (2022-2030) δηλώνει, κατ' ουσίαν, το μακροπρόθεσμο όραμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 2050· την τήρηση των λεγόμενων «πλανητικών ορίων», με άλλα λόγια των εννέα βιοφυσικών δεικτών οι οποίοι αποτελούν τα ασφαλή

πλαίσια της ανθρώπινης δραστηριότητας και θέτουν την αφετηρία για τη βιωσιμότητα του πλανήτη. Υποστηρίζοντας τις περιβαλλοντικές και κλιματικές επιδιώξεις της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, το πρόγραμμα θέτει έξι θεματικούς στόχους προτεραιότητας:

- 1) Περιορισμός των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου έως το 2030 και κλιματική ουδετερότητα έως το 2050,
- 2) Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή,
- 3) Προώθηση ενός μοντέλου ανάπτυξης το οποίο αποδίδει περισσότερα στον πλανήτη από όσα του αφαιρεί,
- 4) Φιλοδοξία μηδενικής ρύπανσης,
- 5) Διασφάλιση και αποκατάσταση της βιολογικής ποικιλότητας,
- 6) Μείωση των περιβαλλοντικών και κλιματικών πιέσεων οι οποίες σχετίζονται με την παραγωγή και την κατανάλωση (Publications Office of the European Union, no date; Halmaghi, 2016; Kurrer, 2021).

1.4.1 Συνέργεια με ΟΗΕ

Στην περίπτωση αντιμετώπισης κρίσεων, «κλειδί» αποτελούν οι συμπράξεις μεταξύ επιστημονικών, πολιτικών και κοινωνικών φορέων και οργανισμών σε διεθνές, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Προκειμένου η διεθνής κοινότητα να είναι σε θέση να αντιστέκεται σε παγκόσμια προβλήματα και απειλές, είναι εποικοδομητική η δράση ενός αποτελεσματικού πολυμερούς συστήματος που να εδράζεται σε οικουμενικούς κανόνες και αξίες. Η συνεργασία δημιουργεί συνέργειες και βελτιστοποιεί τους πόρους με αποτέλεσμα να αποφεύγεται η επανάληψη των ίδιων εργασιών, επιτρέπει την άμεση ανταλλαγή δεδομένων και πληροφοριών, καθώς επίσης συντελεί στη διασφάλιση της συμπληρωματικότητας των ενεργειών των διάφορων οργανισμών για την καλύτερη αξιοποίηση των συστάσεων (European Council – Council of the European Union, no date; Hynek, 2010).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι προσηλωμένη στην πολυμερή προσέγγιση, της οποίας ακρογωνιαίος λίθος είναι ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, η Ένωση έλαβε στρατηγικές αποφάσεις, συμπεριλαμβανομένης της διεύρυνσης της συνεργασίας με τον ΟΗΕ. Επί της ουσίας, η συνεργασία εξελίχθηκε τόσο σε στρατηγικό

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

όσο και σε επιχειρησιακό επίπεδο και τέθηκε σε τρία πεδία λειτουργίας. Το πρώτο πεδίο περιέχει τη λεγόμενη «σπονδυλωτή προσέγγιση» (modular approach), η οποία αναφέρεται στην παροχή δομικών στοιχείων ή εμπειρογνωμοσύνης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να ενταχθούν σε μια επιχείρηση του ΟΗΕ, λόγω χάρη στις αερομεταφορές. Το δεύτερο πεδίο στηρίζεται στο «μοντέλο γεφύρωσης» (bridging model), όπου η Ένωση παρεμβαίνει άμεσα για μια σύντομη χρονική περίοδο και ακολουθεί η ενεργή εμπλοκή του ΟΗΕ. Τέλος, το τρίτο πεδίο λειτουργίας της συνεργασίας αφορά στο «πέραν του ορίζοντα μοντέλο» (over-the-horizon model), σύμφωνα με το οποίο η Ένωση συμβάλλει προσωρινά στην ενίσχυση μιας τρέχουσας επιχείρησης του ΟΗΕ. Οι πλέον στενές σχέσεις των δύο συστημάτων έχουν προκύψει έπειτα από συνεργασία πολλών ετών σε ευρύ φάσμα πεδίων, με τα οποία ασχολούνται τα διάφορα θεσμικά όργανα του ΟΗΕ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει καθεστώς μόνιμου παρατηρητή στην ετήσια Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (ΓΣΗΕ) από το 1974, αποτελεί πλήρες μέλος με δικαίωμα ψήφου σε τρία όργανα του ΟΗΕ και είναι το μοναδικό συμβαλλόμενο μέρος που δεν συνιστά κράτος, σε περισσότερες από 50 συμβάσεις του ΟΗΕ (European Council – Council of the European Union, no date; Hynek, 2010).

Στο πλαίσιο προτεραιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη διανύουσα εποχή μεγάλων προκλήσεων για την παγκόσμια ειρήνη και ασφάλεια, υπενθυμίζεται ο δεσμευτικός χαρακτήρας του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών στο σύνολό του (ειρήνη και ασφάλεια, ανθρώπινα δικαιώματα, ισότητα των φύλων, ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ισότητα δικαιωμάτων μεταξύ μεγάλων και μικρών εθνών) και τονίζεται η αναγκαιότητα μιας από κοινού αντιμετώπισης, παρά μεμονωμένων ενεργειών από τις χώρες. Κατά την 77^η Σύνοδο της ΓΣΗΕ (20-23 Σεπτεμβρίου 2022), η Ένωση παρουσίασε τις πεποιθήσεις και προτεραιότητές της ενώπιον των κρίσεων της πανδημίας COVID-19 και της κλιματικής αλλαγής, υπογραμμίζοντας τις ανάγκες μετασχηματισμού του ΟΗΕ, ώστε να καταστεί ένας οργανισμός πιο συμπεριληπτικός, πιο διαφανής, με υποχρέωση λογοδοσίας και βιώσιμη χρηματοδότηση (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2022).

Η «Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον» έχει καταστεί ο ανώτατος παγκόσμιος θεσμός λήψης αποφάσεων όσον αφορά στο περιβάλλον. Διοργανώνεται από το «Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για τον Περιβάλλον» (UNEP) όπου συμμετέχει, μεταξύ άλλων, η Ευρωπαϊκή Ένωση μαζί με τα κράτη μέλη της. Η συνδυασμένη δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ενός κορυφαίου υπερασπιστή του περιβάλλοντος και της αειφόρου

ανάπτυξης, του ΟΗΕ, έχει ως αποτέλεσμα τον καθορισμό υψηλών και επωφελών στόχων για την κοινωνία (World Commission on Environment and Development, 1987). Συμπράξεις που επέφεραν ήδη ή αναμένεται να αποφέρουν σπουδαία αποτελέσματα είναι οι εξής:

- 1) Το πρώτο διεθνές μέτρο διαχείρισης και αντιμετώπισης του παγκόσμιου προβλήματος της κλιματικής αλλαγής και η βασική διεθνής συμφωνία σχετικά με τη δράση υπέρ του κλίματος συνήφθη το 1992 με τη «Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή» (UNFCCC). Η διεθνής κοινότητα αναγνώρισε την ανάγκη θέσπισης αυστηρότερων διατάξεων, επομένως οι συμβαλλόμενες χώρες συνήψαν το «Πρωτόκολλο του Κιότο» το 1997, το οποίο προσδιόρισε για πρώτη φορά στην ιστορία νομικά δεσμευτικούς στόχους μείωσης των ανθρακικών εκπομπών για τις αναπτυγμένες χώρες. Το 2015, στο πλαίσιο συνεδρίασης των μερών της UNFCCC, θεσπίστηκε η «Συμφωνία των Παρισίων», όπου οι ηγέτες του κόσμου καθόρισαν φιλόδοξους στόχους για τη δράση κατά της κλιματικής αλλαγής, με επιδιωκόμενο αποτέλεσμα τη διατήρηση της υπερθέρμανσης του πλανήτη σε ασφαλή επίπεδα. Καθώς το Πρωτόκολλο του Κιότο έλαβε ισχύ το 2005 και έληξε το 2020, τα κράτη ανανέωσαν τη δέσμευσή τους για τον αγώνα υπέρ του κλίματος και συμφώνησαν σε νέες επιδιώξεις για την επιτάχυνση των προσπαθειών να περιοριστεί η υπερθέρμανση του πλανήτη (United Nations, no date c; Χριστοπούλου, 2016; European Council – Council of the European Union, 2022b).
- 2) Στην 70^η Σύνοδο της ΓΣΗΕ (25-30 Σεπτεμβρίου 2015) προσυπογράφηκαν η «Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» των Ηνωμένων Εθνών και οι 17 Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ). Οι ΣΒΑ, μαζί με την Συμφωνία του Παρισιού για την κλιματική αλλαγή, εκφράζουν τον παγκόσμιο «οδηγό» για τη διεθνή συνεργασία στον τομέα της βιώσιμης ανάπτυξης και των οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και σχετικών με τη διακυβέρνηση πτυχών. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί έναν από τους πρωτεργάτες της Ατζέντας 2030 και έχει δεσμευθεί πλήρως για την εφαρμογή της (United Nations, no date a; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019b).
- 3) Με τη 15^η Διάσκεψη των Συμβαλλόμενων Μερών (COP-15) της Σύμβασης του ΟΗΕ για τη βιοποικιλότητα που υπεγράφη το 1992, θεσπίστηκε ένα νέο παγκόσμιο καθεστώς για τη βιολογική ποικιλότητα έως το 2030, το οποίο περιλαμβάνει τους στόχους, τα μέτρα και τις ενέργειες που είναι ωφέλιμο να υιοθετηθούν και να εφαρμοστούν, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κρίση απώλειας της βιοποικιλότητας.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Η Διάσκεψη αντιμετώπισε καθυστέρηση ετών λόγω της υγειονομικής κρίσης της πανδημίας COVID-19 και το δεύτερο μέρος των συνομιλιών, το οποίο έλαβε χώρα στο Μόντρεαλ του Καναδά, διήρκεσε από τις 7 έως τις 19 Δεκεμβρίου 2022. Η φιλοδοξία ήταν να οριστούν μακροπρόθεσμοι στόχοι προστασίας της φύσης για τα μέσα του αιώνα και αντίστοιχοι μεσοπρόθεσμοι στόχοι για το 2030, ωθώντας τους 196 υπογράφοντες τη Σύμβαση να κατοχυρώσουν αυτούς τους στόχους στις εθνικές πολιτικές τους. Το σπουδαιότερο μέρος της συμφωνίας αφορά στη δέσμευση «30 μέχρι το 30», δηλαδή οι χώρες συμφώνησαν σε έναν οδικό χάρτη, του οποίου στόχος είναι η προστασία του 30% της επιφάνειας της Γης και των ωκεανών που θεωρούνται σημαντικά για τη βιοποικιλότητα έως το 2030. Επί του παρόντος, υπό καθεστώς προστασίας βρίσκονται το 17% των χερσαίων εκτάσεων και το 10% των ωκεανών του πλανήτη (United Nations, no date b; World Wildlife Fund, 2021).

2. European Green Deal

2.1 Η Στρατηγική

Ο «αγώνας» διεκδίκησης επειγόντων μέτρων για την αναχαίτιση της κλιματικής κρίσης συνεχίζεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση με τη δέσμευση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ως προς τη νέα αναπτυξιακή στρατηγική της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (European Green Deal), η οποία παρουσιάστηκε από την πρόεδρο της Επιτροπής, Ursula von der Leyen, στις 11 Δεκεμβρίου 2019. Αυτή η δέσμη φιλόδοξων μέτρων φέρει την προσπάθεια επίτευξης μηδενικών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από τις ευρωπαϊκές χώρες με έτος στόχο το 2050, καθώς και την αντιμετώπιση της γενικής κλιμάκωσης των προκλήσεων που σχετίζονται με το περιβάλλον. Η δέσμη «Προσαρμογή στον στόχο του 55%» (Fit for 55) εκφράζει μια σειρά προτάσεων για την αναθεώρηση της νομοθεσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την ευθυγράμμισή της με τον στόχο του 2030 να μειωθούν οι καθαρές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου κατά τουλάχιστον 55%. Περαιτέρω φιλοδοξία της νέας ατζέντας είναι η υποστήριξη της πλανητικής υγείας, η οποία εκφράζει την υγεία του ανθρώπινου πολιτισμού και την κατάσταση των φυσικών συστημάτων πάνω στα οποία αυτή βασίζεται (Siddi, 2020; Σαραντουλάκου, 2022).

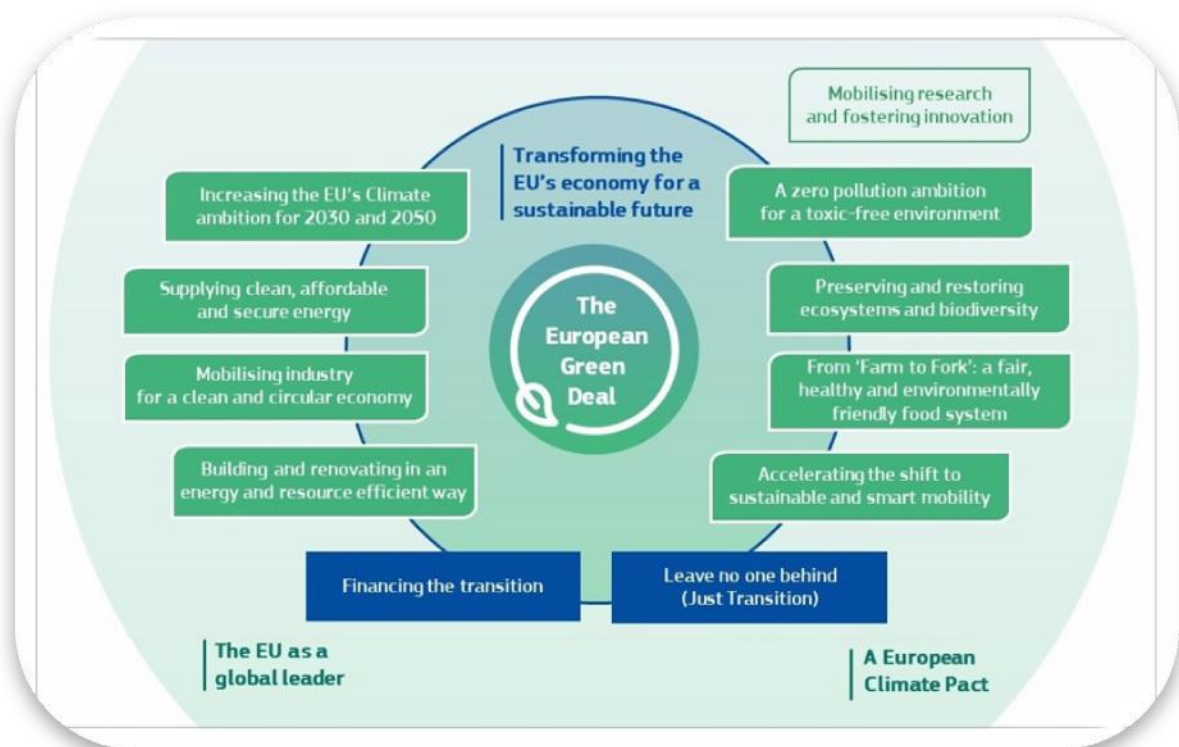
Η στρατηγική μνημονεύει δικαιοσύνη και ισονομία για όλους του Ευρωπαίους πολίτες και η προσπάθεια επίτευξης του απώτερου στόχου μηδενικών εκπομπών άνθρακα έως το 2050 απαιτεί ανασυγκρότηση και ανασχηματισμό ολόκληρης της οικονομίας και της κοινωνίας. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, η πορεία προς την κλιματική ουδετερότητα θα γίνει «από όλους για όλους». Οι εμβληματικοί στόχοι του προγράμματος για τη μετάβαση της Ευρώπης σε μια ήπειρο με ουδέτερο ισοζύγιο άνθρακα έως το 2050 περιλαμβάνει τον συγκερασμό της οικονομίας και του τρόπου με τον οποίο καταναλώνουμε τους πόρους του πλανήτη, πάντα με τη διασφάλιση ότι δε θα παραμεληθεί κανείς κατά τη μετάβαση (Pongsiri *et al.*, 2017; European Commission, 2019; Haines and Scheelbeek, 2020; Amanatidis, 2021).

Βασικός καταλύτης για την Πράσινη Συμφωνία αποτελεί η ψηφιοποίηση. Οι επενδύσεις στις στρατηγικές ψηφιακές ικανότητες στην Ευρώπη, καθώς και στην ανάπτυξη και ευρεία χρήση κορυφαίων ψηφιακών τεχνολογιών, θα προσφέρουν έξυπνες, καινοτόμες και εξατομικευμένες λύσεις για την αντιμετώπιση των προβληματισμών που σχετίζονται με το κλίμα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπογραμμίζει την ουσιώδη σύνδεση της ψηφιακής

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

μετάβασης, υπό το πρίσμα του Green Deal, με τη στρατηγική για τη μετα-πανδημική ανάκαμψη (European Commission, no date d; Sikora, 2020).

Παρόλο που η στρατηγική της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας είναι αναπτυξιακή, η αιχμή των θεμάτων και οι στόχοι της μνημονεύουν το περιβάλλον. Η επίτευξη ισορροπίας ανάμεσα στις ανθρωπογενείς εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και στην απορρόφηση άνθρακα σε συλλέκτες διοξειδίου, επιτυγχάνοντας μηδενικό ισοζύγιο, αποτελεί τη μέγιστη προτεραιότητα της Συμφωνίας και υλοποιείται με τρόπο περιβαλλοντικά βιώσιμο. Σαφώς, η πρωτοβουλία της Πράσινης Συμφωνίας θα «χτίσει» πάνω σε ποικίλες Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με νέους στόχους και δεσμεύσεις (European Commission, no date d; Δημόπουλος, Χριστοπούλου και Κόκκαλης, 2020).

Εικόνα 1: Οι βασικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (European Commission, 2019)

2.1.1 Δράση για το κλίμα

Η ναυαρχίδα της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας είναι το δραστικό πακέτο μέτρων για το κλίμα. Η κλιματική αλλαγή συντελείται ήδη και αναμένεται να συνεχιστεί, εφόσον οι θερμοκρασίες αυξάνονται, οι παγετώνες λιώνουν, η παγκόσμια στάθμη της θάλασσας ανεβαίνει και τα χαρακτηριστικά των βροχοπτώσεων μεταβάλλονται· εμφανίζονται κλιματικές εκδηλώσεις και ακραία καιρικά φαινόμενα, τα οποία συνεπάγονται κινδύνους και επομένως, απαιτούν άμεσες και δυναμικές κινήσεις αντιμετώπισης. Για την επίτευξη του απώτερου σκοπού της στρατηγικής να καταστεί η Ευρώπη η πρώτη κλιματικά ουδέτερη ήπειρος έως το 2050, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει δράσεις, οι οποίες κυμαίνονται από τη φιλόδοξη περικοπή των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου έως την επένδυση σε προηγμένη έρευνα και τεχνολογία, διατηρώντας το φυσικό περιβάλλον της Ευρώπης (European Commission, no date e).

Σε πρώτο επίπεδο, η Κομισιόν πρότεινε το «Ευρωπαϊκό Νομοθέτημα για το Κλίμα» (European Climate Law)⁵, προκειμένου να κατοχυρωθεί ο στόχος της κλιματικής ουδετερότητας στην ευρωπαϊκή νομοθεσία και να καταστεί νομικά δεσμευτικός. Ο νόμος αποβλέπει να εξασφαλίσει πως όλες οι πολιτικές της Ένωσης συντείνουν σε αυτόν τον στόχο και πως όλοι οι κλάδοι της οικονομίας και της κοινωνίας διαδραματίζουν τον ρόλο τους. Τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα και τα κράτη μέλη δεσμεύονται να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα σε ευρωπαϊκό, αλλά και σε εθνικό επίπεδο, ώστε να επιτευχθούν οι ακόλουθοι στόχοι:

- Να οριστεί μια συγκεκριμένη κατεύθυνση των ενεργειών, ώστε να «συναντήσουν» τον τελικό στόχο διαμέσου όλων των πολιτικών με έναν κοινωνικά δίκαιο και οικονομικά αποδοτικό τρόπο.
- Να τεθεί ένας πιο φιλόδοξος στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης έως το 2030 και συνεπώς, να τοποθετηθεί η Ευρώπη σε ένα πιο υπεύθυνο μονοπάτι προς την κλιματική ουδετερότητα έως το 2050.
- Να δημιουργηθεί ένα σύστημα παρακολούθησης της προόδου.

⁵ Ευρωπαϊκό Νομοθέτημα για το Κλίμα: «Κανονισμός (ΕΕ) 2021/1119 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 30^{ης} Ιουνίου 2021 για τη θέσπιση πλαισίου με στόχο την επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας και για την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 401/2009 και (ΕΕ) 2018/1999».

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

- Να παρασχεθεί το κίνητρο της προβλεψιμότητας για τους επενδυτές και άλλους οικονομικούς δρώντες.
- Να εξασφαλιστεί πως η μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα είναι μη αναστρέψιμη (European Commission, no date e; Cifuentes-Faura, 2022).

Ακολούθησε η πρωτοβουλία να κινηθεί το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων πολιτών και να εμπλακούν όλα τα μέλη της κοινωνίας στη δράση για το κλίμα μέσω του «Ευρωπαϊκού Συμφώνου για το Κλίμα»⁶, το οποίο εγκαινιάστηκε τον Δεκέμβριο του 2020. Η κλιματική κρίση είναι πραγματική και μάς επηρεάζει όλους, και από κάθε άποψη μπορούμε όλοι να συνδράμουμε στην εύρεση λύσεων. Το εν λόγω Σύμφωνο, λοιπόν, προσκαλεί τους ανθρώπους, τις κοινότητες και τους οργανισμούς να συμμετέχουν σε αυτό το εγχείρημα για το κλίμα και να χτίσουν μια πιο πράσινη Ευρώπη. Αν οι συμμετέχοντες συνδεθούν, μοιραστούν γνώση, πληροφορηθούν για το φαινόμενο της αλλαγής του κλίματος και αναπτύξουν και εφαρμόσουν συλλογικές λύσεις, το Σύμφωνο θα εξελιχθεί χάρη στη δημιουργικότητα, τις ανάγκες και τις ιδέες εκείνων που γίνονται μέρος αυτού. Ως εκ τούτου, επιχειρείται η δημιουργία μιας ανοικτής πλατφόρμας μέσω της οποίας οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να συμμετέχουν σε δράσεις για το κλίμα και το περιβάλλον. Ένας τρόπος συμμετοχής είναι να υποβάλουν υποψηφιότητα ως «Πρεσβευτές του Συμφώνου για το Κλίμα», μέσω της πρόσκλησης πολιτικών δραστηριοτήτων και βέλτιστων πρακτικών που απευθύνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών⁷, με στόχο την ενεργό προώθηση της Πράσινης Συμφωνίας στις περιοχές και τα δίκτυά τους (European Commission, no date e; Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών, no date).

Μια μεταβατική ρύθμιση της 14^{ης} Ιουλίου 2021, η οποία υιοθετήθηκε για την επιτάχυνση των ενεργειών, παρουσιάζει τον ενδιάμεσο στόχο «Σχέδιο Κλιματικών Στόχων για το 2030», με σκοπό να μειώσει τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου σε ποσοστό τουλάχιστον 55%

⁶ Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για το Κλίμα: Παρουσιάστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ως μέρος της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και παρέχει έναν διαδικτυακό χώρο όπου άνθρωποι, κοινότητες και οργανισμοί έχουν τη δυνατότητα να ανταλλάσσουν πληροφορίες και ιδέες, να αναπτύσσουν συλλογικά κλιματικές λύσεις και να αναλαμβάνουν δράσεις για το κλίμα.

⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών: Συμβουλευτικό όργανο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποτελούμενο από αιρετούς εκπροσώπους των τοπικών και περιφερειακών αρχών όλων των κρατών μελών, το οποίο διαβουλευεται με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα που αφορούν στο περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

έως το 2030 συγκριτικά με τα επίπεδα του 1990, θέτοντας μια πιο υπεύθυνη και οικονομικά αποδοτική πορεία προς την κλιματική ουδετερότητα έως το 2050. Το σχέδιο δίνει το έναυσμα για τη δημιουργία πράσινων θέσεων εργασίας και συνεχίζει το ιστορικό επίδοσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ταυτόχρονη περικοπή των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και στη μεγέθυνση της οικονομίας της. Επιπρόσθετα, ενθαρρύνονται οι διεθνείς εταίροι να επεκτείνουν τη φιλοδοξία τους για συγκράτηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας στον 1,5 βαθμό Κελσίου και για αποφυγή των δυσμενέστερων συνεπειών της κλιματικής αλλαγής (European Commission, no date e).

Τελευταία επιδίωξη για την ολοκλήρωση της δράσης αποτελεί η «Νέα Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή»⁸, η οποία θα προσαρμόσει πλήρως την Ευρώπη στις αναπόφευκτες επιπτώσεις της αλλαγής του κλίματος, διαμορφώνοντάς τη σε μια κλιματικά ανθεκτική κοινωνία έως το 2050. Μια προσπάθεια για αυτήν την προσαρμογή είχε εκκινήσει τον Απρίλιο του 2013, με την υιοθέτηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατευθυντήριων γραμμών ενθάρρυνσης όλων των κρατών μελών για θέσπιση ολοκληρωμένων εθνικών στρατηγικών προσαρμογής και εφαρμογή εθνικών σχεδίων δράσης, σε συνδυασμό με παροχή χρηματοδότησης σε κάθε χώρα για ενίσχυση των ικανοτήτων προσαρμογής τους. Παρομοίως, ανακοινώθηκε δέσμη μέτρων για τη «θωράκιση έναντι της κλιματικής αλλαγής» σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με στοχευμένη προσαρμογή στους ευπαθείς τομείς της γεωργίας, της αλιείας και της πολιτικής συνοχής, διασφαλίζοντας την ανθεκτικότητα των έργων υποδομής και των τρωτών επενδύσεων. Χρησιμοποιώντας ως βάση τη στρατηγική του 2013, η οποία κατέστησε κατανοητό το πρόβλημα, ο νέος μηχανισμός προσαρμογής εστιάζει την προσοχή της Ένωσης, πλέον, στην ανάπτυξη λύσεων. Η νέα στρατηγική αναγνωρίζει την ανάγκη βελτίωσης των υφιστάμενων γνώσεων και εργαλείων προσαρμογής και προβλέπει δράσεις, με σκοπό να καταστούν προσβάσιμα τα κατάλληλα κλιματικά δεδομένα, υπηρεσίες και μοντέλα. Με την ανακοίνωσή της στις 24 Φεβρουαρίου 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεσμεύεται να επικαιροποιήσει τις Οδηγίες και τις Συστάσεις της, να ιδρύσει ένα ευρωπαϊκό παρατηρητήριο για το κλίμα και την υγεία, να

⁸ Νέα Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή: Βασίζεται στην ευρωπαϊκή στρατηγική του 2013 για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και αποσκοπεί στην επιτάχυνση των δράσεων σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, προκειμένου η Ευρώπη να καταστεί ανθεκτική και πλήρως προσαρμοσμένη στις αναπόφευκτες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής έως το 2050.

βελτιώσει την ήδη ισχύουσα ευρωπαϊκή πλατφόρμα γνώσεων για την κλιματική προσαρμογή «Climate – ADAPT» και να διευκολύνει την πρόσβαση των ενδιαφερόμενων στα δεδομένα για τους κλιματικούς κινδύνους. Εφεξής, αυξάνεται το επίπεδο φιλοδοξίας και η νέα, πιο έξυπνη στρατηγική επεκτείνεται, καλύπτοντας νέους τομείς και νέες προτεραιότητες (Rubio, 2013; Thoidou, 2017; Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος, 2019; ‘Διαμορφώνοντας μια Ευρώπη ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή - η νέα στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/82 final)’, 2021; Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2021).

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως η προσαρμογή σε αυτή την «παρξιακή απειλή», όπως χαρακτηρίστηκε το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (‘Διαμορφώνοντας μια Ευρώπη ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή - η νέα στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/82 final)’, 2021), είναι υψίστης σημασίας, διότι θα ελαχιστοποιήσει την ευπάθεια στις επιδράσεις του φαινομένου και θα συμβάλει σημαντικά στον στόχο της κλιματικής ουδετερότητας. Τα προσδοκώμενα αποτελέσματα της δράσης για το κλίμα προϋποθέτουν την ευθυγράμμιση της σε όλους τους τομείς, συμπεριλαμβανομένων σημανουσών επενδύσεων, ερευνών και καινοτομιών, νέων μεθόδων παραγωγής και κατανάλωσης, αλλαγών στον τρόπο που εργαζόμαστε, τον τρόπο που χρησιμοποιούμε τα μέσα μεταφοράς και τον τρόπο που συμβιώνουμε όλοι μαζί (European Commission, no date e; ‘Διαμορφώνοντας μια Ευρώπη ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή - η νέα στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/82 final)’, 2021).

2.1.2 «Farm to Fork» και «Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα με Ορίζοντα το 2030»

A. Farm to Fork

Στην καρδιά της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας βρίσκεται η στρατηγική «Farm to Fork», η οποία ανακοινώθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 20 Μαΐου 2020. Η στρατηγική αποσκοπεί στη μετάβαση σε ένα δίκαιο, υγιές και βιώσιμο σύστημα τροφίμων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συνενώνοντας τη φύση, τους αγρότες, τις επιχειρήσεις και τους καταναλωτές. Σημαντικό κομμάτι του εν λόγω πλαισίου δράσης αποδεικνύονται οι ίδιοι οι

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

άνθρωποι, καθώς η στρατηγική δομείται βάσει της επιθυμίας για μια συνεργασία μεταξύ των συμμετεχόντων, προκειμένου να βελτιωθεί το κύρος των αγροτών και των αλιέων στην αλυσίδα αξίας τροφίμων (EUROPARC Federation, no date; European Commission, no date f; Δημόπουλος, Χριστοπούλου και Κόκκαλης, 2020).

Ένας στόχος της στρατηγικής «Farm to Fork» είναι η προώθηση μιας ολοκληρωμένης φυτοπροστασίας με την ορθολογική χρήση φυτοφαρμάκων που χρησιμοποιούνται για την προστασία των καλλιεργειών και τη μείωση επικινδυνότητάς τους. Η εφαρμογή των ανωτέρω συνεπάγεται πρόοδο στη μείωση των επιπτώσεων στο περιβάλλον και την υγεία του ανθρώπου. Τμήμα της επιδίωξης για την τόνωση της βιολογικής παραγωγής συνιστά και η συρρίκνωση της ανεπιθύμητης επιβλαβούς επίδρασης των χημικών λιπασμάτων και των αντιμικροβιακών ουσιών στο περιβάλλον, δίνοντας ώθηση σε εφαρμογή διαφορετικών και καινοτόμων μεθόδων για τη διατήρηση της γονιμότητας των εδαφών και της υγείας των ζώων και των φυτών (EUROPARC Federation, no date; European Commission, no date f; Haines and Scheelbeek, 2020).

Στην επονομαζόμενη «Από το αγρόκτημα στο πιάτο», δηλαδή «από την παραγωγή στην κατανάλωση», στρατηγική καταβάλλεται προσπάθεια να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις της παραγωγής και της κατανάλωσης τροφίμων με βιώσιμες μεθόδους, μειώνοντας σημαντικά το περιβαλλοντικό και κλιματικό αποτύπωμα του τρόπου με τον οποίο παράγουμε και καταναλώνουμε προϊόντα. Για την εκπλήρωση του σκοπού της, η στρατηγική «Farm to Fork» αναλαμβάνει δράση για να διασφαλίσει την επισιτιστική ασφάλεια και την υγεία των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω της πρόσβασης σε επαρκή, ασφαλή και θρεπτικά τρόφιμα. Σε όμοια βάση, επιδιώκεται η διατήρηση προσιτών τιμών των τροφίμων και συγχρόνως, η ρύθμιση δικαιότερων οικονομικών οφελών για όλους. Σε ευρύτερο πλαίσιο, επιθυμείται και επιδιώκεται η ύπαρξη βιολογικών καλλιεργειών σε ποσοστό 25% έως το 2030 και απώτερος σκοπός είναι η ευκολότερη πρόσβαση των καταναλωτών σε υγιεινές και βιώσιμες διατροφικές επιλογές με ειδική σήμανση, καταπολεμώντας τη σπατάλη τροφίμων (food waste). Σύμφωνα με τη στατιστική υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης Eurostat, η ανάλυση των δεδομένων, συλλεγόμενων το 2021, εκτίμησε πως η Ένωση εισήγαγε περίπου 138 εκ. τόνους αγροτικών προϊόντων, με κοστολόγηση 150 δισ. ευρώ. Την ίδια στιγμή, διενεργήθηκε έρευνα όπου υπολογίστηκε πως τα κράτη μέλη σπαταλούν 153,5 εκ. τόνους τροφίμων κάθε έτος. Προς χάριν αποσαφήνισης του προβλήματος, η συλλογή ανάλογων

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

δεδομένων του 2011 κατέδειξε πως η συνολική ποσότητα των ευρωπαϊκών παραχθέντων τροφίμων κυμαινόταν στα 865 κιλά ανά άτομο, ενώ η εκτίμηση της σπατάλης τροφίμων το επόμενο έτος ήταν 88 εκ. τόνους, η οποία εξισώνεται σε 173 κιλά σπατάλης ανά άτομο και επομένως, σε 20% σπατάλη της συνολικής παραγωγής τροφίμων (EUROPARC Federation, no date; Haines and Scheelbeek, 2020; European Environmental Bureau, 2022; Eurostat, 2022).

Οι στατιστικές βλέψεις της στρατηγικής αναλύονται ως ακολούθως:

1. Ελάττωση σε ποσοστό 50% της συνολικής χρήσης και κατ' επέκταση, της επικινδυνότητας των παρασιτοκτόνων, τα οποία περιέχουν χημικές ουσίες, έως το έτος 2030.
2. Ανασυγκρότηση τουλάχιστον σε ποσοστό 10% των αγροτικών περιοχών, στις οποίες διακρίνονται οικοσυστήματα με πλούσια ποικιλότητα (φυσικά σύνορα αγρών, εκτάσεις υπό εναλλασσόμενη παύση καλλιέργειας ή μη εκ περιτροπής αγρανάπαυση, φυτοφράχτες, μη παραγωγικά δέντρα, πεζούλες, μικρές λίμνες).
3. Χρήση του 25% των αγροτικών εκτάσεων των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως βιολογικά αγροκτήματα έως το έτος 2030 (EUROPARC Federation, no date).

Απαιτείται, λοιπόν, αυτή η μετάβαση που επιχειρεί η στρατηγική να έχει έναν ουδέτερο ή θετικό αντίκτυπο στο περιβάλλον, να ανατρέψει τη μαζική εξαφάνιση των ειδών, να συμβάλει στην άμβλυνση της κλιματικής αλλαγής και να εναρμονιστεί με τις επιπτώσεις αυτής, να προφυλάξει την επισιτιστική ασφάλεια και τη δημόσια υγεία, και να προαγάγει μια δίκαιη κατανομή του πλεονάσματος καθορίζοντας όρια κατανάλωσης και διασφαλίζοντας την προσπελασιμότητα των τιμών των προϊόντων (European Commission, no date f; Haines and Scheelbeek, 2020).

Η κεντρική ιδέα, την οποία κοινοποιεί η Ευρωπαϊκή Ένωση με τη σκέψη «Farm to Fork», εκφράζεται με το μήνυμα «Για υγιείς ανθρώπους, υγιείς κοινωνίες και έναν υγιή πλανήτη», αναγνωρίζοντας την άρρηκτα συνδεδεμένη σχέση ανάμεσα στους τρεις αυτούς δρώντες. Η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, των επιστημονικών ανακαλύψεων και της αυξημένης ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του κοινού, όπως επίσης και η δόμηση των συστημάτων

τροφίμων σε ένα βιώσιμο μονοπάτι, θα ωφελήσει όλους τους ενδιαφερόμενους «παίκτες» (EUROPARC Federation, no date; European Commission, no date f).

B. Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα με Ορίζοντα το 2030

Την ίδια ημέρα της ανακοίνωσης της στρατηγικής «Farm to Fork» παρουσιάστηκε και η «Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα με Ορίζοντα το 2030». Οι δύο πολιτικές τέμνονται σε μεγάλο βαθμό, καθώς αναγνωρίζεται πως η πρωτογενής παραγωγή είναι ένας από τους κύριους λόγους απώλειας της βιοποικιλότητας. Ως εκ τούτου, η απόφαση να περιοριστούν τα φυτοφάρμακα και τα λιπάσματα στο 50% και να υιοθετηθούν μορφές καλλιέργειας οι οποίες εξασφαλίζουν την επισιτιστική ασφάλεια και προστατεύουν από μη μεταδιδόμενες ασθένειες τον ανθρώπινο πληθυσμό, είναι κεντρικής σημασίας για τη διαφύλαξη της βιοποικιλότητας (Δημόπουλος, Χριστοπούλου και Κόκκαλης, 2020).

Αυτή η έτερη επιδίωξη που συνοδεύει την Πράσινη Συμφωνία εκφράζει μια στροφή στην πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία θέτει το περιβάλλον ως προτεραιότητα και αφορά στην ανάκαμψη της βιοποικιλότητας προς όφελος της φύσης, των ανθρώπων και του κλίματος. Στο πλαίσιο αυτό, προβλέπονται ενέργειες προστασίας της φύσης και αποτροπής της υποβάθμισης των οικοσυστημάτων, ώστε να επιτευχθεί η ανάκαμψη της βιολογικής ποικιλότητας έως το έτος 2030 (European Commission, no date b).

- ✓ Η πρώτη δράση που δομείται αφορά στη διεύρυνση του υφιστάμενου συνεκτικού δικτύου προστατευόμενων περιοχών στην ξηρά και τη θάλασσα. Οι περιοχές «Natura 2000» δηλώνουν τους τόπους οι οποίοι θεωρούνται ευρωπαϊκής σημασίας για επιλεγμένα είδη χλωρίδας και πανίδας και τους διαφορετικούς τύπους οικοσυστημάτων, τα οποία χαρακτηρίζονται ως ευάλωτα, σπάνια, ενδημικά και απειλούμενα με εξαφάνιση. Η διαδικασία διεύρυνσης θα διεξαχθεί με σκοπό την προστασία των περιοχών με σημαντικά υψηλή βιοποικιλότητα και κλιματική αξία, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση.
- ✓ Ο δεύτερος πυλώνας, ο οποίος εντάσσεται πιο emphaticά στη στρατηγική, είναι η υλοποίηση ενός σχεδίου αποκατάστασης των οικοσυστημάτων του ευρωπαϊκού χώρου τα οποία υπέστησαν υποβάθμιση. Στόχος είναι να αντιμετωπιστούν οι κυριότεροι παράγοντες επιβάρυνσης των φυσικών περιβαλλόντων και απώλειας

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

βιολογικής ποικιλομορφίας, με βιώσιμου χαρακτήρα ενέργειες αποκατάστασης της φύσης. Οι παράγοντες αυτοί είναι η κλιματική αλλαγή, η ρύπανση, η εξάπλωση των χωροκατακτητικών ξένων ειδών (φυτά και ζώα), τα οποία εισέρχονται σε βιοτόπους και μπορούν να καταπνίξουν τη φυσική χλωρίδα ή πανίδα, οι αλλαγές χρήσης της γης και της θάλασσας, η υπερεκμετάλλευση των βιολογικών πόρων.

- ✓ Θεσπίζονται συγκεκριμένα μέτρα για να διευκολυνθεί η μετασχηματιστική αλλαγή, τα οποία εκφράζουν παρακολούθηση της προόδου και βελτίωση των μεθόδων εφαρμογής των διεργασιών, ενίσχυση πλαισίου αποδέσμευσης της χρηματοδότησης και επενδύσεων, και αύξηση αισθήματος σεβασμού για τη φύση κατά τη λήψη αποφάσεων.
- ✓ Συμπληρωματικά με τα υπόλοιπα, γίνονται φιλόδοξες προσπάθειες και καθιερώνονται μέτρα που αποβλέπουν στην αντιμετώπιση της ταχείας απώλειας της βιοποικιλότητας μέσω ενός παγκόσμιου δεσμευτικού πλαισίου. Η ατζέντα περιλαμβάνει εξωτερικές δράσεις προώθησης του σκοπού διαφύλαξης του φυσικού πλούτου, κυρίως διαμέσου του εμπορίου και της διεθνούς διακυβέρνησης των ωκεανών. Στο θεματολόγιο υπάρχει, επίσης, η ίδρυση διεθνών συμμαχιών με έχοντες ίδιες προσδοκίες εταίρους, μέσω της πολιτικής γειτονίας και της κινητοποίησης πόρων, σύμφωνα με την παραδειγματική καθοδήγηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Commission, no date b; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2009, 2020d).

C. Οι δύο στρατηγικές και ο ιός SARS-CoV-2

Η πρόσφατη κρίση της ασθένειας του κορωνοϊού προσέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στη «Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα» και τη «Farm to Fork», τεκμηριώνοντας με οδυνηρό τρόπο τη σημασία τους. Εισήγαγε σοβαρότερες ανησυχίες και ακόμα μεγαλύτερη ανάγκη να αποδοθεί η δέουσα προσοχή στην προστασία και αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και στην υγεία και επισιτιστική ασφάλεια των ανθρώπων, δίνοντας επαρκείς αφορμές στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα να αυξήσουν την έκταση των στρατηγικών αυτών σε επίπεδο δημόσιας υγείας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020d; Μπακόλη, 2021).

Οι δύο ρηξικέλευθες προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι οποίες ανακοινώθηκαν εν μέσω της πανδημίας COVID-19, προχωρούν στην αναγνώριση εννοιών, όπως η αποτίμηση

του φυσικού κεφαλαίου, η αποτίμηση της εισφοράς της βιοποικιλότητας στην οικονομική δραστηριότητα και, μετά την πανδημία, η αναγνώριση της σχέσης τους με τη δημόσια υγεία και ευημερία. Καταστρέφοντας τους φυσικούς οικοτόπους, αποψιλώνοντας τα δάση, επεκτείνοντας τις αγροτικές περιοχές, τις καλλιέργειες και την κτηνοτροφία ώστε να ικανοποιήσουμε τα συστήματα διατροφής, δυνητικό αποτέλεσμα είναι να οριοθετούνται οι πληθυσμοί της άγριας φύσης σε όλο και μικρότερες περιοχές, να συναντώνται άγρια με εκτρεφόμενα ζώα και να αυξάνονται οι πιθανότητες ένας ιός να μεταδίδεται από το ένα είδος προς το άλλο και ακολούθως, προς τον άνθρωπο. Εκ παραλλήλου, η έκφραση όλων των παγκοσμιοποιημένων συστημάτων στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ταξιδεύουν, παράγουν, επεξεργάζονται και εμπορεύονται την τροφή και τα υπόλοιπα αγαθά, διευκολύνει τη διάδοση των, πλέον μη περιορισμένων, ασθενειών. Είναι δεδομένο πια πως η μείωση της βιοποικιλότητας, η μεγαλύτερη έκθεση σε άγρια οικοσυστήματα, η ανεξέλεγκτη αλλαγή των χρήσεων γης, η πίεση για επιπλέον ζωική πρωτεΐνη και το παράνομο και αρρυθμιστο εμπόριο άγριων ειδών συνιστούν μια κατάσταση όπου όλο και περισσότεροι ζωνοόσοι μεταπηδούν από πληθυσμούς άγριας ζωής σε ανθρώπους μέσω των τροφικών αλυσίδων, με τεράστιο υγειονομικό και οικονομικό κόστος (Δημόπουλος, Χριστοπούλου και Κόκκαλης, 2020).

Όσον αφορά, πιο λεπτομερώς, στις οικονομικές διαταραχές της πανδημίας, η ένταση της κρίσης με τις ανυπολόγιστες συνέπειές της και η επιτακτική ανάγκη αποφυγής εκδήλωσης μιας νέας κρίσης χρέους οδήγησαν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να υποστηρίξει τη, μέχρι τότε απορριπτέα, λύση του «κοινού χρέους». Η απόφαση της 21ης Ιουλίου 2020 προέβλεπε τη δημιουργία ενός Ταμείου Ανάκαμψης των ευρωπαϊκών οικονομιών με μέτρα στήριξης για την ενίσχυση των δημοσιονομικών δυνατοτήτων των κρατών μελών, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον ιό και τα εξ αυτού επακόλουθα από κοινού. Στο πλαίσιο σύνδεσης των προαναφερθέντων στρατηγικών της Πράσινης Συμφωνίας με τη διαχείριση του κορωνοϊού, σημαντική πρωτοβουλία αποτέλεσε ο Κανονισμός του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εξέλιξη του Ταμείου Ανάκαμψης και τη θέσπιση του «Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας» στις 11 Φεβρουαρίου του 2021 (με ισχύ από 19 Φεβρουαρίου 2021). Η δημιουργία του Μηχανισμού, ο οποίος χρηματοδοτεί μεταρρυθμίσεις και επενδύσεις στα κράτη μέλη και ιδιαίτερα στους τομείς προστασίας του περιβάλλοντος, βασίζεται στη φιλοσοφία του Green Deal και στοχεύει, εκτός από την καταπολέμηση των συνεπειών της υγειονομικής κρίσης, να καταστήσει τις οικονομίες και τις κοινωνίες της Ένωσης πιο

ανθεκτικές και ασφαλείς για την πράσινη και την ψηφιακή μετάβαση (Δημόπουλος, Χριστοπούλου και Κόκκαλης, 2020; Μπακόλη, 2021; Γεωργιάδου, 2022).

Παρόλο που από το 2016 οι επιστήμονες είχαν επισημάνει πως οι ζωνόσοι αυξάνονται, η αντίληψη του μεγαλύτερου μέρους των ανθρώπων ήταν πως επρόκειτο για θεωρίες πολιτιστικών εκφάνσεων και συστάσεις για συγκεκριμένες περιοχές του κόσμου. Παρ' όλα αυτά, από το 2019 έγινε προφανές πως η εκδήλωση μιας επιδημίας, σε πρώτη φάση, σε έναν τόπο με αιτίες που σχετίζονται με τη διατροφή συγκεκριμένων λαών μπορεί να επιδεινωθεί σε πανδημία σε ολόκληρο τον πλανήτη μέσω της παγκοσμιοποιημένης μορφής της ζωής και καμία περιοχή δεν είναι θωρακισμένη ή αλώβητη. Η στρατηγική για την υποστήριξη και την ανάταξη της βιολογικής ποικιλότητας και η στρατηγική για την επισιτιστική ασφάλεια των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης φιλοδοξούν να συσπειρώσουν τους πολίτες σε μια υπερπροσπάθεια για την επαναφορά στον μετά-πανδημικό κόσμο και να προσφέρουν υψηλότερο αίσθημα επαγρύπνησης του συνόλου για ενδεχόμενες μελλοντικές προκλήσεις (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020d).

2.1.3 Ευρωπαϊκή Βιομηχανική Στρατηγική

Στις Συνθήκες της Ρώμης δεν υπήρχε μνεία για τη βιομηχανική πολιτική. Μεμονωμένα η Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ ή «Ευρατόμ»), η οποία υπογράφηκε μαζί με τη Συνθήκη της ΕΟΚ το 1957, σκόπευε να δημιουργήσει μια κοινή αγορά ατομικής ενέργειας και να παράσχει ένα πλαίσιο συντονισμού πυρηνικών ερευνών. Πρακτικά, ωστόσο, όλες οι έρευνες της Ευρώπης σε αυτό το πεδίο διεξάγονταν από τις εθνικές κυβερνήσεις έξω από την Ευρατόμ. Επιπρόσθετα, καθ' όλη τη διάρκεια των δεκαετιών 1960 και 1970, οι βιομηχανικές πολιτικές που ακολουθούσαν το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία και η Γερμανία – οι ευρωπαϊκές χώρες που δραστηριοποιούνταν πιο ενεργά στη βιομηχανία εκείνη την περίοδο – ήταν κατά κύριο λόγο εθνικού χαρακτήρα. Το κυριότερο εμπόδιο ήταν η διστακτικότητα των κυβερνήσεων, ειδικότερα των μεγαλύτερων κρατών, να δεχτούν μερική απώλεια της εθνικής κυριαρχίας τους και να εγκαταλείψουν εθνικά τους συμφέροντα προς όφελος των υπερεθνικών συμφερόντων της Ευρώπης σαν σύνολο. Ομοίως, τη δεκαετία του 1990, οι ευρωπαϊκοί θεσμοί επικεντρώνονταν κυρίως στη δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς, την εισαγωγή της

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ONE) και την ευρωπαϊκή διεύρυνση, με αποτέλεσμα οι εθνικές κυβερνήσεις να υπερεκτιμούν τους κινδύνους που θα επέφερε η στρέβλωση του ενδοευρωπαϊκού ανταγωνισμού στην ενιαία αγορά και η δημιουργία πιθανών προσκομιμάτων στην ελεύθερη διακίνηση των προϊόντων. Επ' αφορμή των ανησυχιών που επικρατούσαν για την ανικανότητα της Ευρώπης να συμβαδίσει με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ), επιχειρήθηκαν πολλές προσπάθειες για συντονισμό των εφαρμογών της βιομηχανικής πολιτικής και περιορισμό του βιομηχανικού «χάσματος» μεταξύ της Ευρώπης και των ΗΠΑ, οι οποίες, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ήταν ανεπιτυχείς (Owen, 2012; Pellegrin *et al.*, 2015; Renda, 2021).

Η σημερινή φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ιδιόμορφος, πολύπλοκος και πολυκεντρικός οργανισμός αντικατοπτρίζει την έννοια της «διακυβέρνησης», η οποία μεταφυτεύτηκε επίσημα στο πολιτικό σύστημα της Ένωσης το 2001 με τη «Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση»⁹. Με αυτή τη βασική ανακοίνωση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συμπύκνωσε κανόνες, διαδικασίες και συμπεριφορές που διέπουν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο και παρουσίασε τις αρχές που καθορίζουν τη λογική της Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης (διαφάνεια, συμμετοχή/συμμετοχικότητα, λογοδοσία, αποτελεσματικότητα, συνοχή). Με την υιοθέτηση χαρακτηριστικών του μοντέλου της Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης, η Ευρωπαϊκή Ένωση λειτουργεί ως μια συλλογική οντότητα που βασίζεται στην οριζόντια δικτύωση με διαρθρωμένη συνεργασία, την εμπλοκή περισσότερων επιπέδων λήψης αποφάσεων, τη συμμετοχή και τις διαδικασίες διαπραγμάτευσης. Η υπεύθυνη πολιτική της Ένωσης συνοδεύεται από υψηλό επίπεδο διαφάνειας και σε συνδυασμό με την εμπειρογνωμοσύνη και τη διάχυση του ευρωπαϊκού έργου, οι προσπάθειες για προαγωγή της βιομηχανίας της Ευρώπης και την ενίσχυση της στρατηγικής αυτονομίας της έγιναν πιο δραστικές (Pellegrin *et al.*, 2015; Παπαδόπουλος, 2020).

Ο στόχος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, από την ατζέντα του European Green Deal, να επιτευχθεί η κλιματική ουδετερότητα έως το 2050, αργότερα συνδυάστηκε με τη μεγάλη δέσμευση να μειωθούν οι εκπομπές άνθρακα στο 55% έως το 2030· δράση που αποτελεί το πιο αντιπροσωπευτικό γνώρισμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως εσωτερικού και παγκόσμιου

⁹ Λευκή Βίβλος για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση: COM/2001/428 final: «European governance - A white paper».

μεταρρυθμιστή. Τον Μάρτιο του 2019, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο παρουσίασε το όραμά του για την ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική με ορίζοντα το 2030. Με σκοπό την ενεργοποίηση της ανθεκτικότητας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανίας της Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε, τον επόμενο χρόνο, τη «Νέα Βιομηχανική Στρατηγική για την Ευρώπη»¹⁰, επισημαίνοντας και προωθώντας τον ρόλο της ευρωπαϊκής βιομηχανίας ως επιταχυντή και καταλύτη αλλαγής, καινοτομίας και ανάπτυξης (Renda, 2021; Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2022). Για την ακρίβεια, κατανοήθηκε πως απαιτείται μείωση της εξάρτησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τρίτα κράτη και επιτακτική διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής στρατηγικής αυτονομίας, αποβλέποντας σε μια πιο βιώσιμη, πιο πράσινη, πιο ψηφιακή και παγκοσμίως πιο ανταγωνιστική ευρωπαϊκή βιομηχανία. Η ανακοίνωση της Κομισιόν προβλέπει μέτρα βιομηχανικής πολιτικής, τα οποία επικεντρώνονται σε ανταγωνισμό και ανοιχτές αγορές, παρά σε μια ανανέωση του δασμολογικού προστατευτισμού ή των ισχυρών επιχορηγήσεων στη βιομηχανία. Βέβαια, η εστιασμένη προσέγγιση στον ανταγωνισμό συνοδεύεται από την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, την ενδυνάμωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ), τις συμβάσεις, την προώθηση της βιωσιμότητας και την καινοτομία (Renda, 2021; Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2022).

Οι ύστερες εξελίξεις της πανδημίας COVID-19 ανακατέταξαν τις προτεραιότητες και κατέδειξαν την ουσιαστική ανάγκη για αναθεώρηση της Ευρωπαϊκής Βιομηχανικής Στρατηγικής τον Μάιο του 2021. Ειδικότερα, η ανάγκη να διασφαλιστεί μεγαλύτερη ανθεκτικότητα έχει γίνει κύρια προτεραιότητα των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, «γεννώντας» ταυτόχρονα αρκετά επακόλουθα για την ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική. Ενώ πριν την εποχή της πανδημίας η πολιτική στόχευε κυρίως στην «ανταγωνιστική βιωσιμότητα», η μετα-πανδημική ανάρρωση επιδιώκει την ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητα, προϋποθέτοντας πιο τολμηρή δράση από όλα τα μέτωπα. Οι φιλόδοξες προσδοκίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη μετάβαση προς μια οικονομία με μηδενικές

¹⁰ Νέα Βιομηχανική Στρατηγική για την Ευρώπη: Δημοσιεύτηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 10 Μαρτίου 2020 και περιγράφει όλες τις απαραίτητες ενέργειες προκειμένου η ευρωπαϊκή βιομηχανία να πρωτοστατήσει στις πρωτοβουλίες της ΕΕ για επίτευξη «ενεργειακής ουδετερότητας σε σχέση με το κλίμα». Ουσιαστικά, υποδεικνύει την κατεύθυνση της πορείας και τη διαδρομή που θα ακολουθήσουμε για την υλοποίηση της μετάβασης της Ευρώπης προς την κλιματική ουδετερότητα και την ψηφιακή πρωτοπορία (διττή μετάβαση).

εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου με έτος στόχου το 2050 προϋποθέτουν έναν συστημικό μετασχηματισμό του τρόπου παραγωγής των αγαθών και παροχής των υπηρεσιών, μια ριζική αλλαγή των καταναλωτικών επιλογών, μια επί τούτω προσέγγιση στην ψηφιοποίηση, καθώς και την υιοθέτηση μεταφορών με χαμηλό περιβαλλοντικό αντίκτυπο ή τη χρήση έξυπνων συστημάτων και συστημάτων συλλογικής κινητικότητας (Renda, 2021; European Council – Council of the European Union, 2022a; Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2022).

Άξια αναφοράς αποτελεί και η ίδρυση του «Μέσου Έκτακτης Ανάγκης για την Ενιαία Αγορά» («Single Market Emergency Instrument» ή SMEI)¹¹ με πρωτοβουλία της Κομισιόν. Αυτό το μέσο συντρέπει στη δημιουργία ενός ευέλικτου και διαφανούς μηχανισμού και στη διατήρηση της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων, αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων στην ενιαία αγορά, με σκοπό να αντιμετωπίζονται έκτακτες καταστάσεις και απειλητικές προς την εσωτερική αγορά κρίσεις. Με αυτό το προστατευτικό μέσο επιταχύνονται οι διαδικασίες συνεργασίας για την τόνωση της ανθεκτικότητας της αγοράς ενώπιον των διαταραχών και ενισχύονται οι συνέργειες στον τομέα των δημόσιων συμβάσεων. Επιπρόσθετα, παρέχεται στήριξη στις εθνικές αρχές για αύξηση των ικανοτήτων τους και επίσπευση της ψηφιοποίησης των επιθεωρήσεων και της συλλογής δεδομένων, με αποτέλεσμα να βελτιωθεί η εποπτεία της αγοράς προϊόντων. Το SMEI καταφέρνει να κινητοποιήσει σημαντικές επενδύσεις για τη στήριξη των ΜΜΕ, καθώς σχεδιάζει και εφαρμόζει συστήματα εναλλακτικής επίλυσης διαφορών και θεσπίζει μέτρα για τους κινδύνους φερεγγυότητας που επηρεάζουν τις ΜΜΕ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, no date a; Renda, 2021).

2.1.4 Κυκλική οικονομία

Επ' αφορμή του υφιστάμενου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης στην Ευρώπη, το οποίο βασίζεται στην υψηλή χρήση πόρων, την παραγωγή αποβλήτων και τη ρύπανση, τον

¹¹ Μέσο Έκτακτης Ανάγκης για την Ενιαία Αγορά: Ανακοινώθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 2022 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και προτείνει μια άρτια σχεδιασμένη εργαλειοθήκη για την αποτελεσματική αντιμετώπιση κρίσεων, προσαρμοσμένη στα διάφορα επίπεδα επιπτώσεων στην ενιαία αγορά. Συγκεκριμένα, τα εργαλεία που παρουσιάζει αφορούν στη δημιουργία μιας συμβουλευτικής ομάδας, ενός πλαισίου για τον σχεδιασμό και τη λειτουργία έκτακτης ανάγκης και ενός πλαισίου επαγρύπνησης για την ενιαία αγορά.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Δεκέμβριο του 2015 η Ευρωπαϊκή Ένωση μάς σύστησε ένα σχέδιο δράσης της για τη μετάβαση από το γραμμικό στο κυκλικό μοντέλο οικονομίας¹². Αποτελείτο από 54 δράσεις, ορισμένες εκ των οποίων έχουν πλέον ολοκληρωθεί και κάποιες βρίσκονται στο στάδιο υλοποίησης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015, 2019a). Το κρατούν σύστημα οικονομίας δεν μπορεί να διατηρηθεί μακροπρόθεσμα και οι βλέψεις της Ένωσης περιλαμβάνουν την αποσύνδεση της οικονομικής δραστηριότητας από την κατανάλωση πεπερασμένων πόρων, την ενίσχυση της απασχόλησης, της ανάπτυξης και των επενδύσεων, καθώς και την «καλλιέργεια» μιας ανταγωνιστικής οικονομίας. Ως επακόλουθο, τον Μάρτιο του 2020 δημοσιεύθηκε το «Νέο Σχέδιο Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Κυκλική Οικονομία»¹³, ένα από τα κύρια θεμέλια του European Green Deal, τονίζοντας πως η μετάβαση σε κυκλικά συστήματα παραγωγής και κατανάλωσης αποτελεί κλειδί για την πραγματοποίηση της κλιματικής ουδετερότητας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020a). Με προσεκτικό σχεδιασμό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιχειρεί να μειώσει την πίεση στους φυσικούς πόρους και να δημιουργήσει βιώσιμη ανάπτυξη και δουλειές. Η μετάβαση αυτή είναι, επίσης, προαπαιτούμενο για την επίτευξη της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050 και την παύση της απώλειας της βιοποικιλότητας. Τα πορίσματα που υιοθέτησε το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης τον Δεκέμβριο του 2020 επισήμαναν και τον ρόλο της κυκλικής οικονομίας στην εξασφάλιση μιας πράσινης ανάρρωσης από την πανδημία COVID-19 (European Commission, no date c; European Council – Council of the European Union, 2022a).

Το νέο οικονομικό μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης οραματίζεται πάνω από 35 δράσεις στον σχεδιασμό βιώσιμων προϊόντων, την κυκλικότητα στις διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης και την ισχυροποίηση των καταναλωτών και των αγοραστών του δημόσιου τομέα. Στοχεύει κλάδους όπως η Ηλεκτρονική και η Τεχνολογία Πληροφοριών και

¹² Αρχικό Σχέδιο Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Κυκλική Οικονομία: «Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών (COM/2015/614 final): Το κλείσιμο του κύκλου – Ένα σχέδιο δράσης της ΕΕ για την κυκλική οικονομία.».

¹³ Νέο Σχέδιο Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Κυκλική Οικονομία: «Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών (COM/2020/98 final): Ένα νέο σχέδιο δράσης για την κυκλική οικονομία – Για μια πιο καθαρή και ανταγωνιστική Ευρώπη.» Το νέο σχέδιο δράσης, ως δομικό στοιχείο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, αποτελεί συνέχεια και συμπλήρωση των δράσεων κυκλικής οικονομίας όπως προβλέπονταν και εφαρμόστηκαν με το αρχικό σχέδιο δράσης για την κυκλική οικονομία του 2015.

Επικοινωνίας, οι μπαταρίες και τα οχήματα, η συσκευασία, η υφαντουργία, οι κατασκευές και τα κτίρια, τα πλαστικά και τα τρόφιμα. Η στρατηγική επεμβαίνει σε ολόκληρο τον κύκλο ζωής των προϊόντων και συγκεκριμένα, επικεντρώνεται στο πώς σχεδιάζονται τα προϊόντα, εφαρμόζει διαδικασίες κυκλικής οικονομίας, εξασφαλίζει την παραγωγή λιγότερων αποβλήτων, προωθεί τη βιώσιμη κατανάλωση και διασφαλίζει πως οι πόροι που χρησιμοποιούνται διατηρούνται στην ευρωπαϊκή οικονομία όσο το δυνατό περισσότερο (European Commission, 2020a; Cifuentes-Faura, 2022; European Council – Council of the European Union, 2022a).

2.1.5 Μηδενική ρύπανση υδάτων, αέρα και εδάφους

Επιπλέον έργο προς υλοποίηση της ατζέντας της Πράσινης Συμφωνίας αποτελεί η ευρωπαϊκή στρατηγική «Σχέδιο Δράσης για Μηδενική Ρύπανση» («Zero Pollution Action Plan»), ένα όραμα για μηδενική ρύπανση των υδάτων, του αέρα και του εδάφους έως το έτος 2050. Το σχέδιο δράσης εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 12 Μαΐου 2021 και θεωρείται πυξίδα για την εδραίωση της εκμηδένισης της ρύπανσης σε όλες τις συναφείς ευρωπαϊκές πολιτικές, την επιτάχυνση της εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας της Ένωσης και τον εντοπισμό ενδεχόμενων κενών ή συμβιβασμών στην τρέχουσα εφαρμογή. Το υπόψη σχέδιο συνθέτει όλες τις συσχετιζόμενες ευρωπαϊκές πολιτικές, με ιδιαίτερη έμφαση στη χρήση ψηφιακών λύσεων, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η σημαντικότερη περιβαλλοντική αιτία προσβολής της υγείας του ανθρώπου και απώλειας της βιοποικιλότητας, η ρύπανση (European Commission, no date h; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021; SWITCH to Green, 2022).

Οι καθορισμένοι στόχοι της δέσμευσης περιλαμβάνουν τα εξής:

- Βελτίωση της ποιότητας των υδάτων ελαττώνοντας τα απορρίμματα και τα πλαστικά απόβλητα στις θάλασσες κατά 50% καθώς και τα μικροπλαστικά τα οποία απελευθερώνονται στο περιβάλλον κατά 30%.
- Βελτίωση της ποιότητας του αέρα μειώνοντας κατά 55% τις βλαπτικές ουσίες της ατμόσφαιρας, οι οποίες προκαλούν πρόωρους θανάτους.
- Βελτίωση της ποιότητας του εδάφους κατά 50% επιτυγχάνοντας περιβαλλοντική αποτοξίνωση, αποφυγή της απώλειας των θρεπτικών ουσιών και ελάττωση της χρήσης παρασιτοκτόνων.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

- Ενίσχυση της απολύμανσης κατά 50% με την ελαχιστοποίηση της παραγωγής αποβλήτων και τη μείωση των υπολειμματικών αστικών αποβλήτων.
- Υποβοήθηση των ατόμων τα οποία ενοχλούνται χρόνια από τον θόρυβο των μέσων μεταφοράς και περιορισμός του ποσοστού αυτού κατά 30%.
- Μείωση των οικοσυστημάτων του ευρωπαϊκού χώρου όπου η ατμοσφαιρική ρύπανση απειλεί τη βιοποικιλότητα κατά 25% (European Commission, no date h).

Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία έχει θέσει στόχους σχετικά με τη ρύπανση ήδη στη «Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα» και τη «Farm to Fork», εφαρμόζοντας πρακτικές για μείωση της απώλειας των θρεπτικών ουσιών, την ελάττωση της χρήσης φυτοφαρμάκων και τη διαμόρφωση μιας περιβαλλοντικής ποιότητας. Οι ενέργειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εξάλειψη της ρύπανσης ενισχύουν την ηγετική θέση της στη συμβολή για τη δημιουργία ενός υγιέστερου και κοινωνικά δικαιότερου πλανήτη. Εφαρμόζει νέες πράσινες τεχνολογίες και πρωτοβουλίες μέσω των οποίων επιδιώκεται ένα αποτοξινωμένο περιβάλλον και αντιμετωπίζονται οι κλιμακούμενοι και αλληλο-ενισχυόμενοι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι (European Commission, no date h; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021).

2.1.6 Μηχανισμός Συνοριακής Προσαρμογής Άνθρακα

Το 2005, η Ευρωπαϊκή Ένωση πρωτοπόρησε στη διεθνή περιβαλλοντική σκηνή με την εκκίνηση του «Συστήματος Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών» (ΣΕΔΕ), του πρώτου διακρατικού συστήματος εμπορίου ρύπων, με το οποίο έθεσε περιορισμούς στα επίπεδα εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου από ενεργοβόρες παραγωγές για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Θεμελιωμένο από την Οδηγία 2003/87/ΕΚ¹⁴, το ΣΕΔΕ επιβάλλει στις εν λόγω βιομηχανίες να λαμβάνουν ή να αγοράζουν τα, πλέον αναδειγμένα ως εργαλεία περιβαλλοντικής πολιτικής, δικαιώματα των ανώτατων επιπέδων των εκπομπών, τα όρια των οποίων μειώνονται με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα να περιορίζονται οι συνολικές ανθρακούχες εκπομπές. Τμήμα των προσπαθειών ελάττωσης των εκπομπών αερίων του

¹⁴ Οδηγία 2003/87/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας και την τροποποίηση της Οδηγίας 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

θερμοκηπίου στο 55% έως το 2030, συγκριτικά με τα επίπεδα του 1990, αποτελεί η προσθήκη του «Μηχανισμού Συνοριακής Προσαρμογής Άνθρακα» («Carbon Border Adjustment Mechanism» ή CBAM) το 2019, ο οποίος λειτουργεί ως εναλλακτική λύση στα μέτρα αντιμετώπισης που προβλέπονται στο ΣΕΔΕ και εντάσσει επιπλέον τομείς, όπως οι οδικές μεταφορές, ο ναυτιλιακός τομέας και τα κτίρια. Αφορά ένα μέτρο συμμορφωμένο πλήρως με τους κανόνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, το οποίο θα αποτρέψει τον σοβαρό κίνδυνο διαρροής άνθρακα και θα υποστηρίξει την αυξημένη φιλοδοξία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2003; Kulovesi, 2017; European Commission, 2019; Μπάλα, 2019).

Το εξαιρετικά ευαίσθητο οικολογικό ζήτημα της διαρροής άνθρακα, του οποίου την έννοια παρουσίασε ρητά η Ευρωπαϊκή Ένωση, εκφράζει έναν υψίστης σημασίας κλάδο της Πράσινης Συμφωνίας και επέφερε την ανάγκη να ελαχιστοποιηθούν οι κίνδυνοι που προκαλούνταν από τη στρατηγική μετεγκατάσταση της παραγωγής των ευρωπαϊκών εταιρειών σε μέρη του κόσμου όπου οι πολιτικές για το κλίμα και τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα είναι πιο χαλαρές. Δεδομένων των λιγότερο υποσχόμενων περιβαλλοντικών και κλιματικών πολιτικών των χωρών εκτός Ευρώπης, κρίνεται αναγκαίο να αποφευχθεί η μεταφορά των εκπομπών στο εξωτερικό και να μην υπονομευθούν οι δραστικοί κλιματικοί στόχοι της Ένωσης. Ο προαναφερθείς «Μηχανισμός Συνοριακής Προσαρμογής Άνθρακα» θεωρείται ένα απαραίτητο όργανο εξισορρόπησης αυτών των διαφορών στις κλιματικές φιλοδοξίες ανάμεσα στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις τρίτες χώρες. Εν προκειμένω, μέσω του CBAM εξισώνεται η τιμή του άνθρακα στα εγχώρια προϊόντα παραχθέντα στον ευρωπαϊκό χώρο και στα εισαγόμενα αγαθά και αναλυτικότερα, καταβάλλονται εισφορές άνθρακα στους Ευρωπαίους εισαγωγείς προϊόντων εκτός Ένωσης, στις τιμές που θα είχαν καταβληθεί εάν τα αγαθά είχαν παραχθεί σύμφωνα με τους κανόνες της ευρωπαϊκής κλιματικής πολιτικής για την τιμολόγηση του άνθρακα. Εφαρμόζοντας, λοιπόν, έναν «φόρο άνθρακα» στους εισαγωγείς και προτρέποντας τους παραγωγούς των τρίτων χωρών να προβούν σε περισσότερο οικολογικές διαδικασίες παραγωγής, αλλάζουν τα δεδομένα στους κρατούντες κανονισμούς του πολυμερούς ευρωπαϊκού εμπορικού συστήματος και το 75% των εσόδων του CBAM προορίζονται να ενισχύσουν τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό. Προς χάριν σταθερότητας και ασφάλειας δικαίου, αυτός ο μηχανισμός τιμολόγησης του άνθρακα θα εφαρμόζεται σταδιακά και προς το παρόν θα ισχύει για τον σίδηρο, τον χάλυβα, το τσιμέντο, τα λιπάσματα, το αργίλιο και την παραγωγή ηλεκτρικής

ενέργειας· επιλεγμένα προϊόντα τα οποία διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο διαρροής άνθρακα (Marcu, Mehling and Cosbey, 2020; Mehryar, 2021; Djelloul, 2022).

2.2 Χρηματοδοτικά εργαλεία

Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία συγκροτεί ποικίλες προτάσεις πολιτικής σε πεδία από τη γεωργία έως την εξοικονόμηση ενέργειας και από την καθαρή κινητικότητα έως την κυκλική οικονομία, προκειμένου να αγγίξει τους αυξημένους κλιματικούς και περιβαλλοντικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης έως το 2030, αποσκοπώντας τελικά να πετύχει την κλιματική ουδετερότητα έως το 2050. Για να γίνει η Πράσινη Συμφωνία πραγματικότητα, απαιτούνται ουκ ολίγες πρόσθετες επενδύσεις, ενώ η επίτευξη της βιώσιμης πράσινης μετάβασης, στην οποία στοχεύει το European Green Deal, προϋποθέτει την κάλυψη σημαντικών επενδυτικών αναγκών (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020; Πενταγιώτη, 2020).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκτίμησε την απαίτηση πρόσθετων ετήσιων επενδύσεων ύψους περίπου 1,5% του ΑΕΠ του έτους 2018 και έχει ήδη δεσμευτεί να κινητοποιήσει 1 τρισ. ευρώ σε βιώσιμες επενδύσεις κατά την προσεχή δεκαετία, στο πλαίσιο του επενδυτικού σχεδίου «Βιώσιμη Ευρώπη». Οι δαπάνες από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό ανέρχονται στα 503 δισ. ευρώ για την περίοδο 2021-2030 προκειμένου να επιτευχθούν οι εμβληματικοί στόχοι για το κλίμα και το περιβάλλον. Για να μειώσει τις εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου στο 55% σε σύγκριση με το έτος 1990, η Ευρώπη θα χρειαστεί τώρα να επενδύσει στο ενεργειακό σύστημα το εκτιμώμενο ποσό των 336 δισ. ευρώ κάθε χρόνο επιπλέον των όσων επένδυσε κατά την περίοδο 2011-2020 (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020; Πενταγιώτη, 2020).

Ο προϋπολογισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο. Στην πρότασή της για το επόμενο Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο της Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε την αύξηση του επιπέδου φιλοδοξίας με την ενσωμάτωση της διάστασης του κλίματος σε όλα τα ευρωπαϊκά προγράμματα στο 25%, ενώ συνολικά, το 30% του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού για την περίοδο 2021-2028 έχει διατεθεί για πράσινες επενδύσεις. Ο προϋπολογισμός της Ένωσης θα συμβάλει, επίσης, στην επίτευξη των στόχων για το κλίμα στο σκέλος των εσόδων. Έχουν προταθεί νέες ροές εσόδων («ίδιοι πόροι»), μία

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

από τις οποίες βασίζεται στα μη ανακυκλωμένα απορρίμματα πλαστικών συσκευασιών και μια δεύτερη ροή εσόδων περιλαμβάνει τη διάθεση του 20% των εσόδων από τον πλειστηριασμό δικαιωμάτων εκπομπών του ΣΕΔΕ της Ένωσης στον προϋπολογισμό της. Με ανακοίνωση τον Μάρτιο του 2020 και όσον αφορά στην ολοκλήρωση της «Στρατηγικής για τη Βιοποικιλότητα», θα πραγματοποιείται αποδέσμευση 20 δισ. ευρώ τον χρόνο για τη βιοποικιλότητα μέσω ιδιωτικής και δημόσιας χρηματοδότησης των ταμείων της Ένωσης, με απώτερο σκοπό το φυσικό κεφάλαιο και η ενασχόληση μαζί του να καταστεί επιχειρηματική πρακτική (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020; Πενταγιώτη, 2020).

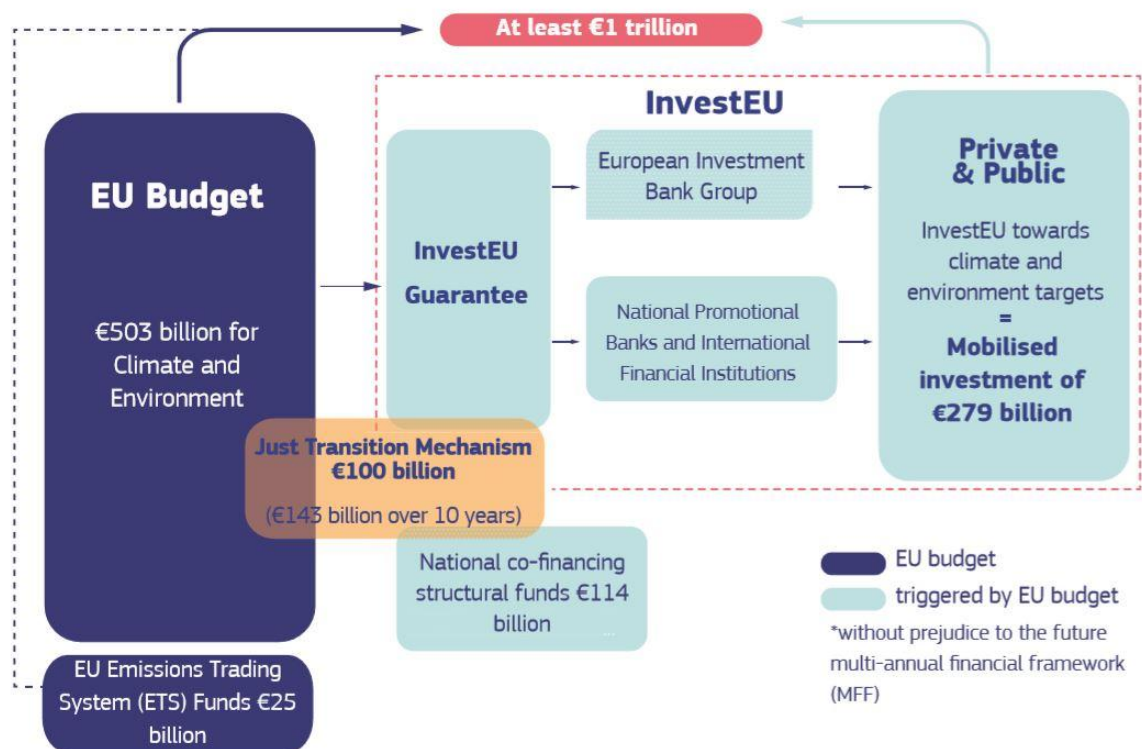
Εκτός των προαναφερθέντων, προέκυψε και η συνεργασία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕπ), τις εθνικές αναπτυξιακές τράπεζες και ιδρύματα, καθώς και με άλλους διεθνείς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, για τη χρηματοδότηση της πορείας προς μια βιώσιμη οικονομία με ουδέτερο ισοζύγιο άνθρακα. Σε συνδυασμό με τη δημοσιονομική στήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η ΕΤΕπ χρησιμοποιεί και τους ίδιους πόρους της σε προγράμματα επιχορήγησης δράσεων για το κλίμα και σε επενδύσεις για το περιβάλλον, τόσο εντός όσο και εκτός της Ένωσης. Έκφανση αυτής της συνέργειας είναι η αύξηση της συμβολής της ΕΤΕπ στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και τις χαμηλές ανθρακούχες εκπομπές σε ποσοστό 50% των εργασιών της έως το 2025, δεδομένου ότι το 2018 η συμβολή της ανερχόταν στο 30% και το 2019 κυμαινόταν μεταξύ 28% και 31%. Ως απόρροια αυτής της συμβολής, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων χαρακτηρίζεται πλέον ως «η κλιματική τράπεζα της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (D'Alfonso, 2020; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020b).

Για τη διαχείριση των μελλοντικών προκλήσεων απαιτούνται περισσότερα και η κλιμάκωση αναμένεται από τους ιδιωτικούς φορείς. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διεξάγει μια διαδικασία νέων πολιτικών πρωτοβουλιών με ενισχυμένες δεσμεύσεις ενός ενιαίου πλέγματος πολιτικής, προάγει εκ νέου τον εν λόγω τομέα και εξασφαλίζει τον μέγιστο αντίκτυπο του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις βιώσιμες επενδύσεις. Οι εργασίες εξεύρεσης επιπρόσθετων τρόπων κινητοποίησης πόρων με σκοπό την επίτευξη των στόχων της Πράσινης Συμφωνίας, συνεχίζεται (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020b).

2.2.1 «Βιώσιμη Ευρώπη» και Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης

Στις 2 Μαΐου 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσε νομοθετικές προτάσεις σχετικά με το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο για την περίοδο 2021-2027 και στις 14 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε τα ψηφίσματα για τον μακροπρόθεσμο ευρωπαϊκό προϋπολογισμό αυτής της περιόδου, συμπεριλαμβανόμενης της συνεισφοράς στην επίτευξη των κλιματικών στόχων σε ποσοστό τουλάχιστον 25% των δαπανών του δημοσιονομικού σχεδίου. Στην πρόταση της Επιτροπής για τη χρηματοδότηση στον τομέα του κλίματος βασίζεται το «Επενδυτικό Σχέδιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας» (EGDIP), επίσης αναφερόμενο και ως «Βιώσιμη Ευρώπη», το οποίο υιοθετήθηκε στις 14 Ιανουαρίου 2020. Μέσω αυτού, κινητοποιούνται δημόσιες επενδύσεις και αποδεσμεύονται ιδιωτικά κεφάλαια, με τη βοήθεια των χρηματοδοτικών εργαλείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που θα οδηγήσουν σε πράσινες επενδύσεις ύψους τουλάχιστον 1 τρισ. ευρώ. Η χρηματοδότηση για το κλίμα και το περιβάλλον περιλαμβάνει τη διάθεση 503 δισ. ευρώ από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό (κατά την περίοδο 2021-2030), την κινητοποίηση 100 δισ. ευρώ από τον Μηχανισμό Δίκαιης Μετάβασης (2021-2027), με εκτίμηση αύξησης σε 143 δισ. ευρώ σε παρέκταση δεκαετίας, τη συνεισφορά του Ταμείου InvestEU με ιδιωτικές και δημόσιες κινητοποιήσεις περίπου 279 δισ. ευρώ (2021-2030), την εθνική συγχρηματοδότηση ύψους 114 δισ. ευρώ (2021-2030) και τη διάθεση κονδυλίων από το Ταμείο Καινοτομίας και το Ταμείο Εκσυγχρονισμού, τα οποία χρηματοδοτούνται από μέρος των εσόδων του βασικού εργαλείου πολιτικής, δηλαδή τον πλειστηριασμό δικαιωμάτων ανθρακούχων εκπομπών στο πλαίσιο του ΣΕΔΕ. Συγκεκριμένα, για την επίτευξη των στόχων για το κλίμα και την ενέργεια με ορίζοντα το 2030, απαιτούνται πρόσθετες επενδύσεις ύψους 260 δισ. ευρώ ετησίως έως το 2030 (*Πράσινη Συμφωνία*, no date; European Commission, 2020b; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020b; Delasnerie, 2022).

WHERE WILL THE MONEY COME FROM?

*The numbers shown here are net of any overlaps between climate, environmental and Just Transition Mechanism objectives.

Εικόνα 2: Η συνολική χρηματοδότηση του Επενδυτικού Σχεδίου της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (European Commission, 2020b)

Ο οικονομικός πυλώνας του Επενδυτικού Σχεδίου της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας αναπτύσσεται στις παρακάτω βασικές διαστάσεις:

1. Χρηματοδότηση: Οικονομική συνεισφορά για την πράσινη μετάβαση ύψους τουλάχιστον 1 τρισ. ευρώ από τον προϋπολογισμό της Ένωσης και των συναφών χρηματοδοτικών μέσων. Οι επενδύσεις θα διατεθούν από ένα μεγάλο μερίδιο δημόσιων δαπανών, το μεγαλύτερο έως τώρα, για το κλίμα και το περιβάλλον, και από την προσέλκυση ιδιωτικής χρηματοδότησης μέσω εγγυήσεων για τη δίκαιη μετάβαση.
2. Διευκόλυνση: Παροχή καθοδήγησης στους ιδιώτες επενδυτές και τον δημόσιο τομέα για τον ορθό προσδιορισμό των βιώσιμων επενδύσεων. Θα παρασχεθούν κίνητρα και εργαλεία, θα σχεδιαστούν μέθοδοι διευκόλυνσης των διαδικασιών έγκρισης κρατικών ενισχύσεων για τις περιφέρειες και θα τεθεί η βιώσιμη χρηματοδότηση στο επίκεντρο

του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Αυτό το πλαίσιο στήριξης στοχεύει σε μια οικονομικά αποδοτική, δίκαιη, κοινωνικά ισορροπημένη και αμερόληπτη μετάβαση.

3. Πρακτική στήριξη – Εκτέλεση: Τεχνική βοήθεια στον προσδιορισμό, τη διάρθρωση και την εκτέλεση βιώσιμων εγχειρημάτων και δημιουργία μιας δυνατής γραμμής επικοινωνίας και εξατομικευμένης στήριξης προς τις δημόσιες διοικήσεις κατά τον προγραμματισμό των επενδυτικών σχεδίων τους και προς τους μεμονωμένους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς υλοποίησης πράσινων έργων κατά την υλοποίηση αυτών (European Commission, 2020b; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020b).

Στο επενδυτικό σχέδιο «Βιώσιμη Ευρώπη» εμπεριέχεται ο Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης (Just Transition Mechanism), ο οποίος είναι αρμόδιος για τη διασφάλιση μιας δίκαιης και ισότιμης μετάβασης προς την πράσινη οικονομία, ώστε να μην μείνει κανένας στο περιθώριο. Ο Μηχανισμός περιγράφει τις απαιτούμενες επενδύσεις και τα διαθέσιμα εργαλεία χρηματοδότησης για την ενίσχυση της αποτελεσματικής χρήσης των πόρων, την αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και τον περιορισμό της ρύπανσης, μεταβαίνοντας την ίδια στιγμή σε μια καθαρή, κυκλική οικονομία. Είναι δεδομένο πως η συμβολή όλων των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κρίνεται αναγκαία, εντούτοις ο βαθμός επιρροής αυτής της μετάβασης είναι διαφορετικός σε κάθε περιφέρεια και ασφαλώς, εκείνες οι οποίες βασίζονται κυρίως στα ορυκτά καύσιμα ή σε διαδικασίες υψηλής έντασης άνθρακα από ΒΥΕΠΕ (βιομηχανίες υψηλής έντασης πόρων και ενέργειας) θα πληγούν περισσότερο. Για τη στοχευμένη στήριξη, λοιπόν, των περιοχών που επηρεάζονται περισσότερο από την πορεία προς την πράσινη οικονομία, ο Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης θα προσαρμόζει ανάλογα μια χρηματοδοτική και πρακτική στήριξη προς τους πολίτες των κοινοτήτων αυτών, ώστε να δεχθούν ομαλά τον οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό και να λάβουν τις αναγκαίες επενδύσεις. Η ριζική αναδιάρθρωση των τοπικών οικονομιών επιβάλλεται να διασφαλίζει πως οι νέες δραστηριότητες που θα αναπτυχθούν στις περιοχές αυτές, μπορούν να συντηρήσουν και να ενισχύσουν την οικονομική και κοινωνική δομή. Επί τούτου, ο Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης συντρέχει στην κινητοποίηση τουλάχιστον 100 δισ. ευρώ κατά την περίοδο 2021-2027 προς τις πληγείσες περιοχές και ουσιαστικά, περιλαμβάνει τη χρηματοδότηση του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού, τη συγχρηματοδότηση από τα κράτη μέλη και τις συνεισφορές από το InvestEU και την ΕΤΕπ. Οι επενδύσεις των 100 δισ. ευρώ θα ανέλθουν, σε βάθος δεκαετίας, στα 143 δισ. ευρώ, ώστε να εξασφαλιστεί η επιθυμητή δίκαιη μετάβαση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020b; Kołodziejski, 2022).

Στον σκελετό του Just Transition Mechanism περιλαμβάνεται το χρηματοδοτικό μέσο που υλοποιείται στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής, το Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης, το οποίο κατά κύριο λόγο παρέχει επιχορηγήσεις, επικεντρώνεται στην οικονομική διαφοροποίηση των περισσότερο εκτεθειμένων εδαφών στις επιβλαβείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος, και εστιάζει στην απόκτηση νέων δεξιοτήτων και την ενεργό ένταξη των εργαζομένων και των ατόμων που αναζητούν εργασία στα υπόψη εδάφη. Οι περιοχές υπό μετάβαση στις οποίες θα γίνει χρήση του Ταμείου καθορίζονται από τα Εδαφικά Σχέδια Δίκαιης Μετάβασης (ΕΣΔΜ), σύμφωνα με τα οποία προσδιορίζονται οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει κάθε περιοχή, οι αναπτυξιακές ανάγκες και οι στόχοι προς επίτευξη έως το 2030. Το Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης διαθέτει τα δικά του κονδύλια ύψους 7,5 δισ. ευρώ επιπλέον της πρότασης για τον μακροπρόθεσμο προϋπολογισμό του εντός του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού. Επιδιώξή του είναι η αφαίρεση του βάρους του κοινωνικού και οικονομικού κόστους της μετάβασης στην κλιματική ουδετερότητα. Επίσης, συντελεί στην εξασφάλιση ενός αποτελεσματικού πλαισίου διαχείρισης όσον αφορά στον μετασχηματισμό των ζημιωθειών περιφερειών, συγκεντρώνοντας τις δαπάνες για δράσεις σχετιζόμενες με το κλίμα, συμπράττοντας με εθνικές, περιφερειακές και εθνικές αρχές και συμβάλλοντας στη γεφύρωση των διαφορών μεταξύ και εντός των κρατών μελών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020c; Πενταγιώτη, 2020; Kołodziejcki, 2022).

Συνολικά, τρεις είναι οι κύριοι πυλώνες χρηματοδότησης του Μηχανισμού Δίκαιης Μετάβασης, οι οποίοι θα συντελέσουν στην άμβλυνση των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων της μετάβασης στις περιφέρειες που πλήττονται εντονότερα και θα διασφαλίσουν πως κανένας άνθρωπος δε θα μείνει στο περιθώριο:

- i. Το Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης, το οποίο λαμβάνει χρηματοδότηση από ενωσιακά κονδύλια και για τη λήψη του μεριδίου τους από το Ταμείο, τα κράτη μέλη, σε συνεννόηση με την Κομισιόν, προσδιορίζουν τις επιλέξιμες περιφέρειες μέσω προσαρμοσμένων σχεδίων μετάβασης περιοχών. Επιπλέον, για κάθε 1 ευρώ του Ταμείου Δίκαιης Μετάβασης, οι ευρωπαϊκές χώρες δεσμεύονται να συμπληρώσουν χρηματικά ποσά από τα κονδύλια που τους διατίθενται στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού

Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ)¹⁵ και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου+ (ΕΚΤ+)¹⁶. Σύμφωνα με τους κανόνες της πολιτικής συνοχής για το διάστημα 2021-2027, κάθε κράτος μέλος δεν πρέπει να παρέχει περισσότερο από 20% των αρχικών πόρων του στο πλαίσιο του ΕΤΠΑ και των αρχικών πόρων του στο πλαίσιο του ΕΚΤ+ (υπολογιζόμενων ανά ταμείο) ως συμπληρωματική στήριξη που μεταβιβάζεται στο Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης. Η συνολική χρηματοδότηση από τις παραπάνω δεσμεύσεις θα αγγίξει τα 30 με 50 δισ. ευρώ.

- ii. Το Ειδικό Καθεστώς InvestEU· ένα σύστημα δίκαιης μετάβασης και δημοσιονομικής εγγύησης, στο πλαίσιο του προγράμματος InvestEU, για την κινητοποίηση επενδύσεων οι οποίες στοχεύουν στη συγκέντρωση πόρων της τάξης των 45 δισ. ευρώ. Αυτό το σύστημα θα προσελκύσει ιδιωτικές, κυρίως, επενδύσεις μέσω των οποίων οι πληγμένες περιφέρειες θα έχουν τη δυνατότητα να αναζητήσουν νέες πηγές ανάπτυξης των οικονομιών τους.
- iii. Η Δανειακή Διευκόλυνση της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων για τη μόχλευση δημόσιων επενδύσεων ύψους μεταξύ 25 και 30 δισ. ευρώ. Ο συγκεκριμένος μηχανισμός αφορά στη συνεργασία χορήγησης δανείων από τον δημόσιο τομέα και την ΕΤΕπ με τη στήριξη του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού, με σκοπό τη δανειοδότηση προς τις δημόσιες αρχές για επενδύσεις σε υποδομές ενέργειας και μεταφορών, δίκτυα τηλεθέρμανσης, μέτρα ενεργειακής απόδοσης, ανακαίνιση κτιρίων, δημόσιες μεταφορές και κοινωνικές υποδομές. Στις εν λόγω επιχορηγήσεις περιλαμβάνονται 1,5 δισ. ευρώ από τον προϋπολογισμό της Ένωσης, με δάνεια ύψους έως 10 δισ. ευρώ από τους ίδιους πόρους της ΕΤΕπ (*Πράσινη Συμφωνία*, no date; Colli, 2020; D'Alfonso, 2020).

¹⁵ Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ): Ιδρύθηκε με τον «Κανονισμό (ΕΟΚ) αριθ. 724/75 του Συμβουλίου της 18^{ης} Μαρτίου 1975 περί δημιουργίας Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Αναπτύξεως» και αποτελεί ένα από τα πέντε Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (ΕΔΕΤ). Παρέχει χρηματοδότηση σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς σε όλες τις περιφέρειες της ΕΕ, με σκοπό να συμβάλει στην ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής μειώνοντας τις περιφερειακές ανισότητες.

¹⁶ Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο+ (ΕΚΤ+): Συστάθηκε με τον «Κανονισμό (ΕΕ) 2021/1057 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24^{ης} Ιουνίου 2021 περί ιδρύσεως του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου+ (ΕΚΤ+) και καταργήσεως του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1296/2013» και αποτελεί ένα από τα πέντε Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (ΕΔΕΤ). Χρηματοδοτεί την εφαρμογή των αρχών του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων μέσω δράσεων στον τομέα της απασχόλησης, της εκπαίδευσης και των δεξιοτήτων, και της κοινωνικής ένταξης κατά την περίοδο 2021-2027 και συμβάλλει στην αντιμετώπιση των κοινωνικο-οικονομικών συνεπειών της πανδημίας COVID-19.

Πέραν της χρηματοδότησης, ο Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης διαθέτει ένα ενιαίο σημείο πρόσβασης για παροχή τεχνικής υποστήριξης και πληροφοριών σχετικά με τη μετάβαση της Ευρώπης σε μια βιώσιμη, κλιματικά ουδέτερη, οικονομία. Η λεγόμενη «Πλατφόρμα Δίκαιης Μετάβασης» αποτελεί ένα εργαλείο-κλειδί της Ένωσης και συνοδεύει τις χώρες και τις περιφέρειες στην πορεία τους προς την επίτευξη μιας δίκαιης μετάβασης, η οποία να μην αφήνει κανέναν άνθρωπο ή περιοχή πίσω. Διαμέσου της πλατφόρμας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προνοεί ώστε οι κοινότητες που πλήττονται, οι τοπικές αρχές, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και οι κοινωνικοί εταίροι να έχουν τη δυνατότητα να μετέχουν, και βοηθά τους δικαιούχους να λάβουν την καθοδήγηση και τη γνώση που χρειάζονται προκειμένου να στηρίξουν τα, ευάλωτα στη μετάβαση, ευρωπαϊκά εδάφη. Καθιερωμένη από το 2020, η Πλατφόρμα τοποθετεί τους ανθρώπους και τις κοινότητες στο κέντρο του μετασχηματισμού, καθώς διοργανώνει τακτικές συναντήσεις μεταξύ όλων των ενδιαφερόμενων και δίνει τον λόγο σε οικονομικούς φορείς, μη κυβερνητικές οργανώσεις, εκπροσώπους επιχειρήσεων και εμπειρογνώμονες μετάβασης, με σκοπό να συζητούν για τις ανάγκες και τις προκλήσεις της δίκαιης μετάβασης και να ανταλλάσσουν βέλτιστες πρακτικές (European Commission, no date a; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, no date d).

2.2.2 Πρόγραμμα InvestEU

Η καθοδική πορεία των επιπέδων των επενδύσεων που προκάλεσε η παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση, επιχειρήθηκε να αναστραφεί το 2015 με το «Επενδυτικό Σχέδιο για την Ευρώπη», γνωστό και ως «Σχέδιο Juncker», με στόχο την εξάλειψη των εμποδίων στις επενδύσεις, την προβολή και τεχνική υποστήριξη επενδυτικών έργων και την αποδοτικότερη χρήση των χρηματοδοτικών πόρων. Έως το 2021, το «Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων» (ΕΤΣΕ), ο κύριος πυλώνας του Σχεδίου Juncker και μια πρωτοβουλία του Ομίλου της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, κατάφερε να κινητοποιήσει πάνω από 500 δισ. ευρώ ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις για στρατηγικές επενδύσεις κατά το χρονικό διάστημα 2015-2020. Το ΕΤΣΕ καθιερώθηκε με τον Κανονισμό 2015/1017 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων, τον Ευρωπαϊκό Κόμβο Επενδυτικών Συμβουλών και την Ευρωπαϊκή Πύλη Επενδυτικών Έργων» και με την τροποποίηση αυτού του Κανονισμού (Κανονισμός 2021/523 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Συμβουλίου), θεσπίστηκε το InvestEU, βασιζόμενο στο επιτυχημένο μοντέλο του ΕΤΣΕ. Το InvestEU συγκεντρώνει υπό το ίδιο πλαίσιο το ΕΤΣΕ και 13 άλλα χρηματοδοτικά μέσα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που παρέχουν επενδυτική στήριξη (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2015, 2021).

Σημαντικό τμήμα του προγράμματος είναι το Ταμείο InvestEU, το οποίο λειτουργεί μέσω τεσσάρων σκελών πολιτικής (policy windows), που αντανακλούν τις βασικές προτεραιότητες πολιτικής της Ένωσης. Κινητοποιεί επενδύσεις στους ακόλουθους κλάδους:

1. Βιώσιμες Υποδομές
2. Έρευνα, Καινοτομία και Ψηφιοποίηση
3. Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις (ΜΜΕ)
4. Κοινωνικά Έργα και Δεξιότητες (European Commission, no date g).

Ωστόσο, το InvestEU είναι κάτι περισσότερο από ένα απλό ταμείο. Συνιστώσες του είναι, επίσης, ο Συμβουλευτικός Κόμβος InvestEU – ένα κεντρικό σημείο εισόδου για συμβουλευτικές υπηρεσίες, που στηρίζει τις επενδύσεις και την πρόσβαση σε χρηματοδότηση – και η Πύλη InvestEU – ένα μέσο επαφής ανάμεσα σε φορείς υλοποίησης και επενδυτές (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2021).

Προσεγγίζοντας έναν φιλόδοξο κλιματικό στόχο, για το InvestEU είναι απαραίτητο να τελεσφορήσουν οι βλέψεις της πράσινης μετάβασης. Η μόχλευση κονδυλίων, ιδιωτικών και δημόσιων, ύψους περίπου 372 δισ. ευρώ κατά την περίοδο 2021-2027, είναι ο συγκεκριμένος στόχος του επενδυτικού προγράμματος. Τουλάχιστον το 30% του σκελετού του InvestEU, σε συμφωνία με τις φιλοδοξίες της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, αποβλέπει στη στήριξη της χρηματοδότησης σε επενδύσεις που συνεισφέρουν στην επίτευξη των κλιματικών στόχων. Παράλληλα, στο πλαίσιο του επενδυτικού σχεδίου «Βιώσιμη Ευρώπη», το InvestEU θα κινητοποιήσει ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις ύψους περίπου 279 δισ. ευρώ κατά το διάστημα 2021-2030, παρέχοντας εγγύηση από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό για την προσέλκυση ιδιωτών επενδυτών και τη μείωση του κινδύνου στις χρηματοδοτικές και επενδυτικές δραστηριότητες από τους εταίρους υλοποίησης (About InvestEU, no date; European Commission, no date g).

Πέραν της συμβολής του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού, το InvestEU συνεργάζεται με τον Όμιλο της ΕΤΕπ – ο κύριος χρηματοδοτικός εταίρος του Ταμείου InvestEU, με διεθνή

χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, όπως επίσης και με εθνικές αναπτυξιακές τράπεζες στα κράτη μέλη· συνέργειες οι οποίες προωθούν τον συνολικό περιβαλλοντικό προσανατολισμό των δραστηριοτήτων για την πραγματοποίηση των επιδιώξεων πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ουσιώδους σημασίας αποτελεί η δημοσιονομική εγγύηση ύψους 26,2 δισ. ευρώ, την οποία θα διαθέτει το InvestEU με χρηματοδότηση από πόρους του μέσου «NextGenerationEU» και του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου, προσφέροντας τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να χρησιμοποιούν την εγγύηση από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό, επί παραδείγματι για την υλοποίηση των στόχων της πολιτικής συνοχής αναφορικά με το κλίμα στα εδάφη τους (*About InvestEU*, no date; European Commission, no date g).

Η φράση η οποία χαρακτηρίζει το πρόγραμμα InvestEU, κατά την Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι «Τόνωση των επενδύσεων για μια πιο ανθεκτική, πράσινη και ψηφιακή οικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Το νέο ευρωπαϊκό πρόγραμμα βιώσιμων στρατηγικών και καινοτόμων επενδύσεων κατευθύνει την ευρωπαϊκή οικονομία προς τις βιώσιμες λύσεις που απαιτεί και ορίζει η Πράσινη Συμφωνία για τον ενεργειακό μετασχηματισμό και ταυτόχρονα, την ωθεί στην ανάκαμψη μετά από τη βαθειά οικονομική και κοινωνική κρίση της πανδημίας COVID-19. Το InvestEU αποτελεί μείζονα παράγοντα στο «Σχέδιο Ανάκαμψης για την Ευρώπη» (το οποίο αναλύεται ακολούθως) και έχει μοναδικά προσαρμοστεί ώστε να ενισχύει τις ευρωπαϊκές πολιτικές στην αποκατάσταση μετά τον κορωνοϊό. Δύναται να παρέχει μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση, να στηρίζει τις επιχειρήσεις που πλήγηκαν από την πανδημία, να δημιουργεί θέσεις εργασίας στην Ευρώπη και ουσιαστικά, αποτελεί μια εκκίνηση προσέλκυσης νέου κύματος επενδύσεων, οι οποίες διαφορετικά θα ήταν δύσκολο να χρηματοδοτηθούν (*About InvestEU*, no date; European Commission, no date g).

2.2.3 Σχέδιο Ανάκαμψης για την Ευρώπη – NextGenerationEU

Η παγκόσμια πανδημία COVID-19 επέφερε μία καθυστέρηση στην κοινοβουλευτική διαδικασία, παρ' όλα αυτά ο Μηχανισμός Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ο οποίος έχει στην «καρδιά» του την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, αποσκοπεί στον μετριασμό των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων της πανδημίας του κορωνοϊού. Φιλοδοξία του Μηχανισμού είναι να εξέλθουν οι ευρωπαϊκές οικονομίες και κοινωνίες περισσότερο

βιώσιμες και ανθεκτικότερες από την τρέχουσα κρίση και καλύτερα προετοιμασμένες όσον αφορά στις προκλήσεις και τις ευκαιρίες της πράσινης και ψηφιακής μετάβασης (Πενταγιάτη, 2020; Ανδρέου, 2021; Wessels, Schramm and Kunstein, 2022).

Ο Μηχανισμός Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του «NextGenerationEU», ένα προσωρινό μέσο αποκατάστασης των ζημιών που προκλήθηκαν από την πανδημία και ένα σχέδιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να ανταποκριθεί συνεργατικά και συντονισμένα σε μια από τις χειρότερες κοινωνικο-οικονομικές κρίσεις στην ιστορία μας. Το πλαίσιο των πράσινων ομολόγων NextGenerationEU είναι μια ισχυρή και κοινή δημοσιονομική απόκριση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην πανδημία και μαζί με τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, έγκειται σε καθορισμένο χρονικό ορίζοντα. Τα κράτη μέλη θα διαθέτουν τουλάχιστον το 37% της χρηματοδότησης που λαμβάνουν στο πλαίσιο του Μηχανισμού σε επενδύσεις και μεταρρυθμίσεις που στηρίζουν τους κλιματικούς στόχους και μέσω της έκδοσης πράσινων ομολόγων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα διαθέτει το 30% των κονδυλίων στο πλαίσιο του NextGenerationEU. Το όραμα περιλαμβάνει επενδύσεις ύψους 750 δισ. ευρώ (τιμές 2018) και σε συνδυασμό με τον μακροπρόθεσμο ευρωπαϊκό προϋπολογισμό, συνιστά τη μεγαλύτερη δέσμη μέτρων ανάκαμψης που έχει χρηματοδοτηθεί ποτέ στην Ευρώπη. Μέρος αυτού του κεφαλαίου (672,5 δισ. ευρώ) συγκροτείται στον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, το οποίο χρηματοδοτείται με την έκδοση κοινού χρέους και αφορά επιχορηγήσεις (312,5 δισ. ευρώ) και δανειοδοτήσεις (360 δισ. ευρώ), ώστε οι ευρωπαϊκές χώρες να υποβάλουν τα εθνικά σχέδια επενδύσεων, να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας και να οικοδομήσουν ένα πράσινο και ψηφιακό μέλλον για όλους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, no date e, no date b; Wessels, Schramm and Kunstein, 2022).

Εκτός του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, υπάρχει και ένα δεύτερο χρηματοπιστωτικό εργαλείο το οποίο λειτουργεί υπό το πλαίσιο του NextGenerationEU – το «Recovery Assistance for Cohesion and the Territories of Europe» (REACT-EU). Τον Ιούλιο του 2020, στο πεδίο συζητήσεων για το επόμενο Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο για την περίοδο 2021-2027, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ενέκρινε τους πόρους REACT-EU, οι οποίοι προσθέτουν 47,5 δισ. ευρώ περαιτέρω στον φάκελο της πολιτικής συνοχής 2021-2027. Τα κράτη μέλη παροτρύνονται να χρησιμοποιήσουν αυτό το νέο χρηματοδοτικό μέσο, με σκοπό να στηρίξουν τις περιφερειακές και τοπικές οικονομίες· μια απάντηση στην κρίση του κορωνοϊού που θα διαφυλάξει την οικονομία και οι χώρες θα κινηθούν προς την ανάκαμψη.

Η χρηματοδότηση REACT-EU διανέμεται αναλογικά στις ευρωπαϊκές χώρες, λαμβάνοντας υπόψη τη σχετική ευημερία τους και την έκταση των επιδράσεων της υγειονομικής κρίσης στις οικονομίες και κοινωνίες τους, συμπεριλαμβάνοντας την ανεργία των νέων (Lopriore, 2020; Ανδρέου, 2021; Gouardères, 2022).

Το αναπτυξιακό και φιλοσοφικό αντικείμενο του European Green Deal έχει διατηρηθεί στον πυρήνα της Στρατηγικής Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και για πρώτη φορά, έχει δημιουργηθεί ένα πρόγραμμα κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής υγείας, το πρόγραμμα «EU4Health». Το συγκεκριμένο πρόγραμμα διαθέτει προϋπολογισμό ύψους 9,4 δισ. ευρώ, με επιδίωξη την άμεση ανταπόκριση και αντιμετώπιση μελλοντικών κρίσεων από το ευρωπαϊκό σύστημα (Δημόπουλος, Χριστοπούλου και Κόκκαλης, 2020; Μπακόλη, 2021).

Το NextGenerationEU προγραμματίστηκε ως ένα εφάπαξ μέτρο αντιμετώπισης μιας εξαιρετικής κατάστασης κατά τη δύσκολη περίοδο της COVID-19. Η εισβολή των ρωσικών δυνάμεων στην Ουκρανία και η εμπόλεμη σύγκρουση μεταξύ των δύο χωρών είναι μια νέα εξαιρετική κατάσταση, η οποία χρήζει οικονομικής απόκρισης από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ξεκινά συζητήσεις για το εάν καθιστά αναγκαία, ανάμεσα σε άλλα, τη χρήση της ευελιξίας του εν λόγω μηχανισμού. Η ενεργειακή πολιτική της Ένωσης και συγκεκριμένα, η χρηματοδότηση της ενεργειακής ασφάλειάς της, δεν απαιτούσε στις αρχές του πολέμου νέο συναφές πακέτο ενίσχυσης ή μονιμότητας του ιδίου, εντούτοις αυτή η κρίση αναθεωρείται διαρκώς καθώς οι οικονομικές συνέπειες του πολέμου επιδεινώθηκαν περισσότερο από όσο προβλεπόταν. Παρά την καθολικότητα της αιφνίδιας οικονομικής ταραχής, οι συνέπειες της σύρραξης επηρεάζουν σε διαφορετικό βαθμό τις οικονομίες και την αύξηση των τιμών της ενέργειας στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επομένως διενεργούνται ακόμα συζητήσεις για ένα «NextGenerationEU 2» (Sapir, 2022).

2.2.4 Συμβολή περαιτέρω ευρωπαϊκών χρηματοδοτικών ροών

Ορισμένα άλλα χρηματοδοτικά μέσα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι διαθέσιμα για τη στήριξη προγραμμάτων και έργων που συμβάλλουν ουσιαδώς στην επίτευξη των στόχων, όλων ή μεμονωμένων, της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (Council of the European Union, 2022).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Η Ευρωπαϊκή Ένωση εξωτερικεύει την περιβαλλοντική και κλιματική δράση της με την εφαρμογή του προγράμματος «LIFE» από το 1992 – το σημαντικότερο χρηματοδοτικό εργαλείο για την προστασία της βιοποικιλότητας στον ευρωπαϊκό χώρο. Έως σήμερα, το LIFE έχει συγχρηματοδοτήσει περισσότερα από 5.500 έργα ενισχύοντας κάθε κράτος μέλος ξεχωριστά και για το χρονικό πλαίσιο 2021-2027, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αύξησε τον προϋπολογισμό του κατά 60% περίπου, αγγίζοντας τα 5,4 δισ. ευρώ. Για την περίοδο 2021-2027, τα υπο-προγράμματα του LIFE αυξήθηκαν από δύο (1. Περιβάλλον, 2. Δράση για το Κλίμα) σε τέσσερα (1. Φύση και Βιοποικιλότητα, 2. Κυκλική Οικονομία και Ποιότητα Ζωής, 3. Μετριασμός και Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, 4. Μετάβαση σε Καθαρές Μορφές Ενέργειας). Έμπρακτη στήριξη του LIFE αποτελεί η χορήγηση 196,2 εκ. ευρώ σε έργα για την επίτευξη των στόχων του ευρωπαϊκού «Σχεδίου Δράσης για την Κυκλική Οικονομία» και η χορήγηση 46,8 εκ. ευρώ σε έργα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής και προσαρμογής σε αυτή, καθώς επίσης και έργα διακυβέρνησης και πληροφόρησης. Το πρόγραμμα είναι διαθέσιμο στη συμμετοχή τρίτων χωρών, μεριμνά για δραστηριότητες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης και παρέχει πλαίσιο συνεργασίας με διεθνείς οργανισμούς (SWITCH to Green, no date; Council of the European Union, 2022).

Το εξαιρετικά επωφελές χρηματοδοτικό πρόγραμμα «Ορίζων Ευρώπη», του οποίου κύριος στόχος αποτελεί η στήριξη της έρευνας και της καινοτομίας, συνεισφέρει στον αγώνα της καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής για το χρονικό διάστημα 2021-2027. Ο προϋπολογισμός αυτού του 9^{ου}, κατά σειρά, προγράμματος-πλαισίου κυμαίνεται στα 95,5 δισ. ευρώ (5,4 δισ. ευρώ διατίθενται από το NextGenerationEU) και το σύνολό του προορίζεται για την αντιμετώπιση της αλλαγής του κλίματος, την επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης του ΟΗΕ και την τόνωση της ανταγωνιστικότητας και την ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το «Ορίζων Ευρώπη» αποτελεί τον διάδοχο του 8^{ου} προγράμματος-πλαισίου «Ορίζων 2020» (2014-2020) και ο κατά 30% αυξημένος προϋπολογισμός του το καθιστά το πιο φιλόδοξο πρόγραμμα έρευνας και καινοτομίας που έχει προταθεί. Διαρθρώνεται σε τρεις πυλώνες:

- a) Την Επιστήμη Αριστείας (Excellent Science), η οποία αφορά στην ενίσχυση και την επέκταση της αριστείας της επιστημονικής βάσης της Ένωσης (25,8 δισ. ευρώ).
- b) Τις Παγκόσμιες Προκλήσεις και την Ευρωπαϊκή Βιομηχανική Ανταγωνιστικότητα (Global Challenges and European Industrial Competitiveness), όπου υποστηρίζεται η

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

έρευνα και η καινοτομία για την αντιμετώπιση κοινωνικών προκλήσεων όπως η υγεία, η κλιματική αλλαγή, η αειφόρος διαχείριση πόρων, η επισιτιστική ασφάλεια, η βιοοικονομία και η βιώσιμη κινητικότητα. Εστίαση δίνεται στην ανάπτυξη των βασικών τεχνολογιών και λύσεων που υποστηρίζουν τις ευρωπαϊκές πολιτικές και τους ΣΒΑ (52,7 δισ. ευρώ).

- c) Την Καινοτόμο Ευρώπη (Innovative Europe), με την οποία επιδιώκεται η τόνωση ρηξικέλευθων καινοτομιών που δημιουργούν αγορές και ταυτοχρόνως, η ανάπτυξη οικοσυστημάτων που ευνοούν την καινοτομία (14 δισ. ευρώ) (Agency for Innovation and Entrepreneurship-Vlaanderen, no date; Μπακόλη, 2021; Council of the European Union, 2022).

Το Ταμείο Καινοτομίας εκφράζει ένα εργαλείο στήριξης για την επίδειξη καινοτόμων τεχνολογιών χαμηλών εκπομπών άνθρακα και χρηματοδότησης έργων για ενεργοβόρες βιομηχανίες, καινοτόμες ΑΠΕ και τεχνολογίες δέσμευσης, χρήσης και αποθήκευσης άνθρακα (CCS, CCU). Μέσω του διακρατικού συστήματος εμπορίου ρύπων ΣΕΔΕ, οι εισαγωγείς πληρώνουν έναν «φόρο άνθρακα» για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και τα χρήματα που συγκεντρώνονται επανεπενδύονται στο Ταμείο Καινοτομίας. Για το διάστημα 2020-2030, ο προϋπολογισμός του δεσμεύτηκε στα 10 δισ. ευρώ περίπου, ανάλογα με τις τιμές του άνθρακα, και η συνεισφορά του στην επίτευξη της κλιματικής ουδετερότητας της Ευρώπης αναγνωρίζεται από την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία και προπάντων, από το επενδυτικό της σχέδιο «Βιώσιμη Ευρώπη» (*Call for expert evaluators for the Innovation Fund*, no date; Council of the European Union, 2022).

Στο ίδιο πλαίσιο στήριξης της μετάβασης σε μια οικονομία χαμηλών ανθρακούχων εκπομπών, προτάθηκε και το Ταμείο Εκσυγχρονισμού, με σκοπό τη διευκόλυνση των επενδύσεων για τον εκσυγχρονισμό των ενεργειακών συστημάτων και την ενίσχυση της ενεργειακής απόδοσης, με ιδιαίτερη έμφαση στις δέκα (10) οικονομικά ασθενέστερες ευρωπαϊκές χώρες κατά τη χρονική περίοδο 2021-2030. Για την υποστήριξη της βιομηχανίας και του κλάδου της ηλεκτροπαραγωγής ώστε να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις στους τομείς της καινοτομίας και των επενδύσεων που απαιτούνται, το Ταμείο Εκσυγχρονισμού χρηματοδοτείται μέσω του πλειστηριασμού δικαιωμάτων εκπομπών στο πλαίσιο του ΣΕΔΕ και το ύψος της επιδότησης κυμαίνεται περίπου στα 14 δισ. ευρώ (Council of the European Union, 2022).

2.2.5 Εθνική συνεισφορά

Η δεδηλωμένη δέσμευση του ευρωπαϊκού συστήματος να χρηματοδοτήσει την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία δεν είναι επαρκής για την αποδέσμευση των απαιτούμενων επενδύσεων και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Η κλιμάκωση θα επιτευχθεί από τα κράτη μέλη και τους ιδιωτικούς φορείς, επομένως ζητείται η συνεισφορά των εθνικών προϋπολογισμών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019c, 2020b).

Έχει κατοχυρωθεί η δέσμευση πως από την κινητοποίηση του ποσού των 1 τρισ. ευρώ που προορίζεται για το Επενδυτικό Σχέδιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και κατά το χρονικό πλαίσιο 2021-2030 (παρέκταση από τα 7 έτη), η πρόσθετη εθνική συγχρηματοδότηση αντιστοιχεί στα 114 δισ. ευρώ, με σκοπό την επίτευξη των κλιματικών και περιβαλλοντικών στόχων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020c).

Οι επενδύσεις ύψους τουλάχιστον 100 δισ. ευρώ που θα κινητοποιηθούν από τον Μηχανισμό Δίκαιης Μετάβασης (2021-2027) θα χρηματοδοτηθούν από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό, το πρόγραμμα InvestEU, την ΕΤΕπ, καθώς και από τα κράτη μέλη. Η κατανομή των χρηματοδοτικών ροών του Ταμείου Δίκαιης Μετάβασης εκφράζει την ικανότητα των ευρωπαϊκών χωρών να χρηματοδοτούν τις επενδύσεις που απαιτούνται για τη μετάβαση προς την κλιματική ουδετερότητα. Για κάθε αποδέσμευση 1 ευρώ από το Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης τα κράτη μέλη θα διοχετεύουν μέρος των κονδυλίων τους που αφορούν στην πολιτική συνοχής στην ενίσχυση του Ταμείου Δίκαιης Μετάβασης, μεταφέροντας σε αυτό τουλάχιστον 1 και το πολύ έως 3 ευρώ από τους πόρους που λαμβάνουν από το ΕΤΠΑ και το ΕΚΤ+. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το συνολικό ποσό δημόσιων πόρων εκτιμάται να αγγίζει τα 30 έως 50 δισ. ευρώ. Στους ρυθμούς της ίδιας προσπάθειας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα συνεργαστεί στενά με εθνικούς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, διερευνώντας μεθόδους ευθυγράμμισης των δραστηριοτήτων με τους στόχους του Green Deal (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020c, 2020b).

Η πραγματοποίηση μιας κοινωνικά δίκαιης μετάβασης θέτει ως προαπαιτούμενο τη συνοχή των πολιτικών για το κλίμα και το περιβάλλον σε ενωσιακό, αλλά και σε εθνικό επίπεδο. Σε αυτήν την προσπάθεια εντάσσονται επενδύσεις, οι οποίες διαθέτουν οικονομικά προσιτές λύσεις σε όσους επηρεάζονται από τις πολιτικές τιμολόγησης του άνθρακα, και περιλαμβάνονται μέτρα για την καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας και την προαγωγή

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

της επανεκπαίδευσης. Το οριζόντιο εργαλείο παρακολούθησης των διαδικασιών συντονισμού όσον αφορά στην οικονομική και κοινωνική πολιτική της Ένωσης, το «Ευρωπαϊκό Εξάμηνο», θα στηρίζει τις εθνικές πολιτικές για τα θέματα αυτά. Ο μηχανισμός αυτός επιτρέπει στις ευρωπαϊκές χώρες να συζητούν για τα οικονομικά και δημοσιονομικά σχέδιά τους και διασφαλίζει πως τα κράτη μέλη συμμορφώνουν τις πολιτικές αυτές με τους στόχους και τους συμφωνηθέντες σε ενωσιακό επίπεδο κανόνες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020c, 2020b).

Οι χώρες, οι περιφέρειες και οι τοπικές κυβερνήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης υλοποιούν μεγάλες επενδύσεις, οι οποίες συντελούν στις φιλοδοξίες της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας. Το 30% της χρηματοδότησης που λαμβάνουν τα κράτη μέλη από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, στο πλαίσιο πολιτικής συνοχής της Ένωσης, διατίθενται για τις προτεραιότητες του Green Deal. Με παρόμοιο τρόπο, το 37% του ποσού που λαμβάνουν τα κράτη μέλη από το Ταμείο Συνοχής προορίζεται, κυρίως, για την επίτευξη της κλιματικής ουδετερότητας με ορίζοντα το 2050 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, no date e).

Όσον αφορά στη συνδρομή των πολιτών στην επιτυχημένη υλοποίηση της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, η Κομισιόν διεξάγει δημόσιες διαδικτυακές διαβουλεύσεις σχετικά με τις νέες προτάσεις νομοθεσίας, καθολικά προσβάσιμες σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες. Επίσης, οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να συνάψουν συνεργασίες με τις εθνικές και περιφερειακές αρχές, καθώς και τα μέλη τους στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, λαμβάνοντας ουσιαστικά μέρος στη διαπραγμάτευση των νέων ευρωπαϊκών νόμων. Σε συνδυασμό με τα προαναφερθέντα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει καθιερώσει το «Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για το Κλίμα» (2020), με το οποίο εισακούγεται η φωνή των πολιτών κατά τον σχεδιασμό νέων πολιτικών που σχετίζονται με το European Green Deal. Τέλος, πολύτιμη κίνηση της Επιτροπής αποτελεί και η δημιουργία ενός χώρου ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των πολιτών προκειμένου να κοινοποιούνται εμπειρίες και σχέδια που συνδέονται με την επίτευξη των στόχων της Πράσινης Συμφωνίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019c).

3. Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία στην Ελλάδα

3.1 Η βιοποικιλότητα στην Ελλάδα

Ορισμένα χαρακτηριστικά της χώρας μας την τοποθετούν σε προνομιούχο θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες όσον αφορά στη βιοποικιλότητα και ταυτόχρονα, καθιστούν την Ελλάδα μία από τις σημαντικότερες θερμές περιοχές βιοποικιλότητας παγκοσμίως (biodiversity hotspot). Η γεωγραφική της θέση – ούσα σταυροδρόμι τριών ηπείρων –, η ποικιλομορφία των τοπίων της, η ορειογραφική της διαμόρφωση, η γεωλογική της ιστορία και ο πλούτος της πολιτιστικής κληρονομιάς της δημιουργούν ξεχωριστή ανάγκη προστασίας και διατήρησης της βιοποικιλότητας. Σήμερα, η Ελλάδα αριθμεί 202 «Ζώνες Ειδικής Προστασίας» (ΖΕΠ) και 241 «Τόπους Κοινοτικής Σημασίας» (ΤΚΣ) του Ευρωπαϊκού Οικολογικού Δικτύου Natura 2000, του θεμέλιου της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ένωσης για τη διατήρηση της φύσης. Επιπλέον, 239 ελληνικοί ΤΚΣ χαρακτηρίστηκαν μέσω νομοθετικής πράξης ως «Ειδικές Ζώνες Διατήρησης» (ΕΖΔ), δηλαδή σε αυτούς τους ΤΚΣ κατοχυρώθηκε η εφαρμογή των μέτρων διατήρησης που απαιτούνται για τη διατήρηση ή την αποκατάσταση των οικοτόπων. Η συνολική έκταση των ελληνικών περιοχών του Natura 2000 αντιστοιχεί περίπου στο 19% της ελληνικής επικράτειας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2012; Χριστοπούλου, 2016).

Η αλλοίωση των φυσικών οικοτόπων, η καταστροφή και ο κατακερματισμός των ενδιαιτημάτων συνεχίζουν στην Ελλάδα, όπως και παγκοσμίως, να αποτελούν τις κυριότερες απειλές για τη βιοποικιλότητα. Η βιοποικιλότητα της χώρας μας απειλείται από την έλλειψη διαχείρισης ή τη μη αειφόρο διαχείριση, τις βιολογικές εισβολές από ξενικά είδη, την εντατικοποίηση της γεωργίας, τη βόσκηση και τις δασικές πυρκαγιές. Οι ελληνικές εκτάσεις δεν έχουν τόσο μεγάλο μέγεθος ώστε να αλλάζει η χρήση τους ή να αποψιλώνονται, εντούτοις διάφορες μικρές μεταβολές, οι οποίες ροκανίζουν και κατακερματίζουν τον χώρο των ειδών, τα επηρεάζουν άμεσα. Συγκεκριμένα, τα μεγάλα είδη έχουν την ανάγκη από ευρύτερο χώρο προκειμένου να κινούνται, ο οποίος διαιρείται σε κομμάτια, και τα περιορισμένα είδη έχουν, εκ των πραγμάτων, στη διάθεσή τους πολύ συγκεκριμένη περιοχή εξάπλωσης, με επακόλουθο οποιαδήποτε επέμβαση σε αυτή την περιοχή να σημαίνει πολλαπλάσια επίδραση στον πληθυσμό τους. Ουσιώδη απειλή αποτελεί, βεβαίως, και η κλιματική αλλαγή, η οποία μεταβάλλει τη λειτουργία των οικοσυστημάτων, με επιπτώσεις

στις προσφερόμενες οικοσυστημικές υπηρεσίες, αλλά και την ευημερία των ανθρώπων που βασίζεται σε αυτές. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη λεκάνη της Μεσογείου και τα μεσογειακού κλίματος οικοσυστήματα συνολικά, τα οποία θεωρούνται ιδιαίτερα τρωτά στην αλλαγή του κλίματος. Συν τοις άλλοις, η Ευρώπη θερμαίνεται περισσότερο από το μέσο όρο του πλανήτη και εντός Ευρώπης επιβαρύνεται δυσανάλογα ο Νότος, όπου η συχνότητα εμφάνισης συνθηκών καύσωνα αυξάνεται (Χριστοπούλου, 2016; Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών, 2021).

3.2 Ελληνική περιβαλλοντική πολιτική

Η περιβαλλοντική πληροφορία ανανεώνεται και διαμορφώνεται συνεχώς, επομένως η περιβαλλοντική πολιτική είναι μία σφαιρική πολιτική, η οποία πρέπει να χαρακτηρίζεται από έναν οριζόντιο και διατομεακό χαρακτήρα, δεδομένου ότι υπάρχει αυξημένη ανάγκη συντονισμού μεταξύ ποικίλων κρατικών οργάνων και αρμοδιοτήτων της κεντρικής διοίκησης. Επιπρόσθετα, είναι ωφέλιμος ο κάθετος συντονισμός μεταξύ των τριών επιπέδων διοίκησης (κεντρικό, περιφερειακό, τοπικό), ανάλογα με τις αρμοδιότητες που έχουν. Παρόλο που η Ελλάδα, παραδοσιακά, θεωρείται ένα από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχει επιδείξει μέτριες επιδόσεις στην πολιτική του περιβάλλοντος και έχει κάνει καθυστερημένη και συχνά ελλιπή εφαρμογή της ευρωπαϊκής νομοθεσίας σε εγχώριο επίπεδο – εξού και ο χαρακτηρισμός «βραδυπορούσα χώρα» –, από το 2008 και μετά καταγράφει σημαντική πρόοδο. Ιδίως σε ό,τι αφορά τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και τη διεύθυνση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) στην εγχώρια παραγωγή ενέργειας, η πολιτική που ακολουθεί η χώρα έχει σημειώσει μεγάλη εξέλιξη (Αβράμη, 2021; Γεωργιάδου, 2022).

3.2.1 Εθνικό νομικό πλαίσιο

Έως το τέλος της δεκαετίας του '60, καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν είχε μια καθορισμένη πολιτική για το περιβάλλον, ενώ το έδαφος προετοιμαζόταν ήδη από το 1957 με την ίδρυση της ΕΟΚ. Σε προγενέστερο κεφάλαιο, έγινε μνεία για τη θεσμική λογική που υιοθέτησε η Ευρωπαϊκή Ένωση από το έτος 2009, ήτοι οι στόχοι των πολιτικών και της νομοθεσίας της

για το περιβάλλον να αποτελούν προαπαιτούμενο συμμετοχής των κρατών μελών στο ενωσιακό εγχείρημα. Η Ελλάδα, ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1981 (τότε: Ευρωπαϊκή Κοινότητα), ακολουθεί τις επιταγές της Κοινότητας και εναρμονίζει ενωσιακές Οδηγίες στην εγχώρια νομοθεσία της. Η σταδιακή διαμόρφωση μιας πιο ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής πολιτικής αποτελεί απόρροια, πρωτίστως, της εφαρμογής της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Ως ευκαιρία για λήψη ωφέλιμων πόρων από τα ευρωπαϊκά ταμεία έγινε αντιληπτή από τις ελληνικές κυβερνήσεις η συμμόρφωση της εθνικής νομοθεσίας στην πολιτική περιβάλλοντος της Ένωσης, προκειμένου να χρηματοδοτήσουν και να στηρίξουν εθνικά περιβαλλοντικά έργα και εγχειρήματα (Αβράμη, 2021; Moutsinas *et al.*, 2022).

Η σύσταση του αυτόνομου κλάδου του δικαίου του περιβάλλοντος κατοχυρώθηκε στο άρθρο 24 του Συντάγματος της Ελλάδας το 1975, εντασσόμενο στο δεύτερο μέρος αυτού και ορισμένο ως «υποχρέωση του κράτους». Η μετέπειτα «συνάντηση» και «συμπόρευση» του άρθρου 24 με το ενωσιακό δίκαιο και το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος εμπλούτισε και εξειδίκευσε σε επιμέρους τομείς το κανονιστικό περιεχόμενο της ελληνικής συνταγματικής ρύθμισης. Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 και τις αλλαγές στις διατάξεις του άρθρου 24, αναγνωρίστηκε η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, εκτός από υποχρέωση του κράτους, και ως «δικαίωμα του ατόμου». Ωστόσο, το άρθρο 24 του Συντάγματος δε συνοδεύτηκε από μια δυναμική και αδιάλειπτη περιβαλλοντική πολιτική, η οποία θα κατέγραφε πλήρως τη δημόσια και ιδιωτική γη και θα καθόριζε σταθερούς κανόνες πολεοδόμησης και χρήσεις γης για αναπτυξιακές και παραγωγικές δραστηριότητες. Η ανεπάρκεια αυτή προσέφερε χώρο για αμφισβητήσεις, καταπατήσεις, αναρχίες και αυθαιρεσίες, τα οποία με την πάροδο των ετών διαπιστώθηκε πως οφείλονταν στην αδυναμία των κυβερνήσεων διαχρονικά να διαμορφώσουν μια σύγχρονη και συνεκτική περιβαλλοντική πολιτική, και της διοίκησης να οργανώσει και να εγγυηθεί την εφαρμογή της (Μπένος, 2006; Παπαδημητρίου, 2006).

Με τον Νόμο 1032/1980 συστάθηκε το Υπουργείο Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος, το οποίο κατόπιν συνενώθηκε με το Υπουργείο Δημοσίων Έργων – με τον Νόμο 1558/1985 – και προέκυψε το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ.). Το Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ. αποτελεί τον οργανωτικό και διοικητικό κορμό της προστασίας του περιβάλλοντος και τον καθ' ύλην αρμόδιο φορέα για θέματα εκπόνησης

και εφαρμογής της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα μέχρι το 2009. Έως το 2015, λειτουργούσε το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (Υ.Π.Ε.Κ.Α.) με αποστολή, μεταξύ άλλων, την προστασία και βελτίωση του περιβάλλοντος, την προώθηση των ΑΠΕ και τον μετριασμό και προσαρμογή των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Από το έτος 2015 έως σήμερα, την πράσινη ατζέντα και τα περιβαλλοντικά σχέδια νόμου της χώρας έχει αναλάβει το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (Υ.Π.Ε.Ν.) (Χαϊνταρλής, 2016).

Έγινε αντιληπτό πως το περιβάλλον αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο, του οποίου τα στοιχεία είναι αλληλοεξαρτώμενα και επιδρούν μεταξύ τους, οπότε απαιτείτο μια ενιαία νομοθετική αντιμετώπιση, καθώς μέχρι τότε υπήρχε ένα περίπλοκο σύνολο νόμων και κανονισμών για τα διάφορα ζητήματα περιβάλλοντος, κάτι το οποίο προκαλούσε αταξία αρμοδιοτήτων και ανταγωνιστικό κλίμα μεταξύ των φορέων που τα διαχειρίζονταν. Η νομοθετική αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων απαιτήσε τη σύνταξη ενός νόμου ο οποίος θα είχε το περιβάλλον ως κύριο αντικείμενό του και πράγματι, το νομοθετικό έργο για το περιβάλλον στη χώρα μας ξεκίνησε ουσιαστικά το 1986 με τον Νόμο-πλαίσιο 1650/1986, ο οποίος αποτελεί τη βάση για την έκδοση όλων των μετέπειτα νομοθετημάτων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος. Στη συνέχεια, με τον Νόμο 3010/2002 εναρμονίστηκε ο Νόμος 1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11 και 96/61 της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με σκοπό να γίνει περισσότερο αποτελεσματική η πρόληψη και η αποτροπή της ρύπανσης και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος (Χαϊνταρλής, 2016; Αβράμη, 2021).

Σημαντικό στάδιο εξέλιξης της ελληνικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας αποτελεί και η ψήφιση του Νόμου 2742/1999 για τον χωροταξικό σχεδιασμό και την αειφόρο ανάπτυξη, με στόχο τη «θεσμοθέτηση σύγχρονων οργάνων, διαδικασιών και μέσων άσκησης χωροταξικού σχεδιασμού που προωθούν την αειφόρο και ισόρροπη ανάπτυξη, κατοχυρώνουν την παραγωγική και κοινωνική συνοχή, διασφαλίζουν την προστασία του περιβάλλοντος στο σύνολο του εθνικού χώρου και στις επί μέρους ενότητές του, και ενισχύουν τη θέση της χώρας στο διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο» (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 1999; Μελισσουργός και Χασιώτης, 2019).

Όταν τα αναπτυγμένα κράτη συνειδητοποίησαν ότι σχεδόν κάθε έργο επιδρά στο περιβάλλον και τελικά στους ίδιους τους ανθρώπους, ανέλαβαν δράση ώστε να ελέγχουν τις επιδράσεις των έργων στο περιβάλλον πριν τις κατασκευές τους και να τις περιορίζουν, επιβάλλοντας

μέτρα πρόληψης και προστασίας. Κατόπιν της αναμόρφωσης των διαρθρωτικών δραστηριοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με τη μεταρρύθμιση των Διαρθρωτικών Ταμείων και την έκδοση των νέων Κανονισμών το 1993, η προαγωγή της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής συνδέθηκε στενότερα με το περιβάλλον εισάγοντας, μεταξύ άλλων, την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ως προϋπόθεση για τη χρηματοδότηση προγραμμάτων. Στην Ελλάδα, η περιβαλλοντική συμβατότητα ενός έργου εξασφαλίζεται με την υποβολή μιας «Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» και την έκδοση των αντίστοιχων «Περιβαλλοντικών Όρων», οι οποίοι εγκρίνονται από την αρμόδια Αρχή. Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων ενσωματώνουν την περιγραφή του έργου, του σχετικού νομικού πλαισίου, της υφιστάμενης κατάστασης του περιβάλλοντος, των δυνητικών δυσμενών αντίκτυπων, καθώς και εναλλακτικές λύσεις ή περιορισμούς με τους οποίους το έργο επιβάλλεται να κατασκευαστεί και να λειτουργήσει. Από το 2002, άλλαξε δραστικά το θεσμικό πλαίσιο για τις Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, οι οποίες αποτελούν το μοναδικό προληπτικού χαρακτήρα μέτρο για την ουσιαστική προστασία του περιβάλλοντος (Καστάνη και Σκαραμαγκά, 1997; Αβράμη, 2021).

Σπουδαίο, επίσης, ρόλο στην εδραίωση του περιβαλλοντικού δικαίου στην Ελλάδα διαδραματίζουν και οι αποφάσεις των δικαστηρίων. Με τη δικαστική ερμηνεία των νόμων – τη νομολογία – τα δικαστήρια εφαρμόζουν, μέσω αποφάσεων, τους ισχύοντες κανόνες δικαίου. Η ελληνική δικαιοσύνη ενσωματώνει την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης μέσω της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ), και ειδικά του Ε' Τμήματος αυτού, το οποίο αποτελεί τον περιβαλλοντικό θεσμοφύλακα της χώρας (Πρεβεδούρου, 2014; Αβράμη, 2021).

3.3 Προσαρμογή εθνικών σχεδίων στην Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία – Ελληνικές δράσεις για βιώσιμη ανάπτυξη

Κατά το πρότυπο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, το σχέδιο δράσης της Ελλάδας για το κλίμα, το περιβάλλον και την ενέργεια επεκτείνεται σε εθνικές δεσμεύσεις, με κατευθυντήριο οδηγό πλέον τη φιλόδοξη ευρωπαϊκή στρατηγική. Οι προκλήσεις που τίθενται για τη χώρα μας αφορούν στην προστασία της βιοποικιλότητας, την ελάττωση του ανθρακικού αποτυπώματος του ενεργειακού μείγματος, τη διατήρηση της

ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση του κινδύνου «διαρροής άνθρακα» στον οποίο παρουσιάζουμε αυξημένη έκθεση λόγω της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας, τη μετάβαση στην κυκλική οικονομία και την πρόοδο των αναγκαίων πράσινων τεχνολογιών και καινοτομιών. Για την αποτελεσματική θωράκιση των προστατευόμενων περιοχών και την ανατροπή της υστέρησης που παρουσιάζεται σε τομείς όπως η διαχείριση αποβλήτων και η χρήση δευτερογενών υλικών, είναι επιτακτική ανάγκη να αξιοποιηθούν τα πεδία ευκαιριών όσον αφορά στη διεύθυνση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) στο ενεργειακό μείγμα, την ενεργειακή αποδοτικότητα των κτιρίων και την ηλεκτροκίνηση, για επενδύσεις με θετικό πρόσημο ως προς τη βιώσιμη ανάπτυξη της χώρας. Η υιοθέτηση βιώσιμων οικονομικών μοντέλων είναι σημαντικό εγχείρημα για την ταχεία έξοδο της ελληνικής οικονομίας από την ύφεση, την επιστροφή της σε τροχιά ανάπτυξης και πλέον, την ανάκαμψή της από την κρίση που προκάλεσε η πανδημία COVID-19. Οι στόχοι που έθεσε το European Green Deal έχουν δώσει το κίνητρο στα κράτη μέλη να επανεξετάσουν και να επικαιροποιήσουν τους υπάρχοντες εθνικούς σχεδιασμούς τους και να αναπροσαρμόσουν τις δράσεις τους στη φιλοσοφία της νέας ευρωπαϊκής στρατηγικής, προκειμένου να είναι αποτελεσματικές και βασισμένες στις πρόσφατες επιστημονικές γνώσεις (Μαυρογένης, Τσέκερης και Ιμπραήμ, 2019; Αβράμη, 2021; Γεωργιάδου, 2022).

3.3.1 Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ)

Με τη στρατηγική «Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα» (ΕΣΕΚ), η ελληνική κυβέρνηση παρουσιάζει τις προτεραιότητες και τα μέτρα πολιτικής για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων μέσω αναπτυξιακών και οικονομικών ενεργειών προς όφελος της ελληνικής κοινωνίας. Για να επιτευχθούν οι ενεργειακοί και κλιματικοί στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 2030, τα κράτη μέλη κατάρτισαν δεκαετές ΕΣΕΚ για το χρονικό πλαίσιο 2021-2030· η Ελλάδα, όπως και οι υπόλοιπες χώρες της Ένωσης, κατέθεσε το σχέδιό της τον Δεκέμβριο του 2019 με γενική αρχή υπό τις Συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των ΣΒΑ του ΟΗΕ. Εντός του ΕΣΕΚ περιλαμβάνεται η συμμετοχή-στρατηγική της χώρας μας στον συλλογικό ευρωπαϊκό σκοπό της βιώσιμης μετάβασης σε μια κλιματικά ουδέτερη οικονομία έως το 2050, με τη «Μακροχρόνια Στρατηγική για το έτος 2050», η οποία θέτει ως χρονικό σημείο αναφοράς το 2030 και προϋποθέτει την πραγματοποίηση των σχετικών στόχων του ΕΣΕΚ (*Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα*, no date;

Μακροχρόνια Στρατηγική για το 2050, no date; Oberthür, 2019; Μαυρογένης, Τσέκερης και Ιμπραήμ, 2019).

Η δέσμη μέτρων του ΕΣΕΚ θα εξασφαλίσει την πορεία της Ελλάδας προς την ενεργειακή μετάβαση και την αειφορία, καθώς εκτείνεται σε κάθε πτυχή των οικονομικών δραστηριοτήτων, και ακολουθεί τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και της κυκλικής οικονομίας, την ανάπτυξη των υποδομών και την επέκταση των εγχώριων δικτύων, καθώς και την ενεργειακή ασφάλεια. Αυτό το ευρύ φάσμα στρατηγικών επιδιώξεων περιλαμβάνει μεσοπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους εθνικούς στόχους – την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας και την τόνωση του ανταγωνισμού της αγοράς ενέργειας μέσω της μείωσης του κόστους και της σταθερότητας των τιμών για την ασφάλεια του τελικού καταναλωτή (Μαυρογένης, Τσέκερης και Ιμπραήμ, 2019).

Αναφορικά με την ενεργειακή αποδοτικότητα και κατ' ακολουθίαν το κλίμα, κεντρικός στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο πολιτικής για το κλίμα και την ενέργεια την περίοδο 2020-2030 (ανακοίνωση της Επιτροπής τον Ιανουάριο του 2014) αποτελεί η μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου κατά 36% περίπου. Αντίστοιχα, ο κύριος κλιματικός στόχος του ΕΣΕΚ είναι η μείωση των ανθρακούχων εκπομπών άνω του 56% για το 2030 σε σχέση με το 2005. Ο στόχος της Ελλάδας μοιάζει εξαιρετικά φιλόδοξος σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή αντίστοιχη επιδίωξη. Αφενός το βήμα της απομόνωσης του λιγνίτη από την ηλεκτροπαραγωγή και η αντικατάστασή αυτού από Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (απολιγνιτοποίηση) καθιστά εφικτό τον εν λόγω στόχο μεσοπρόθεσμα, αφετέρου οι δράσεις που έχει ήδη ανακοινώσει ότι θα αναλάβει μπορούν να επιφέρουν μια μείωση της τάξεως του 41,7%. Στον τομέα της ενεργειακής ασφάλειας, η χώρα έχει ακολουθήσει τις Συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε μεγάλο βαθμό. Για την ακρίβεια, υιοθέτησε εξειδικευμένα μέτρα για τον ρόλο του φυσικού αερίου – και ειδικά του υδροποιημένου φυσικού αερίου – με νέες προτάσεις σχετικά με τη διαφοροποίηση και την ποικιλία των ενεργειακών πηγών· επί παραδείγματι, το έργο του Διασυνδεδετήριου Αγωγού Ελλάδας-Βουλγαρίας (IGB). Το σχέδιο περιλαμβάνει, επίσης, ενέργειες για τη διασύνδεση των νησιών με την ηπειρωτική χώρα, την ύπαρξη αυτόνομων υβριδικών εγκαταστάσεων ΑΠΕ, την ενίσχυση της εγχώριας παραγωγής, την απεξάρτηση από τον άνθρακα με τη χρήση του φυσικού αερίου ως μεταβατικό καύσιμο μέχρι την εξ ολοκλήρου στήριξη του δικτύου με υδρογόνο, ΑΠΕ ή βιομεθάνιο, την ανάπτυξη τεχνολογιών για την αποθήκευση της

ηλεκτρικής ενέργειας και του φυσικού αερίου, αλλά και την κυβερνοασφάλεια. Σήμερα, η συνολική κατανομή των ΑΠΕ στην ελληνική αγορά κυμαίνεται σε ποσοστό 18% και το ΕΣΕΚ αποσκοπεί στην παρουσία των ΑΠΕ στην ακαθάριστη τελική κατανάλωση ενέργειας σε ποσοστό τουλάχιστον 35% έως το 2030. Η ραγδαία ανάπτυξη των φωτοβολταϊκών και αιολικών σταθμών στη χώρα την τελευταία δεκαετία δημιουργεί υψηλότερο αίσθημα φιλοδοξίας όσο αφορά στην ηλεκτροπαραγωγή και το ΕΣΕΚ επιθυμεί να πετύχει 65% ποσοστό συμμετοχής των ΑΠΕ (Κακαμούκας, 2021; Γεωργιάδου, 2022).

3.3.2 Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΕΣΠΚΑ)

Έχει γίνει ήδη αναφορά για την ευρωπαϊκή δράση με τη «Νέα Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή», η οποία στοχεύει σε μια κλιματικά ανθεκτική κοινωνία έως το έτος 2050. Το 2013, τα κράτη μέλη «οπλίστηκαν» με κατευθυντήριες γραμμές από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε συνδυασμό με παροχή χρηματοδότησης, για ενίσχυση των ικανοτήτων προσαρμογής τους. Για τα θέματα κλιματικής αλλαγής και πολιτικών προσαρμογής, η Ελλάδα έχει εκπονήσει την αντίστοιχη «Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή» (ΕΣΠΚΑ), η οποία τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση από τις 24/11/2015 έως τις 08/12/2015 και οι ανειλημμένες πρωτοβουλίες της οποίας παρουσιάζονται στο ΕΣΕΚ. Η ΕΣΠΚΑ καθορίζει τα εργαλεία εφαρμογής των απαραίτητων μέτρων κλιματικής προσαρμογής σε εθνική, περιφερειακή και τοπική κλίμακα και ενσωματώνει τους τομείς της ενέργειας, των μεταφορών, της υγείας, της βιοποικιλότητας, της βιομηχανίας, της γεωργίας, της αλιείας, του τουρισμού. Η εξειδικευμένη εφαρμογή των μέτρων για το περιφερειακό και το τοπικό επίπεδο επιτυγχάνεται με τα επιμέρους 13 «Περιφερειακά Σχέδια Προσαρμογής στην Κλιματική Αλλαγή» (ΠερΣΠΚΑ) και ο χρονικός προγραμματισμός των δράσεων εξαρτάται από τις ειδικές κλιματικές συνθήκες, την τρωτότητα και την εξέλιξη της υγειονομικής κρίσης σε κάθε περιφέρεια (Rubio, 2013; Thoidou, 2017; Κακαμούκας, 2021; Γεωργιάδου, 2022).

Η ΕΣΠΚΑ χρηματοδοτείται μέσω του προγράμματος LIFE για την ανάπτυξη ικανοτήτων και την επιτάχυνση της δράσης για την προσαρμογή στην αλλαγή του κλίματος. Μέσω της χρηματοδοτικής διαδικασίας LIFE-IP, η Ελλάδα κατάφερε να της επικυρωθεί το έργο «Ενισχύοντας την εφαρμογή πολιτικής για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή στην

Ελλάδα» (AdaptInGR), το οποίο έχει διάρκεια οκτώ έτη (2019-2026). Ο προϋπολογισμός της ΕΣΠΚΑ ανέρχεται στα 14,2 εκ. ευρώ, εκ των οποίων 8,3 εκ. ευρώ προέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, 2,4 εκ. ευρώ από το Πράσινο Ταμείο εποπτευόμενο από το Υ.Π.ΕΝ., 3,2 εκ. ευρώ από τον ιδιωτικό τομέα και 0,3 εκ. ευρώ από υποστηρικτικούς φορείς (Γενική Διεύθυνση Περιβαλλοντικής Πολιτικής, 2016; Κακαμούκας, 2021).

Πρωταρχικός σκοπός της ΕΣΠΚΑ είναι η ενίσχυση της ανθεκτικότητας της Ελλάδας ενώπιον των επιπτώσεων από την κλιματική αλλαγή, υλοποιώντας ταυτόχρονα το όραμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης να καταστεί ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή έως το 2050. Ο κορμός του προγράμματος αποτελείται από τη συνεχή ενημέρωση της κατάστασης και των ενεργειών προσαρμογής, τη χαρτογράφηση των ευάλωτων σε περιβαλλοντικούς κινδύνους περιοχών, την ευαισθητοποίηση των πολιτών και την κινητοποίηση περαιτέρω ενωσιακών και εθνικών πόρων. Η προσαρμογή επιβάλλεται να είναι πιο έξυπνη, πιο συστημική και ταχύτερη, συνεπώς οι αποφάσεις που λαμβάνονται προϋποθέτουν βελτιωμένες γνώσεις και δεδομένα σε ολόκληρο τον κύκλο πολιτικής. Η επίτευξη ανθεκτικότητας με δίκαιο και ισότιμο τρόπο είναι ουσιώδους σημασίας για την ευρεία κατανομή των οφελών της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή (Γενική Διεύθυνση Περιβαλλοντικής Πολιτικής, 2016; ‘Διαμορφώνοντας μια Ευρώπη ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή - η νέα στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/82 final)’, 2021; Κακαμούκας, 2021).

3.3.3 Συνδέοντας την Ευρώπη (ΜΣΕ)

Η ανακήρυξη του έτους 2021 ως «Ευρωπαϊκό Έτος Σιδηροδρόμων» συνδέεται με τις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επίτευξη της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050, στο πλαίσιο του Green Deal, και αποτελεί κομβικό σημείο των μεταρρυθμίσεων για την κινητικότητα. Η προώθηση των φιλικών προς το περιβάλλον τρόπων μεταφοράς, μέσω πράσινων εφαρμογών και τεχνολογιών, στοχεύει στη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου που προέρχονται από τις μεταφορές κατά 90% έως το 2050 (CINEA, no date; Κακαμούκας, 2021).

Ο μηχανισμός «Συνδέοντας την Ευρώπη» (ΜΣΕ) αποτελεί ένα χρηματοδοτικό εργαλείο, οι επενδύσεις του οποίου καλύπτουν τα κενά της Ευρώπης για τη στήριξη της ανάπτυξης

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

αποδοτικά συνδεδεμένων και βιώσιμων διευρωπαϊκών δικτύων στους τομείς των μεταφορών, της ενέργειας και των ψηφιακών υπηρεσιών. Όλα τα κράτη μέλη θα λάβουν περισσότερα από 5 δισ. ευρώ για έργα υποδομών κατά μήκος του δικτύου σιδηροδρόμων, εσωτερικών πλωτών οδών, λιμένων και χερσαίων οδών που συνδέει την Ευρώπη (Διευρωπαϊκό Δίκτυο Μεταφορών, ΔΕΔ-Μ). Πρόσθετες προτεινόμενες δράσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση για τη βιώσιμη και έξυπνη κινητικότητα είναι η χρήση ηλεκτρικών οχημάτων, η αύξηση των σημείων εγκατάστασης υποδομών επαναφόρτισης (1 εκατομμύριο σημεία έως το 2025) και ηλεκτρικών φορτιστών, η έξυπνη φόρτιση με ευκαιρίες αποθήκευσης ενέργειας και γενικότερα, η χρήση οχημάτων με εναλλακτικά καύσιμα. Η Ελλάδα, σύμφωνα με την αξιολόγηση της Επιτροπής, προσάρμοσε σε μεγάλο βαθμό το τελικό της σχέδιο με βάση τις Συστάσεις που της έγιναν επί προσχεδίου, με αποτέλεσμα να στοχεύει έως το 2030 το 19% των μεταφορών από ΑΠΕ, δίνοντας έμφαση στη χρήση βιοκαυσίμων και εξηλεκτρισμού των μεταφορών. Επιδίωξη είναι η βελτίωση του συστήματος μεταφορών και των υποδομών σε κατάλληλο επίπεδο, ώστε να στηρίζουν νέες υπηρεσίες βιώσιμης κινητικότητας που μπορούν να μειώσουν την κυκλοφοριακή συμφόρηση και τη ρύπανση, κυρίως στις αστικές περιοχές. Σημείον πεδίο εφαρμογής της ενέργειας είναι οι μεταφορές. Καθώς βασικοί άξονες της δράσης του ΕΣΕΚ αποτελούν η ηλεκτροκίνηση και τα βιώσιμα καύσιμα, ο τομέας των μεταφορών έγκειται στις προτεραιότητες του συγκεκριμένου εθνικού σχεδίου της χώρας (CINEA, no date; Κακαμούκας, 2021).

Άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι επιλέξιμα έργα για τη συμβολή στον στόχο των μεταφορών της Πράσινης Συμφωνίας είναι, επίσης, τα έργα που ενισχύουν τις λωρίδες αλληλεγγύης (solidarity lanes), λόγω του αποκλεισμού των ουκρανικών λιμένων. Η Ελλάδα, σε συνεχή συνεργασία με τη Γενική Διεύθυνση Κινητικότητας, διερευνά τις δυνατότητες να εισφέρει στη διαμόρφωση εναλλακτικών διαδρομών για την εξαγωγή σιτηρών από την Ουκρανία και αντίστροφα για την εισροή ανθρωπιστικής βοήθειας προς την Ουκρανία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022).

3.3.4 Εθνική Στρατηγική για την Κυκλική Οικονομία

Οι προτεραιότητες του ευρωπαϊκού σχεδίου δράσης του 2015 για την κυκλική οικονομία εγκύπτουν στην αντιμετώπιση των προκλήσεων που τίθενται από τις πλαστικές ύλες, τη σπατάλη τροφίμων, τις κρίσιμες πρώτες ύλες, τα απόβλητα κατασκευών και κατεδαφίσεων και την απόρριψη ή μη αποδοτική χρήση υλικών που βασίζονται σε βιολογικούς πόρους (βιοαποδομήσιμα υλικά). Οι στόχοι ωθούν από τα κράτη μέλη, τις περιφέρειες και τους δήμους μέχρι τις μεμονωμένες επιχειρήσεις, τους ερευνητικούς φορείς και τους πολίτες να συγκλίνουν και να ενσωματώσουν τις δράσεις τους σε όλα τα επίπεδα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015, 2020a; Γενική Γραμματεία Φυσικού Περιβάλλοντος και Υδάτων, 2021).

Μέσω της «Εθνικής Στρατηγικής για την Κυκλική Οικονομία» και του «Εθνικού Επιχειρησιακού Σχεδίου Δράσης 2018-2019», τα οποία δημοσιεύτηκαν τον Δεκέμβριο του 2018 από το Υ.Π.ΕΝ., η Ελλάδα προωθεί τη δημόσια διαχείριση των πόρων, την ενίσχυση της κυκλικής επιχειρηματικότητας και την κυκλική κατανάλωση. Τον Νοέμβριο του 2021, αναθεωρώντας το Εθνικό Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης 2018-2019 και κατ' επέκταση την αρχική εθνική στρατηγική, συγκροτήθηκε ένα νέο σχέδιο δράσης για την κυκλική οικονομία, το οποίο εναρμονίζεται πλήρως με τους αρχικούς στόχους και φιλοδοξεί ένα πράσινο μέλλον για τη χώρα, ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και την ανάπτυξης, προστασία του περιβάλλοντος και παροχή νέων δικαιωμάτων στους καταναλωτές. Κατ' ουσίαν, το νέο σχέδιο αποτελεί έναν οδικό χάρτη για να καταστεί η οικονομία της χώρας βιώσιμη και ταυτόχρονα, ανταγωνιστική και η χρονική ανάπτυξη των δράσεων τέθηκε σε συμβατότητα με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες για το διάστημα 2021-2025 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015, 2020a; Γενική Γραμματεία Φυσικού Περιβάλλοντος και Υδάτων, 2021).

Στη χώρα μας έχουν εφαρμοστεί αξιολογες πρακτικές σχετικά με τον κυκλικό μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας: πρακτικές οι οποίες θα δώσουν το έναυσμα για προαγωγή περαιτέρω ιδεών και δραστηριοτήτων που θα συντελέσουν στην ανάπτυξη της κυκλικής οικονομίας στην Ελλάδα. Η «Ερευνητική Υποδομή για την Αξιοποίηση Αποβλήτων και Αειφόρου Διαχείρισης Φυσικών Πόρων» (INVALOR) αποβλέπει στη βιώσιμη αύξηση της απασχόλησης και του ελληνικού πλούτου, διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα το περιβάλλον. Το INVALOR κατέχει μοναδική τεχνογνωσία και αναπτύσσει καινοτόμες ολιστικές τεχνολογίες, με σκοπό να αξιοποιεί πρωτογενή και απόβλητη βιομάζα για την παραγωγή νέων υλικών υψηλής προστιθέμενης αξίας, βιοκαυσίμων δεύτερης γενιάς

(προηγμένων βιοκαυσίμων) και ενέργειας, προάγοντας την ίδια στιγμή την αρχή πως τα παραπροϊόντα των βιομηχανικών δραστηριοτήτων συνιστούν ενδεχόμενους εθνικούς ή ευρωπαϊκούς πόρους και όχι «απόβλητα». Πρόσθετη ελληνική εμβληματική πρωτοβουλία αποτελεί το Κέντρο Επαναχρησιμοποίησης Υλικών (KEY) στην Καστοριά, μια εγκατάσταση του Ολοκληρωμένου Συστήματος Διαχείρισης Απορριμμάτων (ΟΣΔΑ) της Δυτικής Μακεδονίας, όπου οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα δωρεάν παραλαβής και παράδοσης υλικών για επαναχρησιμοποίηση (βιβλία, είδη οικιακής χρήσης, ηλεκτρικές και ηλεκτρονικές συσκευές, είδη ένδυσης και υπόδησης, παιχνίδια, έπιπλα κλπ.), ενώ παράλληλα διενεργούνται ενέργειες εκπαιδευτικού-ενημερωτικού χαρακτήρα. Σκοπός του KEY είναι η πρόληψη παραγωγής αποβλήτων και η επαναχρησιμοποίηση των αντικειμένων. Όμοια, μία ελληνική πρακτική η οποία αναδεικνύει τα οφέλη της κυκλικής οικονομίας είναι οι διαδικασίες δημιουργίας του «Πάρκου Κυκλικής Οικονομίας» (ECO Park) στο Ηράκλειο της Κρήτης. Κεντρικός στόχος του Πάρκου είναι ο περιορισμός του όγκου των αποβλήτων, τα οποία θα θάβονται στους «Χώρους Υγειονομικής Ταφής Υπολειμμάτων», και η αύξηση του ανακυκλώσιμου υλικού. Αποτελείται από υφιστάμενες προς εκσυγχρονισμό εγκαταστάσεις, αλλά και νέες υποδομές πρασίνου, περιπάτου, αναψυχής, επαναχρησιμοποίησης, διαλογής στην πηγή, ανακύκλωσης, ανάκτησης στερεών αποβλήτων και ενεργειακής απόδοσης. Στο ίδιο μήκος κύματος εκπέμπει και η μη κερδοσκοπική εταιρεία CLuBE (Cluster of Bioeconomy and Environment), αποτελώντας μια πλατφόρμα ανάπτυξης συνεργειών μεταξύ τοπικών και περιφερειακών φορέων και επιχειρήσεων στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας στους τομείς της βιοενέργειας και περιβάλλοντος. Η CLuBE συμβάλλει, επιτυχώς, στην εισαγωγή της καινοτομίας στον τομέα, την αύξηση της προστιθέμενης αξίας του και την τόνωση της πράσινης, ευφυούς και κυκλικής οικονομίας. Σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη της κυκλικής οικονομίας στην Ελλάδα είναι το έργο Wastes-to-Biopolymers, το οποίο προτείνει διεργασίες βιομετατροπής αποβλήτων της βιομηχανίας τροφίμων σε βιοπολυμερή – πολυμερή που παράγονται από ζωντανούς οργανισμούς – για προϊόντα συσκευασίας τροφίμων (πλαστικά μπουκάλια, φιλμ επικάλυψης κλπ.), στα πλαίσια ενός βιοδιυλιστηρίου. Παράλληλα, το έργο επικεντρώνεται στην αξιοποίηση υγρών αποβλήτων για τη σύνθεση πλήρως βιοαποικοδομήσιμων βιοπολυμερών, αναπτύσσοντας περιβαλλοντικά φιλικές και οικονομικά βιώσιμες μεθόδους. Με εξαιρετικά συγκεκριμένους στόχους ξεκίνησε το έργο BIONAMA, έχοντας ως αντικείμενο τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη Μαγνητικού Φωτο-Βιο-Αντιδραστήρα (ΜΦΒΑ) για την παραγωγή και συγκομιδή μικροφυκών, μια από τις πιο

αποτελεσματικές ΑΠΕ. Με τις διεργασίες παραγωγής βιομάζας με οικονομικά αποδοτικότερες και φιλικές προς το περιβάλλον τεχνολογίες, απομονώνονται προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας, τα οποία χρησιμοποιούνται ως συμπληρώματα διατροφής ή για φαρμακευτικούς και καλλυντικούς σκοπούς. Αξίζει να αναφερθεί η καινοτόμος προσέγγιση του προγράμματος REPLACE (Regional Policy Actions for Circular Economy) του χρηματοδοτικού πλαισίου «Interreg Europe¹⁷», στο οποίο συμμετέχει η Περιφέρεια Κρήτης. Οι λεγόμενες «Περιφερειακές Δράσεις για την Κυκλική Οικονομία» αντιμετωπίζουν την έλλειψη κοινής και αποτελεσματικής στρατηγικής για την κυκλική οικονομία σε περιφερειακό επίπεδο και επιδιώκουν την εφαρμογή δράσεων για τον εντοπισμό, την αξιοποίηση και τη χρηματοδότηση κυκλικών αλυσίδων αξίας (Γενική Γραμματεία Φυσικού Περιβάλλοντος και Υδάτων, 2021).

3.3.5 Μακροπρόθεσμη Στρατηγική για την Ανακαίνιση του Εθνικού Κτιριακού Αποθέματος

Στην επίτευξη των κλιματικών και ενεργειακών στόχων συντρέχει καίρια η «Μακροπρόθεσμη Στρατηγική για την Ανακαίνιση του Εθνικού Κτιριακού Αποθέματος» (απόφαση του 2021), η οποία συγκεκριμενοποιείται στην επίτευξη της ενεργειακής αναβάθμισης του 12-15% των κτιρίων ή/και των κτιριακών μονάδων. Η συγκεκριμένη στρατηγική συνιστά τη δέσμευση της Ελληνικής Κυβέρνησης στο πλαίσιο εφαρμογής της ευρωπαϊκής Οδηγίας 2018/844 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (τροποποίηση της Οδηγίας 2010/31/ΕΕ) για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων και επιδιώκει τη μετατροπή του δημόσιου και ιδιωτικού κτιριακού αποθέματος σε κτιριακό δυναμικό απαλλαγμένο από ανθρακούχες εκπομπές και υψηλής ενεργειακής απόδοσης έως το έτος 2050. Αυτή η πρόκριση της μείωσης των εκπομπών άνθρακα έως το 2050 στους κτιριακούς τομείς της Ελλάδας αποτελεί μια πιο δραστική ενέργεια, με μεγαλύτερης έκτασης μέσα πολιτικής από τα μέτρα τα οποία βρίσκονται ήδη σε τροχιά υλοποίησης στο πλαίσιο

¹⁷ Interreg Europe: Προγράμματα Ευρωπαϊκής Εδαφικής Συνεργασίας (2021-2027), τα οποία εδραιώνουν δυνατές συνέργειες και καταπολεμούν κοινές διασυνοριακές και διακρατικές προκλήσεις, συμβάλλοντας στον στόχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης να μειώσει τις ανισότητες στο επίπεδο της ανάπτυξης και της ποιότητας της ζωής εντός και πέραν του ευρωπαϊκού χώρου.

του ΕΣΕΚ για την περίοδο 2021-2030. Η Μακροπρόθεσμη Στρατηγική δίνει το κίνητρο στην ελληνική ενεργειακή πολιτική να διαχειριστεί το υψηλό επίπεδο χρήσης συμβατικών καυσίμων τόσο για την παραγωγή ηλεκτρισμού όσο και για την κατανάλωση, το οποίο αποτελεί χαρακτηριστικό του ενεργειακού μείγματος της χώρας μας. Τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα για την Ελλάδα είναι η μείωση της εξάρτησης από εισαγόμενη ενέργεια, η μεγιστοποίηση της διείσδυσης των ΑΠΕ, η πραγματοποίηση σημαντικής ελάττωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα έως το 2050, καθώς επίσης και η προστασία του τελικού καταναλωτή (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018; Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 2021).

3.3.6 Εθνικά Σχέδια Διαχείρισης Αποβλήτων (ΕΣΔΑ)

Υποχρέωση των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προς εφαρμογή του άρθρου 28 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, είναι η σύνταξη «Εθνικών Σχεδίων Διαχείρισης Αποβλήτων» (ΕΣΔΑ), τα οποία εκφράζουν έναν στρατηγικό και πολιτικό σχεδιασμό κάθε χώρας, ώστε μέσω συνεκτικών μέτρων, δραστηριοτήτων, προγραμμάτων και έργων να εφαρμόζεται η εθνική πολιτική διαχείρισης αποβλήτων. Απώτερος σκοπός είναι ο περιορισμός του αρνητικού αντίκτυπου παραγωγής και διαχείρισης αποβλήτων, η ελάττωση των αρνητικών επιδράσεων από τη χρήση των πόρων και η βελτίωση της αποδοτικότητάς τους και η υψηλού επιπέδου προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας. Με το άρθρο 35 του Νόμου 4042/2012 (και ακολούθως με το άρθρο 31 του Νόμου 4342/2015), ενσωματώνεται η ευρωπαϊκή Οδηγία για τη διαχείριση αποβλήτων στην ελληνική νομοθεσία και τίθενται σε εφαρμογή το ΕΣΔΑ και τα «Περιφερειακά Σχέδια Διαχείρισης Αποβλήτων» (ΠΕΣΔΑ) για κάθε περιφέρεια της χώρας (Υπουργείο Παραγωγικής Ανασυγκρότησης Περιβάλλοντος και Ενέργειας, 2015; Χρονόπουλος, 2021).

3.3.7 Εθνική Στρατηγική για τα Δάση

Μια από τις εμβληματικές πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας είναι η νέα στρατηγική της για τα δάση με έτος στόχου το 2030, η οποία βασίζεται στη «Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα με ορίζοντα το 2030» και εξετάζει όλες τις λειτουργίες των δασών, αποβλέποντας στην αύξηση, τη βελτίωση της ποιότητας, την προστασία, την αποκατάσταση

και την ανθεκτικότητα των δασών. Η Ελλάδα, ως κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεσμεύτηκε στο πλαίσιο της ΚΑΠ να θεσπίσει καθεστώτα ενισχύσεων για τους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές δασών που παρέχουν υπηρεσίες οικοσυστήματος, με αποτέλεσμα να καλύπτονται οι δαπάνες και το διαφυγόν εισόδημά τους. Το όραμα του Σχεδίου Στρατηγικής Ανάπτυξης της Δασοπονίας 2018-2038 στη χώρα μας, της επονομαζόμενης «Εθνικής Στρατηγικής για τα Δάση», έγκειται στην ανάπτυξη και την υιοθέτηση του μεσογειακού προτύπου δασοπονίας, καθώς και στην εξασφάλιση της αειφορίας και την αύξηση της συνεισφοράς των δασικών οικοσυστημάτων στην οικονομία της χώρας. Παράλληλα, υποστηρίζεται το έργο των δασικών υπηρεσιών αποσκοπώντας στη διατήρηση της βιοποικιλότητας και ανανεώνεται ο ρόλος των δασών με δράσεις εκτίμησης και αξιολόγησης των δασικών οικοσυστημάτων και της τρωτότητας αυτών στην κλιματική αλλαγή (Κόπελα, Χασιώτης και Τζηρίτης, 2019).

3.3.8 Προγράμματα Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ)

Στην περίπτωση της γεωργίας, οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν συντάξει τα δικά τους «Προγράμματα Αγροτικής Ανάπτυξης» (ΠΑΑ), τα οποία συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) και τους εθνικούς προϋπολογισμούς, ώστε να καλύψουν τις εθνικές και περιφερειακές ανάγκες στο πλαίσιο των κοινών προτεραιοτήτων της Ένωσης. Το ΠΑΑ για την Ελλάδα εγκρίθηκε τον Δεκέμβριο του 2015 και η τελευταία τροποποίησή του υλοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021, όπου τέθηκαν οι προτεραιότητες της χώρας για την αξιοποίηση κονδυλίων ύψους 4,7 δισ. ευρώ από τη συμμετοχή του ΕΓΤΑΑ και περίπου 6 δισ. ευρώ δημόσιας δαπάνης, τα οποία είναι διαθέσιμα για την περίοδο 2014-2022. Στόχος του ελληνικού ΠΑΑ είναι η ισχυροποίηση της βιωσιμότητας και της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, η διατήρηση και ενδυνάμωση των οικοσυστημάτων και η προώθηση της τοπικής ανάπτυξης στις αγροτικές περιοχές (Γενική Γραμματεία Ενωσιακών Πόρων και Υποδομών, no date; Κακαμούκας, 2021).

Τον Ιούνιο του 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπέβαλε προτάσεις νομοθεσίας για μεταρρύθμιση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ), η οποία αποτελεί εργαλείο-κλειδί για την πραγματοποίηση των προσδοκιών της «Farm to Fork» και της «Στρατηγικής για τη

Βιοποικιλότητα» και προωθεί μια απλούστερη και αποτελεσματικότερη πολιτική που θα ενσωματώνει τις απαιτήσεις του European Green Deal στο διάστημα 2023-2027. Επιπλέον, στον προϋπολογισμό του ΕΓΤΑΑ συντελεί το μέσο «NextGenerationEU» με χρηματοδότηση ύψους 8 δισ. ευρώ, προκειμένου να βοηθήσει τις αγροτικές περιοχές να εκτελέσουν τις διαρθρωτικές αλλαγές που απαιτούνται για την επίτευξη των στόχων της Πράσινης Συμφωνίας και της ψηφιακής μετάβασης. Το ελληνικό Στρατηγικό Σχέδιο για τη νέα ΚΑΠ, το οποίο υποβλήθηκε προς έγκριση από την Ένωση τον Δεκέμβριο του 2021, εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με ενωσιακά κονδύλια ύψους 13,4 δισ. ευρώ στις 21/11/2022, μαζί με τα σχέδια της Γερμανίας και της Λιθουανίας. Με την εκκίνηση της νέας ΚΑΠ την 1^η Ιανουαρίου του 2023, από το συνολικό ποσό των 47,8 δισ. ευρώ για τις τρεις χώρες, άνω των 14 δισ. ευρώ θα διατεθούν για κλιματικές και περιβαλλοντικές επιδιώξεις και οικολογικά προγράμματα και 1,6 δισ. ευρώ προορίζονται για τους νέους αγρότες. Το Στρατηγικό Σχέδιο της Ελλάδας θα προσδώσει στήριξη για τη βελτίωση της βιωσιμότητας των μικρών και μεσαίων εκμεταλλεύσεων, παρέχοντας στοχευμένα εισοδηματική και πρόσθετη αναδιανεμητική ενίσχυση. Με την αναθεωρημένη ΚΑΠ, θα παρασχεθεί οικονομική στήριξη για να αυξηθεί η συνολική γεωργική γη στη βιολογική γεωργία (στόχος ο διπλασιασμός της) έως το τέλος της περιόδου προγραμματισμού (Γενική Γραμματεία Ενωσιακών Πόρων και Υποδομών, no date; Κακαμούκας, 2021; European Commission, 2022).

3.3.9 Ελλάδα 2.0

Στο κάλεσμα για δράση και επανασχεδιασμό την περίοδο των δύσκολων στιγμών της πανδημίας COVID-19 ανταποκρίθηκε η χώρα μας με το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0», λαμβάνοντας το «πράσινο φως» από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2021. Συνάδοντας με την Πράσινη Συμφωνία, το σχέδιο αποβλέπει σε επενδύσεις, έργα και μεταρρυθμίσεις, τα οποία εντάσσονται στους ακόλουθους πυλώνες:

- Πράσινη μετάβαση
- Ψηφιακή μετάβαση
- Απασχόληση – Δεξιότητες – Κοινωνική συνοχή
- Ιδιωτικές επενδύσεις και μετασχηματισμός της οικονομίας (Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού Ταμείου Ανάκαμψης, no date; Γεωργιάδου, 2022)

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Η πράσινη και ψηφιακή οικονομία προτάσσεται στην κατεύθυνση των περισσότερων πόρων, η οποία περιλαμβάνει συγκεκριμένα μέτρα για τις υποθαλάσσιες διασυνδέσεις, τις αναδασώσεις, τον ψηφιακό μετασχηματισμό της εκπαίδευσης και του κράτους, τη βελτίωση των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού και την αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος. Στο σκέλος των επιδοτήσεων, προς το παρόν, έχουν ενταχθεί 372 έργα συνολικού προϋπολογισμού 13,5 δισ. ευρώ. Ορισμένες σημαντικές εντάξεις αφορούν στην εξοικονόμηση ενέργειας σε κτίρια του δημοσίου (170.000.000 ευρώ), τις αναβαθμίσεις του δικτύου του ΔΕΔΔΗΕ¹⁸ (60.000.000 ευρώ), τον σχεδιασμό, ενοποίηση και υποστήριξη της λειτουργίας των Μητρώων της ΗΔΙΚΑ Α.Ε.¹⁹ στον τομέα της υγείας και της κοινωνικής ασφάλισης (15.195.456 ευρώ), την ανάπτυξη, κατασκευή, θέση σε τροχιά και προ-λειτουργία μικρών δορυφόρων που θα υποστηρίζουν υπηρεσίες ασφαλούς συνδεσιμότητας (200.370.480 ευρώ), την αναβάθμιση και βελτίωση των ερευνητικών υποδομών των Πανεπιστημίων Αριστείας-Universities of Excellence (194.246.072,52 ευρώ). Στο σκέλος των δανειοδοτήσεων, οι ενδιαφερόμενοι επενδυτές έχουν υποβάλει 150 επενδυτικά σχέδια με συνολικό προϋπολογισμό ύψους περίπου 6,82 δισ. ευρώ, στα οποία εμπίπτουν 2,83 δισ. ευρώ δάνεια του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, 2,46 δισ. ευρώ κεφάλαια των τραπεζών και 1,53 δισ. ευρώ κεφάλαια των επενδυτών. Οι κλάδοι της οικονομίας στους οποίους προορίζονται αυτά τα δάνεια είναι η βιομηχανία, η ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές, το εμπόριο, ο τουρισμός και οι υπηρεσίες. Ο συνολικός προϋπολογισμός του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας κυμαίνεται στα 30,16 δισ. ευρώ και οι συνολικοί επενδυτικοί πόροι που κινητοποιούνται ανέρχονται στα 59,81 δισ. ευρώ, ενώ με ορίζοντα επταετίας αναμένεται να δημιουργηθούν 180.000-200.000 νέες ποιοτικές θέσεις εργασίας (Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού Ταμείου Ανάκαμψης, no date; Γεωργιάδου, 2022).

Η αποτελεσματική υλοποίηση του ρεαλιστικού και αισιόδοξου σχεδίου «Ελλάδα 2.0», σε συνδυασμό με την επενδυτική δυναμική της χώρας και τον υψηλό ρυθμό ανάπτυξης που καταγράφεται συγκριτικά με άλλα κράτη, συνιστούν το τρίπτυχο των συντελεστών που προσδοκείται να μας κρατήσει μακριά από την ύφεση (Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού Ταμείου Ανάκαμψης, no date; Γεωργιάδου, 2022).

¹⁸ ΔΕΔΔΗΕ: Διαχειριστής Ελληνικού Δικτύου Διανομής Ηλεκτρικής Ενέργειας.

¹⁹ ΗΔΙΚΑ: Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση Κοινωνικής Ασφάλισης.

3.4 Ενεργειακή κρίση και απολιγνιτοποίηση

Η δίκαιη, χωρίς αποκλεισμούς, μετάβαση σε μια κλιματικά ουδέτερη οικονομία έως το 2050 αποτελεί πλέον μια ειλημμένη δέσμευση σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Τον Σεπτέμβριο του 2019, η ελληνική κυβέρνηση έλαβε την «τολμηρή» απόφαση για ανεξάρτηση της χώρας από τα ορυκτά καύσιμα με την πρόωρη παύση λειτουργίας όλων των λιγνιτικών μονάδων έως το 2028, ενώ ο αρχικός σχεδιασμός προέβλεπε τη σταδιακή απόσυρσή τους με έτος στόχου το 2050. Τον Μάιο του 2020, η απόφαση έγινε εμπροσθοβαρής, δηλαδή απόσυρση του 80% της εγκατεστημένης ισχύος έως το 2023 (Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας, 2020). Στις 26 Μαΐου 2022, η Ελληνική Βουλή ψήφισε τον «Εθνικό Κλιματικό Νόμο»²⁰, σημαντική ενίσχυση των θεσμικών πλαισίων του ΕΣΕΚ και της ΕΣΠΚΑ, βασική πρόβλεψη του οποίου ήταν η διακοπή λειτουργίας όλων των λιγνιτικών μονάδων το αργότερο έως τις 31 Δεκεμβρίου 2028, με ρήτρα επανεξέτασης το 2023 ('The EU's Green Deal after the COVID-19 Pandemic: Concerns and Revelations', 2021; Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 2022).

Το πρόγραμμα απολιγνιτοποίησης της εγχώριας ηλεκτροπαραγωγής αποτελεί το σημείο εκκίνησης για δραστικές αλλαγές και θέτει σοβαρές προκλήσεις σε τοπικές κοινωνίες οι οποίες εξαρτώνται από τον λιγνίτη εδώ και δεκαετίες. Οι σπουδαιότερες λιγνιτοφόρες λεκάνες και πρωτοστάτες της ηλεκτροδότησης της Ελλάδας, η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και ο Δήμος Μεγαλόπολης, θα επηρεαστούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις εξελίξεις. Στο πλαίσιο αποφυγής αρνητικού αποτυπώματος της απολιγνιτοποίησης, καταρτίστηκε το πολυδιάστατο «Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης» (ΣΔΑΜ) των λιγνιτικών περιοχών, με σκοπό τη διασφάλιση των θέσεων εργασίας και τη δημιουργία νέων, την αξιοποίηση της υψηλής τεχνογνωσίας ανθρώπινου δυναμικού των εν λόγω περιοχών, καθώς και την εξασφάλιση δυνατοτήτων για την αναγέννηση των τοπικών οικονομιών (Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας, 2015; Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας, 2020).

²⁰ Ν. 4936/2022: «Εθνικός Κλιματικός Νόμος – Μετάβαση στην κλιματικά ουδέτερότητα και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, επείγουσες διατάξεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης και την προστασία του περιβάλλοντος.» (ΦΕΚ 105/Α/27-05-2022).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

Το πρωί της 22^{ης} Φεβρουαρίου 2022, έμοιαζε αδιανόητη η σκέψη πως η εισβολή των ρωσικών αρμάτων μάχης στην Ουκρανία θα εξελισσόταν σε μια πολύνεκρη σύγκρουση χωρίς ορατή προοπτική τερματισμού. Στον ίδιο βαθμό ασύλληπτες ήταν και οι εξελίξεις στο ενεργειακό πεδίο, οι οποίες περιλάμβαναν την αμφίβολη επαναλειτουργία του αγωγού φυσικού αερίου Nord Stream 1 και το «πάγωμα» της ενεργοποίησης του Nord Stream 2 για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα, καθώς επίσης και την εκτίναξη των τιμών φυσικού αερίου, με μέγιστη τιμή ηλεκτρικής ενέργειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση τα 543,5 ευρώ ανά MWh (μεγαβατώρα) τον Αύγουστο του 2022. Δεδομένων των εν λόγω προκλήσεων στον ενεργειακό ανεφοδιασμό της Ευρώπης, η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης για τη διασφάλιση της ενεργειακής επάρκειας της χώρας ήταν ο επανασχεδιασμός του χρονοδιαγράμματος της απολιγνιτοποίησης. Η υλοποίηση της εσπευσμένης πολιτικής της απολιγνιτοποίησης διεκόπη και η λιγνιτική «ζωή» των μονάδων παρατάθηκε τουλάχιστον κατά δύο χρόνια. Τον Απρίλιο του 2022, ο Έλληνας Πρωθυπουργός εξήγγειλε την προσαρμογή του ενεργειακού πλάνου στη διανύουσα ενεργειακή κρίση με προσωρινό μέτρο την ενισχυμένη παραγωγή από τις λιγνιτικές μονάδες, ήτοι αύξηση της εξόρυξης λιγνίτη κατά 50%, ώστε να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις της συνεχούς εργαλειοποίησης του φυσικού αερίου από τον Πρόεδρο της Ρωσικής Ομοσπονδίας και να επιτευχθεί η ανεξάρτηση από το ακριβό, πλέον, ορυκτό καύσιμο πιο ομαλά. Κατ' επέκταση, ορισμένες λιγνιτικές μονάδες εντάχθηκαν σε καθεστώς παράτασης λειτουργίας έως το 2028, ώστε να επιτευχθεί η ενεργειακή ασφάλεια (Μουρμούρης, 2023).

Τροχοπέδες στον εθνικό σχεδιασμό της ενεργειακής μετάβασης αποτέλεσαν και οι εγγενείς αδυναμίες του ηλεκτρικού ισοζυγίου της Ελλάδας. Αυτές αποκαλύφθηκαν τον Φεβρουάριο του 2021 με το «χτύπημα» της τραγικής χιονόπτωσης «Μήδειας», η οποία επέβαλε την άμεση λειτουργία των επτά, τότε, διαθέσιμων λιγνιτικών μονάδων εξαιτίας της αδυναμίας των ΑΠΕ να παράγουν ικανή ποσότητα ηλεκτρικής ενέργειας για την ηλεκτροδότηση της χώρας. Εν συνεχεία, στην αντίθετη περίπτωση των πολύ υψηλών θερμοκρασιών του Αυγούστου της ίδιας χρονιάς, οι οποίες προκάλεσαν εκατοντάδες πυρκαγιές στην Ελλάδα, επιστρατεύτηκαν οι έξι εν λειτουργία, τότε, μονάδες λιγνίτη και, επιπλέον, η Μονάδα 3 της Μεγαλόπολης, η οποία είχε τεθεί εκτός λειτουργίας προ 9μηνου, προκειμένου να στηριχθεί το σύστημα ηλεκτρικής τροφοδοσίας στις συνθήκες άπνοιας και χαμηλής έντασης ανέμων που επικρατούσαν. Το Υ.Π.ΕΝ. ενστερνίστηκε την άποψη της μη ετοιμότητας της χώρας στον εξοβελισμό του λιγνίτη από το μείγμα ηλεκτροπαραγωγής το 2023 και επικαλέστηκε

την άμεση καταπολέμηση έκτακτων ενεργειακών συνθηκών και την αναγκαιότητα εξισορρόπησης του ενεργειακού συστήματος της χώρας (Παπαγεωργίου, 2021).

Εκ των υστέρων, η προσπάθεια διπλασιασμού της ηλεκτροπαραγωγής από λιγνίτη αποδείχθηκε δυσεπίτευκτη και η συνεισφορά του λιγνίτη στη συγκράτηση των τιμών αμελητέα. Το σαφώς φιλόδοξο ελληνικό σχέδιο της ενεργειακής μετάβασης μέσω της σταδιακής απολιγνιτοποίησης και απότομης απεξάρτησης από το «εθνικό» καύσιμο, τον λιγνίτη, σε συνδυασμό με την αύξηση της τιμής του φυσικού αερίου, βρήκαν την ελληνική κοινωνία απροετοίμαστη και δημιούργησαν δυσκολίες, τις οποίες η κυβέρνηση καλείται να υπερπηδήσει. Συνάγεται το συμπέρασμα πως η αρχικά σωστή, όσον αφορά στη μείωση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος, κίνηση της ελληνικής κυβέρνησης απέβη βιαστική και το σενάριο βάσης για χρήση του φυσικού αερίου ως ενέργεια μετάβασης δεν είναι πλέον η πιο επωφελής λύση. Προκειμένου η μετάβαση στη μετα-λιγνιτική εποχή να είναι επιτυχημένη, απαιτείται οργάνωση ενός μακροχρόνιου ολοκληρωμένου σχεδίου, επαρκής χρηματοδότηση και ενεργή συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στην υλοποίηση της μετάβασης (Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας, 2015; Παπαγεωργίου, 2021).

3.5 Συμπεράσματα για τη χώρα μας

Δυνάμει όλων των παραπάνω, θεωρείται σημαντική η διαμόρφωση μιας άμεσης προσέγγισης στην προσαρμογή και εφαρμογή των εθνικών σχεδίων για την αποτελεσματική υλοποίηση των στόχων της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας. Παρομοίως, ζητείται η απαραίτητη συνεργασία των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στους τομείς που κρίνεται αναγκαίο και η ενεργοποίηση του κάθε κράτους μέλους ξεχωριστά, σύμφωνα με τις εθνικές απαιτήσεις και ανάγκες. Τούτα συνάδουν με την επιτυχή αντιμετώπιση των κοινών κινδύνων από την κλιματική αλλαγή και τις περιβαλλοντικές εξελίξεις, καθώς και με την εύκολη μετάβαση σε δίκαιες και ευημερούσες ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Η Ελλάδα, ως μεσογειακή χώρα, αναμένεται να επηρεαστεί εντονότερα από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, τρέχουσες και μελλοντικές, σε σχέση με άλλες περιοχές του πλανήτη, καθώς η Μεσόγειος ανήκει στις περιοχές υψηλής τρωτότητας. Σε πλήθος μελετών διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών, όπως του ΟΗΕ, επισημαίνεται πως οι κοινωνικοοικονομικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της αλλαγής του κλίματος θα πλήξουν σε μεγαλύτερο βαθμό την ομάδα των λεγόμενων «Vulnerability Hotspots», στην οποία ανήκει και η χώρα μας. Στο πλαίσιο του νέου Μηχανισμού Γειτονίας, Ανάπτυξης και Διεθνούς Συνεργασίας και μέσω της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας, η Ευρωπαϊκή Ένωση παρουσίασε τον Φεβρουάριο του 2021 το νέο θεματολόγιο για ανανέωση και ενίσχυση της ενότητας των κρατών μελών και της Νότιας Γειτονίας, προκειμένου να προωθηθεί η ειρήνη και η ασφάλεια στις χώρες της Μεσογείου. Η νέα «Ατζέντα για τη Μεσόγειο» περιλαμβάνει δράσεις για επίτευξη αειφορίας και ανθεκτικότητας, με έναυσμα τη σειρά των κλιματικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει αυτό το διάστημα η περιοχή, οι οποίες επιδεινώθηκαν λόγω της πανδημίας τους κορωνοϊού.

Αναπόσπαστο μέρος της οικονομίας και της κοινωνίας αποτελεί το περιβάλλον, επομένως η ευημερία μιας χώρας προϋποθέτει ένα υγιές και ισορροπημένο περιβάλλον. Τούτο συνάδει με τον τομέα του τουρισμού που συνιστά τη «ραχοκοκαλιά» της ελληνικής οικονομίας και θεωρείται πως θα ζημιωθεί σημαντικά με σοβαρές και δύσκολα διαχειρίσιμες επιπτώσεις. Κατά την πρόσφατη κρίση της πανδημίας COVID-19, η τουριστική δραστηριότητα συρρικνώθηκε προσωρινά και εμφανώς, η χώρα επέδειξε δυσκολία έως και αδυναμία προσαρμογής του τομέα σε απρόβλεπτες εξωτερικές αναταραχές, αναδεικνύοντας τα χαρακτηριστικά ενός μη βιώσιμου μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης. Ο τρόπος με τον οποίο

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

αναπτύσσεται ο τουριστικός τομέας σαν μια «μονοκαλλιέργεια» στην Ελλάδα μειώνει τον βαθμό οικονομικής ανθεκτικότητας και την προοπτική μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας της χώρας, ενώ η ανάκαμψή του δεν ενσωματώνει στοιχεία μετριασμού και προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Συνεπώς, απαιτείται ενεργοποίηση και συντονισμός των απαραίτητων μηχανισμών και χρηματοδοτικών εργαλείων, τα οποία αναμφίβολα διαθέτει η χώρα, ώστε να βελτιωθεί η προσαρμοστική ικανότητα του συγκεκριμένου τομέα. Οι ενέργειες πρέπει να είναι άμεσες και υπεύθυνες, προκειμένου η δυναμική του τουρισμού να καταστεί βιώσιμη υπό το πρίσμα των πολλαπλών κρίσεων και απειλών σε διεθνές και εθνικό επίπεδο.

Ο γεωργικός τομέας επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από δυσμενή κλιματικά φαινόμενα και φυσικές καταστροφές και αντιμετωπίζει τον κίνδυνο να ζημιωθεί το παραγωγικό δυναμικό και η γεωργική παραγωγή τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά. Όσον αφορά στη διείδυση των ΑΠΕ στον αγροτικό τομέα της χώρας μας, δεν έχουν επιτευχθεί ακόμα τα επιθυμητά επίπεδα, με αποτέλεσμα η γεωργία να εξακολουθεί να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις άμεσες εισροές ενέργειας. Η ελληνική γεωργία, ο κλάδος της οποίας απασχολεί το μεγαλύτερο εργατικό δυναμικό της χώρας, χρησιμοποιεί συμβατικές πηγές ενέργειας που οδηγούν στην παραγωγή αερίων του θερμοκηπίου και αφήνει ανεκμετάλλευτες τις ΑΠΕ, όπως την ηλιακή και τη γεωθερμική ενέργεια, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και για τη μείωση του κόστους παραγωγής των αγροτικών προϊόντων. Τεράστιες αναξιοποίητες δυνατότητες για τη μείωση του ενεργειακού κόστους των αγροτικών μονάδων, και όχι μόνο, έγκεινται στην εκμετάλλευση των υπολειμμάτων κυρίως από την κτηνοτροφία και της βιομάζας (ανανεώσιμη βιολογική ύλη) από την ορθολογική διαχείριση δασών. Προκειμένου να στηριχθεί η βιωσιμότητα και η ανταγωνιστικότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, αποτελεί επιτακτική ανάγκη η πραγματοποίηση επενδύσεων σε προληπτικές δράσεις, που αποσκοπούν στην ελάττωση των προαναφερθεισών συνεπειών στην απόδοση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, με χαρακτηριστικές ενέργειες την ενεργητική προστασία του φυτικού κεφαλαίου από παγετό, χαλάζι, πλημμύρες, ξηρασία και πυρκαγιές, καθώς και την προστασία του ζωικού κεφαλαίου από μεταδοτικές ασθένειες και φυσικές καταστροφές.

Σύμφωνα με την έκθεση «Measuring Distance to the SDG Targets 2019» του ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης), οι πολιτικές της Ελλάδας έχουν σημειώσει μεγάλη πρόοδο, με ενδεικτική καταγραφή τη σημαντική βελτίωση σε αρκετούς

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

από τους δείκτες παρακολούθησης των ΣΒΑ, καθώς βρίσκεται στα μισά της διαδρομής έως την ολοκληρωμένη επίτευξη των στόχων. Η πιο πρόσφατη έκθεση «Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (τεύχος 2022, 6^η έκθεση της σειράς)²¹ υπογραμμίζει την εξέλιξη της χώρας μας όσον αφορά στη δράση για το κλίμα (στόχος 13 των ΣΒΑ), κατατάσσοντάς την στην 3^η μεγαλύτερη βελτίωση συγκριτικά με τους υπόλοιπους στόχους. Παρ' όλα αυτά, επείγει ταχύτερη δραστηριοποίηση, διότι το ποσοστό προόδου της Ελλάδας βρίσκεται 14,6% χαμηλότερα από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για την Ελλάδα, η κλιματική αλλαγή αποτελεί κατά τεκμήριο ευκαιρία για καινοτομία και οικονομική ανάπτυξη έπειτα από τη μακροχρόνια ύφεση των προηγούμενων ετών, έχοντας τη δυνατότητα αξιοποίησης της παγκόσμιας τεχνολογίας που υπάρχει ανά τον κόσμο και την Ευρώπη και ανάπτυξης εργαλείων και τεχνολογιών που θα εφαρμοστούν στην πράξη. Προκειμένου οι εθνικοί σχεδιασμοί της χώρας μας να αποδώσουν και να επιτύχουν τους στόχους τους, απαιτείται η συνεχής παρακολούθηση και προσαρμογή των μέτρων στις εξελίξεις της αγοράς ενέργειας και της ελληνικής οικονομίας. Ταυτοχρόνως, προέχει η οριζόντια συνεργασία μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων για την αξιολόγηση και επικαιροποίηση των μέτρων και των στόχων στην πορεία της κλιματικής αλλαγής. Με τη νέα αναπτυξιακή πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το σχέδιο δράσης της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, παρουσιάζονται ευκαιρίες στα κράτη μέλη, οι οποίες αφορούν σε όλες τις εθνικές οικονομίες, ενώ η Ελλάδα ήδη παρουσιάζει σημαντικά βήματα προόδου και αλλαγής στο πλαίσιο αυτό.

Συνοψίζοντας, ιδιαίτερης μνείας χρήζει η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδας (ΟΚΕ), η οποία συμμετέχει ενεργά και παρακολουθεί συστηματικά τον δημόσιο διάλογο που διαδραματίζεται σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, σχετικά με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και τις πολιτικές αντιμετώπισης, μετριασμού και προσαρμογής. Στη συνεδρίαση της 8^{ης} Ιουνίου του 2022, η Ολομέλεια της ΟΚΕ δεσμεύτηκε πως πρόκειται να αναλάβει πρωτοβουλίες ανάδειξης των συγκεκριμένων ζητημάτων μέσω διοργάνωσης

²¹ Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context: Ετήσιες εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από το 2017, οι οποίες αξιολογούν την πρόοδο της ΕΕ ως προς την επίτευξη των 17 ΣΒΑ των Ηνωμένων Εθνών και βασίζονται στη στατιστική παρακολούθηση ενός συνόλου δεικτών από τη Eurostat.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

συνεδρίου με θέμα τη διεθνή συνεργασία και τον κοινωνικό διάλογο για την κλιματική αλλαγή και μέσω σύνταξης γνώμης πρωτοβουλίας για νομοθετικές παρεμβάσεις σχετικές με την περιβαλλοντική νομοθεσία και την κλιματική αλλαγή, ανάλογα με τις εθνικές και διεθνείς εξελίξεις.

4. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Η βιοποικιλότητα και τα οικοσυστήματα συνεχίζουν να δέχονται πιέσεις από τη ρύπανση της ατμόσφαιρας, του εδάφους και των υδάτων, την υπερεκμετάλλευση των ειδών, την καταστροφή των ενδιαιτημάτων, την εξάπλωση των χωροκατακτητικών ξένων ειδών (φυτά και ζώα), τις αλλαγές χρήσης της γης και της θάλασσας, την αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων. Οι αυξανόμενες αλλαγές του κλίματος ασκούν μια πρόσθετη πίεση και αποτελούν έναν επιπλέον παράγοντα επιβάρυνσης του περιβάλλοντος, και με τη σειρά τους εντείνουν τον κίνδυνο μείωσης ή απώλειας της «ραχοκοκαλιάς» της ζωής, που ονομάζεται βιοποικιλότητα. Η απώλεια της βιολογικής ποικιλομορφίας εκφράζει την αλλαγή στην ακεραιότητα της βιόσφαιρας, γεγονός το οποίο επιτρέπει την οξύτερη επίδραση των δυσμενών επιπτώσεων στο περιβάλλον και στη νέα γεωλογική εποχή που διανύουμε οι άνθρωποι είναι ο βασικός «οδηγός» αλλαγής σε πλανητικό επίπεδο.

Ανά περιόδους, η αντιμετώπιση του φυσικού περιβάλλοντος από τον άνθρωπο μετέβη από διαφορετικά στάδια. Κάποτε, δεν υπήρχε σχεδόν κανένα ενδιαφέρον για το περιβάλλον και μοναδικός σκοπός ήταν η οικονομική ανάπτυξη. Με άλλα λόγια, υπήρχε μια εγγενής αντίφαση των δύο εννοιών και επικρατούσε η νοοτροπία «προστασία του περιβάλλοντος ή οικονομική ανάπτυξη». Μετέπειτα, κατέστη σαφές πως η απαξίωση της σπουδαιότητας του περιβάλλοντος και η αμέλεια στη διαφύλαξή του δεν ήταν ωφέλιμες, καθώς η αλόγιστη ανάπτυξη θα εμποδιζόταν από την εξάντληση ορισμένων πόρων και την υποβάθμιση της υγείας των ανθρώπων από οικολογικές καταστροφές. Το στάδιο που διανύουμε αυτήν τη στιγμή χαρακτηρίζεται από τη λογική πως η ανάπτυξη που επιδιώκουμε σήμερα δεν πρέπει να υπονομεύει ή να περιορίζει τις δυνατότητες ανάπτυξης των επερχόμενων γενεών. Έχει γίνει κατανοητό πως πρέπει να ακολουθήσουμε μια διατηρήσιμη μορφή ανάπτυξης (βιώσιμη ανάπτυξη), η οποία θα υλοποιείται «μέσα» από το περιβάλλον και δε θα θέτει σε κίνδυνο, αλλά απεναντίας θα διασφαλίζει τις δυνατότητες κάλυψης των μελλοντικών αναγκών. Πλέον, έχει αναδειχθεί ο κεντρικός ρόλος που διαδραματίζει η φύση στη ζωή μας και αποτελεί γεγονός πως η απόλυτη προστασία του περιβάλλοντος δεν αναστέλλει την οικονομική ανάπτυξη.

Παρόλο που το περιβάλλον δε συνιστά ρητώς προστατευόμενο έννομο αγαθό κατά το ιδιωτικό δίκαιο, η προστασία του αποτελεί υποχρέωση του κράτους και δικαίωμα του

καθενός σε συνταγματικό επίπεδο. Το δικαίωμα στο φυσικό και τεχνητό περιβάλλον αναγνωρίζεται και, καθότι η προστασία του περιβάλλοντος είναι σημαντικός παράγων για την ευημερία του ανθρώπου, είναι ουσιαστικό να αποτελεί μια παράμετρο για την ανάπτυξη ενός τόπου μαζί με τα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά κριτήρια. Αυτό που αποτελεί αναγκαιότητα να διατηρείται στη σκέψη είναι πως το περιβάλλον (η βιοποικιλότητα, οι πόροι, οι λειτουργίες των οικοσυστημάτων), ως παγκόσμια κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας, δεν ανήκει σε κανέναν, αντιθέτως ανήκει σε όλους.

Η στρατηγική της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας αναγνωρίζει πως η σύζευξη της προστασίας του περιβάλλοντος με την οικονομική ανάπτυξη κατά βιώσιμο τρόπο αποτελεί μεγάλη πρόκληση, γι' αυτόν τον λόγο αναπτύσσει ισχυρές δράσεις και θέτει εμβληματικούς στόχους. Η περιβαλλοντική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει θέσει μερικά από τα υψηλότερα περιβαλλοντικά πρότυπα στον κόσμο και αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας, ιδίως προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη, λαμβάνοντας υπόψη την ποικιλομορφία των περιοχών της Ένωσης. Πέραν της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και των περιβαλλοντικών κινδύνων που επιδρούν και στην υγεία των ανθρώπων, υψίστης σημασίας χρήζει και η σωστή εκτίμηση των επιπτώσεων, με τη λήψη μέτρων και υιοθέτηση στρατηγικών προσαρμογής προκειμένου να βελτιστοποιηθεί η διαχείριση του άνθρακα και να μειωθούν οι μη κλιματικοί παράγοντες που δρουν στα οικοσυστήματα. Αυτή η ζωτικής σημασίας εξέλιξη των πράσινων ιδεών, πολιτικών και στρατηγικών θα συσπειρώσει την κοινωνία των πολιτών, την πανεπιστημιακή κοινότητα, τις εθνικές, περιφερειακές και τοπικές αρχές, και τη βιομηχανία, ώστε να ενεργοποιηθούν και να υιοθετήσουν την ίδια φιλοδοξία για τη μετάβαση σε ένα νέο πράσινο μοντέλο ζωής και την επίτευξη ενός βιώσιμου μέλλοντος. Η επιδίωξη να συσταθεί μια βιώσιμη παγκόσμια κοινότητα συνιστά μια πρόσκληση για αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών· είναι ένας στόχος δυσεπίτευκτος, αλλά όχι ακατόρθωτος.

Επικαλούμενοι το απόφθεγμα του αρχαίου φιλόσοφου Πλάτωνα «Γνώμην δύνανται να έχουν άπαντες, γνώσιν δια να έχουν γνώμην έχουν;» και αναγνωρίζοντας ότι, παρά τα σημαντικά βήματα που έχουν γίνει προς την κατάκτηση της γνώσης, η ημιμάθεια και η αμάθεια δεν παύουν να επικρατούν, τονίζεται η ανάγκη για καλλιέργεια της λογικής ικανότητας και κριτικής σκέψης των ανθρώπων σε κοινωνικά θέματα. Προκειμένου οι δημόσιες πολιτικές σε θέματα περιβάλλοντος να είναι αποτελεσματικές, πρέπει να ενσωματώνουν ως συστατικό

στοιχείο τη σωστή και πλήρη ενημέρωση του κοινού. Είναι ουσιαστικό οι πολίτες να αποκτούν πρόσβαση σε όσο το δυνατό περισσότερη περιβαλλοντική πληροφόρηση, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν υπεύθυνες αποφάσεις για τη ζωή τους και το περιβάλλον στο οποίο διαβιώνουν, και κατ' επέκταση να ελέγχουν την κρατική δράση σε θέματα περιβάλλοντος.

Η διαφύλαξη του περιβάλλοντος δεν είναι ωφέλιμο να θεωρείται αποκλειστικός σκοπός κρατικής δράσης, αλλά καθένας μας πρέπει να αισθάνεται την ηθική υποχρέωση να το προστατεύει. Εν κατακλείδι, είναι κοινωφελές να επιστηθεί η προσοχή όλων των πολιτών στην υιοθέτηση μεθόδων και ενεργειών, οι οποίες θα συμβάλουν θετικά στην ίδρυση μιας αειφόρου παγκόσμιας κοινωνίας, θεμελιωμένης στον σεβασμό για τη φύση. Πέραν του σημαντικού οφέλους για την κοινωνία, τα περιβαλλοντικά και οικονομικά αδιέξοδα που έχουν προκύψει από τις εφαρμοζόμενες πολιτικές των τελευταίων ετών μπορούν να επιλυθούν με την αποτελεσματική χρήση των πόρων, ανακυκλώνοντας υλικά που μπορούν να μετατραπούν σε νέες πρώτες ύλες, την ορθή διαχείριση των αποβλήτων και απορριμμάτων, τη βιολογική γεωργία και τη χρησιμοποίηση εναλλακτικών καυσίμων. Η ευθύνη, στον βαθμό που ο καθένας μπορεί, αποτελεί εκ των πραγμάτων συμπλήρωμα των πολιτικών εργαλείων.

Από τις πιο ουσιώδεις πολιτικές, η πράσινη πολιτική εκφράζει μια στροφή-εξέλιξη της πολιτικής σκέψης και της κοινωνίας όσον αφορά στις οικονομίες και τον τρόπο ζωής. Το σύνολο των πολιτικών πρωτοβουλιών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ονόματι Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, προσδοκάται να αποτελέσει την πλέον πρωτοποριακή ιδέα και ταυτόχρονα, εφαρμογή αυτής της στροφής-εξέλιξης σε όλο τον κόσμο, ενώ ήδη φαίνεται να έχει εμφυσήσει μια νέα αίσθηση ενότητας και ελπίδας στο ευρωπαϊκό εγχείρημα. Γεγονότα των τελευταίων ετών, τα οποία είχαν αντίκτυπο σε υγειονομικό, κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο, συνιστούν αποδείξεις πως ο πλανήτης μας είναι απόλυτα διασυνδεδεμένος βιοφυσικά και κοινωνικοοικονομικά. Όσο ουτοπικό και αν ακούγεται, χρειάζεται να κοιτάξουμε τον κόσμο με νέα ματιά και να αναπτύξουμε καινούρια σχέδια προετοιμασίας και αντιμετώπισης, λαμβάνοντας υπόψη αυτό το διασυνδεδεμένο παγκόσμιο σύστημα, προκειμένου να οικοδομήσουμε μια κοινωνική και τεχνολογική ανθεκτικότητα στις προκλήσεις του αιώνα μας.

Βιβλιογραφικές αναφορές και αναφορές σε ιστοσελίδες

1. 5.9.2. Αναφορές στις Συνθήκες (2018) Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Διοργανικό εγχειρίδιο σύνταξης κειμένων. Available at: <https://publications.europa.eu/code/el/el-250902.htm> (Accessed: 11 May 2022).
2. *About InvestEU* (no date) *European Union - InvestEU*. Available at: https://investeu.europa.eu/about-investeu_en (Accessed: 7 October 2022).
3. **Agency for Innovation and Entrepreneurship-Vlaanderen** (no date) *Horizon EUROPE & Horizon 2020, EU Funding Overview*. Available at: <https://eufundingoverview.be/funding/horizon-2020-horizon-europe> (Accessed: 14 October 2022).
4. **Amanatidis, G.** (2021) *Καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*.
5. **Bruyninckx, H.** (2019) 'Healthy environment is a must for sustainable economy and equitable society', *European Environment Agency*, 1.
6. *Call for expert evaluators for the Innovation Fund* (no date) *European Biogas Association (EBA)*. Available at: <https://www.europeanbiogas.eu/13208-2/> (Accessed: 14 October 2022).
7. **Cifuentes-Faura, J.** (2022) 'European Union policies and their role in combating climate change over the years', *Air Quality, Atmosphere & Health*, 15, pp. 1333–1340.
8. **CINEA** (no date) *About the Connecting Europe Facility, European Commission - European Climate, Infrastructure and Environment Executive Agency*. Available at: https://cinea.ec.europa.eu/programmes/connecting-europe-facility/about-connecting-europe-facility_en (Accessed: 14 November 2022).
9. **Colli, F.** (2020) 'The EU's Just Transition: three challenges and how to overcome them', *EGMONT - Royal Institute for International Relations*, March 2020(59).
10. **Commission of the European Communities** (1972) 'Statement from the Paris Summit (19 to 21 October 1972)', in *Bulletin of the European Unions*. Luxembourg: Secretariat of the Commission of the European Communities, (10), pp. 14–26.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

11. **Council of the European Union** (2022) *How is the EU financing the transition to climate neutrality?*, European Council - Council of the European Union. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/financing-climate-transition/> (Accessed: 10 October 2022).
12. **D'Alfonso, A.** (2020) 'European Green Deal Investment Plan: Main elements and possible impact of the coronavirus pandemic', *European Parliamentary Research Service*.
13. **Delasnerie, A.** (2022) *Πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/29/multiannual-financial-framework> (Accessed: 5 October 2022).
14. **Djelloul, I. M.** (2022) *Discussing International Climate Regulations in a Post-colonial World - A Content Analysis on EU's Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM)*. Stockholm University, Department of Economic History and International Relations, MA International Relations.
15. **EUROPARC Federation** (no date) *EU Farm to Fork, EUROPARC Federation*. Available at: <https://www.europarc.org/european-policy/farm-to-fork-protectes-areas/> (Accessed: 25 May 2022).
16. **European Chemicals Agency** (no date) *Ενδοκρινικοί διαταρακτές*. Available at: <https://echa.europa.eu/el/hot-topics/endocrine-disruptors> (Accessed: 30 May 2022).
17. **European Commission** (2019) *The European Green Deal - Communication from the Commission (COM/2019/640 final)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (Accessed: 20 May 2022).
18. **European Commission** (2020a) *A new Circular Economy Action Plan: For a cleaner and more competitive Europe - Communication from the Commission (COM/2020/98 final)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM:2020:98:FIN> (Accessed: 30 May 2022).
19. **European Commission** (2020b) *The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism explained*, *European Commission*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_24 (Accessed: 6 October 2022).

20. **European Commission** (2022) *The Commission approves the CAP Strategic Plans of Germany, Greece and Lithuania*, European Commission - Agriculture and rural development. Available at: https://agriculture.ec.europa.eu/news/commission-approves-cap-strategic-plans-germany-greece-and-lithuania-2022-11-21_en (Accessed: 24 November 2022).
21. **European Commission** (no date a) *About the Just Transition Platform*, European Commission. Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/just-transition-fund/just-transition-platform/about_en (Accessed: 30 May 2022).
22. **European Commission** (no date b) *Biodiversity strategy for 2030*, European Commission - Environment. Available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en (Accessed: 21 May 2022).
23. **European Commission** (no date c) *Circular economy action plan*, European Commission - Environment. Available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (Accessed: 30 May 2022).
24. **European Commission** (no date d) *EU Policies & Regulations: EU Environment Policy, EU - Central Asia Water, Environment and Climate Change Cooperation (WECOOP)*. Available at: <https://wecoop.eu/regional-knowledge-centre/eu-policies-regulations/>.
25. **European Commission** (no date e) *European Green Deal*, European Commission - Climate Action. Available at: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-green-deal_en (Accessed: 20 May 2022).
26. **European Commission** (no date f) *Farm to Fork strategy*, European Commission - Food Safety. Available at: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en (Accessed: 25 May 2022).
27. **European Commission** (no date g) *InvestEU*, European Commission. Available at: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/investeu_en (Accessed: 7 October 2022).
28. **European Commission** (no date h) *Zero pollution action plan*, European Commission - Environment. Available at: https://environment.ec.europa.eu/strategy/zero-pollution-action-plan_en (Accessed: 30 May 2022).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

29. **European Council - Council of the European Union** (2022a) *European Green Deal, European Council - Council of the European Union*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/> (Accessed: 1 November 2022).
30. **European Council - Council of the European Union** (2022b) *Paris Agreement on climate change, European Council - Council of the European Union*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/paris-agreement/> (Accessed: 12 November 2022).
31. **European Council - Council of the European Union** (no date) *EU at the UN General Assembly, European Council - Council of the European Union*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/unga/> (Accessed: 31 October 2022).
32. **European Economic Community** (2017) *Treaty of Rome (EEC), EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0023> (Accessed: 11 May 2022).
33. **European Environmental Bureau** (2022) *EU wastes more food than it imports, says new report, European Environmental Bureau*. Available at: <https://eeb.org/eu-wastes-more-food-than-it-imports-says-new-report/> (Accessed: 1 November 2022).
34. **Eurostat** (2022) *Extra-EU trade in agricultural goods, European Commission*. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Extra-EU_trade_in_agricultural_goods&utm_source=T%26E+EEB+super+list&utm_campaign=b9938e27f1-EMAIL_CAMPAIGN_2022_09_14_12_33&utm_medium=email&utm_term=0_7a91882d26-b9938e27f1-237403001 (Accessed: 25 May 2022).
35. **Evans, M.** (2013) 'The Principle of Subsidiarity in European Union Law: Some Comparisons with Catholic Social Teaching', *Solidarity: The Journal of Catholic Social Thought and Secular Ethics*, 3(1).
36. **Gouardères, F.** (2022) *Recovery assistance for cohesion and the territories of Europe (REACT-EU), European Parliament*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/215/recovery-assistance-for-cohesion-and-the-territories-of-europe-react-eu-> (Accessed: 7 October 2022).

37. **Haines, A. and Scheelbeek, P.** (2020) ‘European Green Deal: a major opportunity for health improvement’, *The Lancet*, 395(10233), pp. 1327–1329.
38. **Halmaghi, E.-E.** (2016) ‘Environmental Action Programmes of the European Union - Programmes Supporting the Sustainable Development Strategy of the European Union’, *Scientific Bulletin*, 21(2), pp. 87–90.
39. **Hynek, N.** (2010) *Consolidating the EU’s Crisis Management Structures: Civil-Military Coordination and the Future of EU OHQ*, European Parliament - Policy Department. Directorate-General for External Policies of the Union.
40. **Kołodziejcki, M.** (2022) *Just Transition Fund*, European Parliament. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/214/just-transition-fund> (Accessed: 6 October 2022).
41. **Kulovesi, K.** (2017) ‘EU Emissions Trading Scheme: preventing carbon leakage before and after the Paris Agreement’, in Leal-Arcas, R. and Wouters, J. (eds) *Research Handbook on EU Energy Law and Policy*, Chapter 22, Edward Elgar Publishing.
42. **Kurrer, C.** (2021) *Περιβαλλοντική πολιτική: γενικές αρχές και βασικό πλαίσιο*, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/71/περιβαλλοντικη-πολιτικη-γενικες-αρχες-και-βασικο-πλαισιο> (Accessed: 11 May 2022).
43. **Lopriore, M.** (2020) ‘Helping to spend it wisely: REACT-EU and the challenges of good projects’, *European Institute of Public Administration*.
44. **Marcu, A., Mehling, M. and Cosbey, A.** (2020) ‘Border Carbon Adjustments in the EU: Issues and Options’, *ERCST, Roundtable on Climate Change and Sustainable Transition*.
45. **Mehryar, H.** (2021) *The Impact of Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) on the Competitiveness of Cement exporters to the EU*. Aalborg University, MSc International Business Economics.
46. **Moutsinas, G. A. et al.** (2022) ‘The Alignment of Greece with the Environmental Law of the European Union: Historical Development, Current Trends and Critical Implications with Regard to the Challenge of Intragenerational and Intergenerational Justice’, *Open Journal of Social Sciences*, Scientific Research Publishing, 10(02), pp. 476–501.

47. **Oberthür, S.** (2019) 'Hard or Soft Governance? The EU's Climate and Energy Policy Framework for 2030', *Politics and Governance*, 7(1), pp. 17–27.
48. **Official Journal of the European Union** (2022) *Division of competences within the European Union*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/division-of-competences-within-the-european-union.html>.
49. **Owen, G.** (2012) 'Industrial Policy in Europe Since the Second World War: What Has Been Learnt?', Department of Management; London School of Economics, *ECIPE Occasional Paper*, 1.
50. **Pellegrin, J. et al.** (2015) 'EU Industrial Policy: Assessment of Recent Developments and Recommendations for Future Policies', *Copenhagen Business School*.
51. **Pillay, N.** (2021) 'The Promise of the EU Charter of Fundamental rights (and Brexit) on the Implementation of Economic and Social Rights among EU Member States', *Laws*. Edited by V. G. Tzemos and K. Margaritis, 10(31), pp. 21–38.
52. **Pongsiri, M. J. et al.** (2017) 'The need for a systems approach to planetary health', *The Lancet Planetary Health*, 1(7), pp. 257–259.
53. **Preshof, K.** (2015) 'Why is biodiversity so important?', *TED-Ed*.
54. **Publications Office of the European Union** (no date) *EU environmental policy*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aenvironment>.
55. **Renda, A.** (2021) 'The EU Industrial Strategy: Towards a Post-Growth Agenda?', *Intereconomics*, 56(3), pp. 133–138.
56. **Rubio, P. F.** (2013) 'Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή', *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*.
57. **Sapir, A.** (2022) 'Does the war in Ukraine call for a new Next Generation EU?', *Bruegel Blog - European Think Tank*. Available at: <https://www.bruegel.org/blog-post/does-war-ukraine-call-new-next-generation-eu>.
58. **Savasan, Z.** (2006) *The EU Constitutional Treaty and Human Rights*. The Middle East Technical University, MSc European Studies.

59. **Schmitt, P. et al.** (2018) ‘The Subsidiarity Early Warning System of the Lisbon Treaty: the role of regional parliaments with legislative powers and other subnational authorities’, *European Committee of the Regions*, Leuven Centre for Global Governance Studies, Edinburgh Institute of Governance, Publications Office of the European Union.
60. **Siddi, M.** (2020) ‘The European Green Deal: Assessing its current state and future implementation’, *Finnish Institute of International Affairs (FIIA)*, MAY 2020(114).
61. **Sikora, A.** (2020) ‘European Green Deal - legal and financial challenges of the climate change’, *ERA Forum*, 21, Academy of European Law, pp. 681–697.
62. **SWITCH to Green** (2022) *The EU Green Deal - a roadmap to sustainable economies, Switch 2 green*. Available at: <https://www.switchtogreen.eu/the-eu-green-deal-promoting-a-green-notable-circular-economy/> (Accessed: 30 May 2022).
63. **SWITCH to Green** (no date) *The LIFE Programme, Switch 2 green*. Available at: <https://www.switchtogreen.eu/the-life-programme/> (Accessed: 9 November 2022).
64. ‘The EU’s Green Deal after the COVID-19 Pandemic: Concerns and Revelations’ (2021) *Κέντρο Έρευνας Δημοκρατίας και Δικαίου (ΚΕΔΗΔ) & Ίδρυμα Heinrich Böll*.
65. **Thoidou, E.** (2017) ‘Climate Adaptation Planning: The context of EU Cohesion Policy and Evidence from Urban Projects in Greece’, *Procedia Environmental Sciences*, 38, pp. 721–728.
66. **United Nations** (no date a) *Sustainable Development Goals, Regional Information Centre for Western Europe*. Available at: <https://unric.org/en/united-nations-sustainable-development-goals/> (Accessed: 7 September 2022).
67. **United Nations** (no date b) *UN Biodiversity Conference (COP 15), United Nations Environment Programme (UNEP)*. Available at: <https://www.unep.org/un-biodiversity-conference-cop-15> (Accessed: 7 September 2022).
68. **United Nations** (no date c) *What is the United Nations Framework Convention on Climate Change?*, *United Nations - Climate Change*. Available at: <https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change> (Accessed: 7 September 2020).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

69. **Vomácka, V.** (no date a) *Ειδικές αρχές: Αρχή της πρόληψης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Αρχές του Περιβαλλοντικού Δικαίου της ΕΕ*. Available at: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EL/module_2/module_2_9.html.
70. **Vomácka, V.** (no date b) *Ειδικές αρχές: Επανόρθωση της ζημιάς στην πηγή, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Αρχές του Περιβαλλοντικού Δικαίου της ΕΕ*. Available at: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EL/module_2/module_2_12.html.
71. **Vomácka, V.** (no date c) *Εισαγωγή, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Αρχές του Περιβαλλοντικού Δικαίου της ΕΕ*. Available at: https://www.era-comm.eu/Introduction_EU_Environmental_Law/EL/module_2/index.html.
72. **Walker, B., Salt, D. and Reid, W.** (2006) *Resilience Thinking: Sustaining Ecosystems and People in a Changing World*, Island Press. Washington, D.C.
73. **Wessels, W., Schramm, L. and Kunstein, T.** (2022) *The European Council as a Crisis Manager: The EU's Fiscal Response to the COVID-19 Pandemic*. Baden-Baden: Nomos.
74. **World Commission on Environment and Development** (1987) *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*.
75. **World Wildlife Fund** (2021) *Μια αχτίδα αισιοδοξίας για την παγκόσμια βιοποικιλότητα, World Wildlife Fund (WWF)*. Available at: https://www.wwf.gr/ta_nea_mas/?uNewsID=4817441 (Accessed: 7 September 2022).
76. **Αβράμη, Α.** (2021) 'Η ανάπτυξη της ελληνικής περιβαλλοντικής πολιτικής υπό το πρίσμα των ευρωπαϊκών εξελίξεων (1981-2021): Μια χαμένη ευκαιρία;', *Region & Periphery - Review of Regional/Peripheral Economy and Policy*, 12(12), pp. 65–98.
77. **Ανδρέου, Γ.** (2021) 'Η στρατηγική συγκρότηση του νέου Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας', *Region & Periphery*, 11, pp. 79–105.
78. **Βασιλειάδης, Α. et al.** (2021) *Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος μέσα από τη νομολογία του ΣτΕ*. Edited by Νομική Βιβλιοθήκη.
79. **Γενική Γραμματεία Ενωσηικών Πόρων και Υποδομών** (no date) *Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2014-2020, Εθνικό Αγροτικό Δίκτυο - Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων*. Available at: <https://ead.gr/information/paa-2014-2020/> (Accessed: 15 November 2022).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

80. **Γενική Γραμματεία Φυσικού Περιβάλλοντος και Υδάτων** (2021) ‘Κυκλική οικονομία: Το νέο σχέδιο δράσης της Ελλάδας’, *Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας*.
81. **Γενική Διεύθυνση Περιβαλλοντικής Πολιτικής** (2016) ‘Εθνική Στρατηγική για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή’, *Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας*.
82. **Γεωργιάδου, Α.** (2022) *Πράσινη ανάπτυξη και ελληνική ενεργειακή πολιτική*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Νομικής, ΠΜΣ Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο της Ενέργειας.
83. **Γιαννακούλα, Α.** (2006) ‘Η αρχή της επικουρικότητας και ο ρόλος της αναφορικά με τις ρυθμίσεις για τον τομέα του ποινικού δικαίου στην ΕΕ’, *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, (2).
84. **Δημόπουλος, Π., Χριστοπούλου, Ι. and Κόκκαλης, Π.** (2020) *Η Στρατηγική της Ε.Ε. για την Βιοποικιλότητα με Ορίζοντα το 2030, Κάρτα Μέλους*. Τηλεοπτικός Σταθμός της Βουλής των Ελλήνων.
85. ‘Διαμορφώνοντας μια Ευρώπη ανθεκτική στην κλιματική αλλαγή - η νέα στρατηγική της ΕΕ για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/82 final)’ (2021) *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52021DC0082>.
86. *Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα* (no date) *Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας*. Available at: <https://ypen.gov.gr/energeia/esek/> (Accessed: 11 November 2022).
87. **Ειδική Υπηρεσία Συντονισμού Ταμείου Ανάκαμψης** (no date) *Ελλάδα 2.0: Το σχέδιο, Ελλάδα 2.0 - Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας*. Available at: <https://greece20.gov.gr/> (Accessed: 15 November 2022).
88. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (1979) *Οδηγία 79/409/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 2ας Απριλίου 1979 περί της διατηρήσεως των αγρίων πτηνών (L-103)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A31979L0409>.
89. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2000) *Οδηγία 2000/60/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2000 για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων (L-327)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32000L0060>.

90. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2001) *Οδηγία 2001/42/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Ιουνίου 2001, σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων (L-197)*, EUR-Lex. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32001L0042>.
91. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2003) *Οδηγία 2003/87/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας και την τροποποίηση της οδηγίας 96/61/EK του Συμβουλίου (L-275)*, EUR-Lex. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32003L0087>.
92. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2012) *Οδηγία 2011/92/EE του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον (L-26)*, EUR-Lex. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32011L0092>.
93. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2015) *Κανονισμός (ΕΕ) 2015/1017 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25ης Ιουνίου 2015 για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων, τον Ευρωπαϊκό Κόμβο Επενδυτικών Συμβουλών και την Ευρωπαϊκή Πύλη Επενδυτικών Έργων και την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΕ) αριθ. 1291/2013 και (ΕΕ) αριθ. 1316/2013 - το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (L-169)*, EUR-Lex. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32015R1017> (Accessed: 30 May 2022).
94. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2016a) *Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (C-202)*.
95. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2016b) *Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (C-202)*.

96. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2020) *Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών - Ενωμένοι στην υλοποίηση της Ενεργειακής Ένωσης και της Δράσης για το Κλίμα - Δημιουργία των βάσεων για την επιτυχή μετάβαση στην καθαρή ενέργεια»* (COM/2019/285 final), *EUR-Lex*. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52019AE3626#ntr18-C_2020047EL.01009801-E0018 (Accessed: 6 October 2022).
97. **Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2021) *Κανονισμός (ΕΕ) 2021/523 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Μαρτίου 2021 για τη θέσπιση του προγράμματος InvestEU και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) 2015/1017 (L-107)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32021R0523> (Accessed: 30 May 2022).
98. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2009) *‘Φύση και βιοποικιλότητα: Χωροκατακτητικά ξένα είδη’*, *Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος*.
99. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2012) *Σημείωμα της Επιτροπής σχετικά με τον χαρακτηρισμό Ειδικών Ζωνών Διατήρησης (EZA)*.
100. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2015) *Το κλείσιμο του κύκλου - Ένα σχέδιο δράσης της ΕΕ για την κυκλική οικονομία - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2015/0614 final)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A52015DC0614> (Accessed: 15 November 2022).
101. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2016) *Η αρχή της προφύλαξης - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2000/0001 τελικό)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A132042>.
102. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2018) *Οδηγία (ΕΕ) 2018/844 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 30ης Μαΐου 2018, για την τροποποίηση της οδηγίας 2010/31/ΕΕ για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων και της οδηγίας 2012/27/ΕΕ για την ενεργειακή απόδοση (L-156)*, *EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32018L0844> (Accessed: 15 November 2022).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

103. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2019a) *«Κλείσιμο του κύκλου»: Η Επιτροπή υλοποιεί το σχέδιο δράσης για την κυκλική οικονομία*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_19_1480.
104. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2019b) *Έγγραφο προβληματισμού προς μια βιώσιμη Ευρώπη έως το 2030*.
105. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2019c) *Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία: Ερωτήσεις και απαντήσεις, Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA_19_6690 (Accessed: 14 October 2022).
106. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2020a) *Ένα νέο σχέδιο δράσης για την κυκλική οικονομία - Για μια πιο καθαρή και πιο ανταγωνιστική Ευρώπη - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2020/98 final), EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?qid=1583933814386&uri=COM%3A2020%3A98%3AFIN> (Accessed: 15 November 2022).
107. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2020b) *Επενδυτικό Σχέδιο «Βιώσιμη Ευρώπη»: Επενδυτικό Σχέδιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2020/21 final), EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0021> (Accessed: 5 October 2022).
108. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2020c) *Επεξήγηση του επενδυτικού σχεδίου της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και του Μηχανισμού Δίκαιης Μετάβασης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_20_24 (Accessed: 14 October 2022).
109. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2020d) *Στρατηγική της ΕΕ για τη βιοποικιλότητα με ορίζοντα το 2030 - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2020/380 final), EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A52020DC0380> (Accessed: 21 May 2022).
110. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2021) *Πορεία προς έναν υγιή πλανήτη για όλους: Σχέδιο δράσης της ΕΕ για μηδενική ρύπανση των υδάτων, του αέρα, και του εδάφους - Ανακοίνωση της Επιτροπής (COM/2021/400 final), EUR-Lex*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?qid=1623311742827&uri=CELEX%3A52021DC0400> (Accessed: 30 May 2022).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

111. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2022) *Η Επιτροπή προτείνει τη δημιουργία λωρίδων αλληλεγγύης (Solidarity Lanes) που θα βοηθήσουν την Ουκρανία να εξάγει γεωργικά προϊόντα, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Αντιπροσωπεία στην Ελλάδα.* Available at: https://greece.representation.ec.europa.eu/news/i-epitropi-proteinei-ti-dimioyrgia-loridon-allileggyis-solidarity-lanes-poy-tha-boithisoyn-tin-2022-05-13-0_el (Accessed: 14 November 2022).
112. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (no date a) *Ενιαία αγορά - νέο μέσο της ΕΕ για τη διασφάλιση της λειτουργίας της ενιαίας αγοράς σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Δίκαιο.* Available at: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/13181-Ενιαια-αγορα-νεο-μεσο-της-ΕΕ-για-τη-διασφαλιση-της-λειτουργιας-της-ενιαιας-αγορας-σε-καταστασεις-εκτακτης-αναγκης_el (Accessed: 1 November 2022).
113. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (no date b) *Μηχανισμός ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.* Available at: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_el#-nextgenerationeu-2024- (Accessed: 7 October 2022).
114. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (no date c) *Περιβάλλον: Πολιτικές, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.* Available at: https://ec.europa.eu/info/policies/environment_el.
115. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (no date d) *Πηγές χρηματοδότησης για τη δίκαιη μετάβαση, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.* Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism/just-transition-funding-sources_el (Accessed: 7 October 2022).
116. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (no date e) *Χρηματοδότηση και Πράσινη Συμφωνία, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.* Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal_el (Accessed: 10 October 2022).
117. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών** (no date) *Πράσινη Συμφωνία και Τοπική Δράση: Πρεσβευτές του συμφώνου για το κλίμα, Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών.* Available at: <https://cor.europa.eu/el/engage/Pages/Climate-Pact-Ambassadors.aspx> (Accessed: 20 May 2022).

118. **Ευρωπαϊκό Συμβούλιο - Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2022) *Βιομηχανική πολιτική της ΕΕ: Μια νέα βιομηχανική στρατηγική για την Ευρώπη, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο - Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eu-industrial-policy/> (Accessed: 23 October 2022).
119. **Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος** (2019) *Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος*. Available at: <https://www.eea.europa.eu/el/themes/climate-change-adaptation/intro> (Accessed: 31 October 2022).
120. **Εφημερίδα της Κυβερνήσεως** (1999) *Νόμος 2742/1999: Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις*. Available at: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-periballon/skhedia-poleon/n-2742-1999.html>.
121. **Εφημερίδα της Κυβερνήσεως** (2021) ‘Έγκριση της έκθεσης μακροπρόθεσμης στρατηγικής ανακαίνισης του δημόσιου και ιδιωτικού κτιριακού αποθέματος και μετατροπής του σε κτιριακό δυναμικό απαλλαγμένο από ανθρακούχες εκπομπές και υψηλής ενεργειακής απόδοσης έως το έτος 2050, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 2^Α του ν. 4122/2013.’.
122. **Εφημερίδα της Κυβερνήσεως** (2022) ‘ΝΟΜΟΣ ΥΠ’ ΑΡΙΘΜ. 4936: Εθνικός Κλιματικός Νόμος - Μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, επείγουσες διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος’.
123. **Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας** (2015) *Ο Λιγνίτης στο Ελληνικό ενεργειακό σύστημα, Heinrich Böll Stiftung*. Available at: <https://gr.boell.org/el/o-lignitis-sto-elliniko-energeiako-systima>.
124. **Κακαμούκας, Α. Λ.** (2021) *Η Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Νομικής, ΠΜΣ Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο της Ενέργειας.
125. **Καστάνη, Κ. and Σκαρμαγκά, Β.** (1997) ‘Η Περιφερειακή Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης: από την ΕΟΚ στην Ε.Ε.’, *Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Ανάπτυξης «Ιερόνυμος Πίντος και Αναστασία Ιερ. Πίντου»*.
126. **Κόπελα, Σ., Χασιώτης, Γ. and Τζηρίτης, Η.** (2019) ‘Φύση και βιοποικιλότητα’, in *Η περιβαλλοντική νομοθεσία στην Ελλάδα*. Ετήσια Έκθεση WWF Ελλάς, pp. 51–97.

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

127. **Κοτζαμάνη, Α.-Ε.** (2019) *Αξιολόγηση «ανθεκτικότητας» χώρων αστικού πρασίνου*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Θετικών Επιστημών & Τεχνολογίας, ΠΜΣ Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός Πόλεων και Κτιρίων.
128. *Μακροχρόνια Στρατηγική για το 2050* (no date) Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. Available at: <https://ypen.gov.gr/energeia/esek/lts/> (Accessed: 11 November 2022).
129. **Μαυρογένης, Σ., Τσέκερης, Δ. and Ιμπραήμ, Δ.** (2019) ‘Κλιματική αλλαγή και ενέργεια’, in *Η περιβαλλοντική νομοθεσία στην Ελλάδα*. Ετήσια Έκθεση WWF Ελλάς, pp. 98–135.
130. **Μελισσοουργός, Γ. and Χασιώτης, Γ.** (2019) ‘Χωρικός σχεδιασμός’, in *Η περιβαλλοντική νομοθεσία στην Ελλάδα*. Ετήσια Έκθεση WWF Ελλάς, pp. 35–50.
131. **Μουργελάς, Χ. Α.** (2021) *Το Περιβάλλον ως Συνιστώσα της Ευρωπαϊκής Ενεργειακής Πολιτικής*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Νομική Σχολή, ΠΜΣ Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο της Ενέργειας.
132. **Μουρμούρης, Γ.** (2023) ‘Πόλεμος στην Ουκρανία: ο Nord Stream, ο ενεργειακός εκβιασμός του Πούτιν και οι εκρήξεις’, *Οικονομικός Ταχυδρόμος (ΟΤ)*. Available at: <https://www.ot.gr/2023/02/24/energeia/fysiko-aerio/polemos-stin-oukrania-o-nord-stream-o-energeiakos-ekviasmos-tou-poutin-kai-oi-ekrikseis/>.
133. **Μπακόλη, Μ.-Μ.** (2021) *Η ίδρυση Ευρωπαϊκού Ταμείου Ανάκαμψης και η ανάληψη κοινού χρέους από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή: Μια λύση έκτακτης ανάγκης ή ένα αλματώδες βήμα προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*; Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
134. **Μπάλα, Φ. Α.** (2019) *Το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών (ΣΕΔΕ) αερίων του θερμοκηπίου ως μέσο αντιμετώπισης της Κλιματικής Αλλαγής*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, ΠΜΣ Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο της Ενέργειας.
135. **Μπένος, Σ.** (2006) ‘Άρθρο 24: Ο βασικός πυλώνας για την προστασία του περιβάλλοντος’, *Ελευθεροτυπία*, December. Available at: <https://nomosphysis.org.gr/10672/arthro-24-o-basikos-pulon-as-gia-tin-prostasia-tou-periballontos-dekembrios-2006/>.
136. **Νικολόπουλος, Τ.** (2003) ‘Οι Αρχές του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος (Νοέμβριος 2000)’, *Νόμος + Φύση*. Available at: <https://nomosphysis.org.gr/7034/oi-arxes-tou-koिनotikou-dikaiou-periballontos-noembrios-2000/>.

137. **Παπαγεωργίου, Χ.** (2021) ‘Απολιγνιτοποίηση & ηλεκτρενεργειακή α(προ)νοησία της χώρας μας’, *Flash TV*. Available at: <https://flash-tv.gr/apolignitopoiisi-ilektrenergeiaki-apronoisia-tis-choras-mas-grafei-o-christos-papageorgioy/>.
138. **Παπαδημητρίου, Γ.** (2006) ‘Το διακύβευμα από την αναθεώρηση του Άρθρου 24 του Συντάγματος’, *Ημερίδα Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας*, December. Available at: <https://nomosphysis.org.gr/10677/to-diakubeuma-apo-tin-anatheorisi-tou-arthrou-24-tou-suntagmatos-dekembrios-2006/>.
139. **Παπαδόπουλος, Ι.** (2020) *Το Πολιτικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Παραδόσεις μαθήματος*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, ΠΜΣ Διεθνείς Σπουδές.
140. **Πενταγιώτη, Α.** (2020) *Η συμβολή της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην επίτευξη της ατζέντα 2030 για την ΕΕ*. Τμήμα Βιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών & Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Διαπανεπιστημιακό ΠΜΣ Βιοοικονομία.
141. *Πράσινη Συμφωνία* (no date) *Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης*. Available at: <https://sdam.gr/node/141> (Accessed: 6 October 2022).
142. **Πρεβεδούρου, Ε.** (2014) ‘Η αρχή της νομιμότητας’, in Νομική Βιβλιοθήκη (ed.) *Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου*. Εγχειρίδια Δημοσίου Δικαίου και Ευρωπαϊκού Δημοσίου Δικαίου, Chapter 5, pp. 133–209.
143. **Πρεβεδούρου, Ε.** (2022) *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο: Οι διακρατικές πηγές του διοικητικού δικαίου*. Υποστηρίξη Διδασκαλίας, Παραδόσεις μαθήματος *Διοικητικό Δίκαιο*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Νομική Σχολή, Τομέας Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης. Available at: <https://www.prevedourou.gr/oi-diakratices-pηγές-tou-dioikητικού/>.
144. **Σαραντουλάκου, Μ.** (2022) *Στρατηγικές αντιμετώπισης και πρόληψης της κλιματικής αλλαγής στην μετά την πανδημία COVID 19 εποχή*. Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Τμήμα Πολιτικών Δημόσιας Υγείας, Επαγγελματική και Περιβαλλοντική Υγεία.
145. **Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2021) *Άτυπη βιντεοδιάσκεψη των υπουργών Περιβάλλοντος, 18 Μαρτίου 2021, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο - Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/el/meetings/env/2021/03/18/> (Accessed: 30 October 2022).

Η Αναπτυξιακή Στρατηγική «European Green Deal»:
Η υλοποίηση των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας στην Ελλάδα

146. **Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης** (2022) *Προτεραιότητες της ΕΕ κατά την 77η σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών: Έγκριση συμπερασμάτων του Συμβουλίου, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο - Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2022/07/18/eu-priorities-at-the-77th-united-nations-general-assembly-council-approves-conclusions/> (Accessed: 31 October 2022).
147. **Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών** (2021) *Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία: Στόχοι και προκλήσεις για βιώσιμη ανάπτυξη*.
148. **Υπουργείο Παραγωγικής Ανασυγκρότησης Περιβάλλοντος και Ενέργειας** (2015) 'Εθνικό Σχέδιο Διαχείρισης Αποβλήτων', *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη (ΕΠΠΕΡΑΑ)*.
149. **Υπουργείο Περιβάλλοντος & Ενέργειας** (2020) 'Σχέδιο δίκαιης αναπτυξιακής μετάβασης λιγνιτικών περιοχών', *Σχέδιο Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης*.
150. **Χαϊνταρλής, Μ.** (2016) 'Η Διοίκηση του Περιβάλλοντος και η εξέλιξή της μέσα στο χρόνο', *Επιστημονικό Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ: Κείμενα Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης*, 26, pp. 201–220.
151. **Χριστοπούλου, Ο.** (2016) *Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη βιοποικιλότητα*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
152. **Χρονόπουλος, Θ.** (2021) *Ανάπτυξη Τοπικών και Περιφερειακών Σχεδίων Διαχείρισης Αποβλήτων*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Μηχανικών Περιβάλλοντος, ΠΜΣ Τεχνολογίες Περιβάλλοντος στην Περιβαλλοντική Νομοθεσία.